
Kumarasambhavam

कुमारसम्भवम्

Document Information

Text title : Kumarasambhavam

File name : kumArasambhavam.itx

Category : major_works, kAlidAsa

Location : doc_z_misc_major_works

Transliterated by : Vishvas Vasuki

Proofread by : Vishvas Vasuki

Latest update : November 26, 2024

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

June 1, 2026

sanskritdocuments.org

कुमारसम्भवम्

विषयानुक्रमणिका

प्रथमसर्गे (१-६० श्लोकाङ्का)

गिरिराज हिमालयस्यैश्वर्यवर्णनम् । तस्य मेनया सह पाणिग्रहणम् । मैनाकजन्मवर्णनम् । पितृकृतहरानादरकरणात् योगेन शरीरत्यागोत्तर सतीदेव्या हिमालयगृहे जन्मवर्णनम् । तस्या नामकरणम् । तस्या शरीरशोभावर्णनम् । महर्षेर्नारदस्य हिमवद्गृहे समागमनम् । नारदकर्तृकशिवपार्वतीविवाहाभिधानम् । पत्नीवियुक्तस्य हरस्य गिरिराजशिखरप्रदेशे तपश्चर्यावर्णनम् । तस्य पार्वतीकर्तृक परिचरणम् ।

द्वितीयसर्गे (१-६४)

तारकासुरवधाय तत्पीडितेन्द्रादिदेवकर्तृकब्रह्मस्तुति । सुरकर्तृकस्तुतिप्रसन्नीभूतेन ब्रह्मणा कार्तिके तारकविनाशकत्वारोपणम् । हरगौर्यौ सयोगाय कर्तव्यनिश्चय । महादेवस्य समाधिभङ्गाय सुरेन्द्रकर्तृकस्मरस्मरणम् । स्मरागमनञ्च ।

तृतीयसर्गे (१-७६)

इन्द्रादेशपालनार्थं स्मरस्य प्रतिज्ञाकरणम् । वसन्तरतिभ्या सह स्मरस्य शिवाश्रमप्रवेश । ऋतुराजसमागमनेन शिवाश्रमदशावर्णनम् । शिवे स्मरकर्तृककुसुमायुधनिक्षेपः । शिवललाटाक्षिसमुद्भूताग्निना स्मरदाहश्च ।

चतुर्थसर्गे (१-४६)

स्मरविनाशमीक्षमाणाया रतेर्विलापवर्णनम् । आकाशवाणीद्वारा रतिसमाश्वासनम् । स्मर हेतुक्तिः । स्मरस्य पुनरङ्गप्राप्तिनिर्णय ।

पञ्चमसर्गे (१-६६)

स्मरविनाशेन हरप्राप्तिविषयकाशाया हतत्वात् पार्वतीविषादवर्णनम् । तपश्चर्यात्यागाय पार्वती प्रति मेनकाकर्तृकोपदेशः । हिमवदन्तिके सखीमुखेन पार्वतीमनोरथाभिधानम् । तपस्तप्तु सख्या सह पार्वत्याः गौरीशिखरप्रयाणम् । पार्वत्यास्तात्कालिकस्वरूपवर्णनम् । पार्वतीतपसा प्रसन्नीभूतस्य ब्रह्मचारीस्वरूपस्य शिवस्य तत्रागमनम् । ब्रह्मचारीकर्तृकहरनिन्दातो

गौर्यास्तपसो निवृत्यद्योगः । पार्वतीकर्तृकशिवप्रशंसावर्णनम् । हरविषये स्वाभिप्रायप्रकाश ।
पार्वत्यग्रे शिवस्य निजस्वरूपधारणम् ।

षष्ठसर्गे (१-६५)

पार्वत्या सहेप्सित विवाहाभ्यर्थना सूचयितुं हिमवदन्तिके शिवकर्तृकं सप्तर्षिप्रस्थापनम् ।
विवाहनिर्णयः । दिननिर्णयकरणम् । शिव प्रति विवाहोदन्तमभिधाय सप्तर्षीणामात्मविषय
(देश)प्रस्थानम् ।

सप्तमसर्गे (१-६५)

शिवपार्वत्योर्विवाहकालिकनेपथ्यादिविधानम् । गिरिराजगृहे वरयात्रिकानां देवतादीनामुपस्थिति
। विवाह । स्मरस्य पुनर्जीवनम् । शिवपार्वत्यो कौतुकागारप्रवेशश्च । विवाहोत्तर गौर्या
स्मरावस्थाप्राप्ति । तयो सुखमयत्ववर्णनम् ।

अष्टमसर्गे (१-६१)

शिवमुक्तयौवना गौरी वीक्ष्य मेनाया आनन्दप्राप्ति वस्थाप्राप्तिवर्णनम् । ततस्तस्या
प्रगल्भावस्थाप्राप्ति । मुग्धावस्थापन्नगौर्या मध्यमासम्भोगवर्णनम् । गौर्या सह हरस्य
हिमवद्गृहात् प्रस्थानवर्णनम् । कैलासागमनम् । जलक्रीडावर्णनम् ।

नवमसर्गे (१-५२)

इन्द्रप्रहितस्य कपोतस्वरूपस्याग्रे शिवसम्भोगालयप्रवेश । कपोतावलोकनेन हरस्य क्रोधप्राप्ति
। क्रुद्ध हर प्रति सुरेन्द्रसन्देशकथनम् । अग्निकर्तृकनिजापराधक्षमापनम् । कुमारोद्भवाय हरेण
वहनौ निजवीर्यस्थापनम् । शिववीर्यप्रभावेण वह्नेर्वैरूप्यप्राप्ति । वह्नेरिन्द्रान्तिके गमनम् । हरेण
पार्वतीविनोदनम् । हरकर्तृकपार्वतीनेपथ्यरचना । हरालये तेषां हरकर्तृकप्रस्थापनम् । हरस्य
गौर्या सह विहार ।

दशमसर्गे (१-६०)

इन्द्रान्तिके प्राप्त विरूप वह्निं विलोक्य तस्य क्षोभ । वह्निं प्रति वैरूप्यप्राप्तिहेतुजिज्ञासा
वह्निनकर्तृकात्मरूप्यप्राप्तिहेतुकथनम् । हरतेजोदग्धात्मशरीरत्राणाय वह्निनकर्तृकप्रार्थना ।
इन्द्रकर्तृकवह्निंसमाश्वासनम् । गङ्गाया हरतेज प्रक्षेपणायोपदेशश्च । वह्निना गङ्गाया हरतेज
प्रक्षेपणम् । हरतेजोऽसहमानाया भागीरथ्या बद्धत्तिकानां स्नातुमागमनवर्णनम् । हरतेजसश्च
तासां शरीरे सम्पर्क तेन तासां गर्भधारणम् । तदादाय गृहं गन्तुं त्रपावतीभिस्ताभि शरवणे
गर्भस्त्राव । तत कुमारजन्मवर्णनम् ।

एकादशसर्गे (१-५०)

इन्द्रादिप्रार्थनोत्तर भागीरथ्या कुमारस्य दुग्धपानायाङ्गीकार । कदाचिदागच्छतीनां षड्भक्तिकानां
कुमारावलोकनेन विवाद । विहाराय नमसा गच्छतोर्हरगौर्योत्तरन्त्रागमनम् । कुमारावलोकनेन

तयोरनुपात । पार्वत्या कुमारजन्मप्रश्न शिवेनोत्तरकथनम् । कुमारमादाय शिवपार्वत्योर्गमनम् । कुमारजन्मोत्सवारम्भ । तेन समस्तजगतामानन्दप्राप्ति । कुमारलीलाक्रीडावर्णनम् ।

द्वादशसर्गे (१-६०)

तारकपीडितस्येन्द्रस्य हरालयागमनम् । इन्द्रस्य कैलासाचलशोभा प्रेक्षणम् । ततो महेन्द्रस्य हरदर्शनादानन्दप्राप्ति । हरान्तिके स्थित धृतायुध कुमारं वीक्ष्येन्द्रस्य जयाशाबन्धनम् । इन्द्रेण तारकासुरोपद्रवनिवेदनम् । तदाकर्ण्य हरेणोत्साहवर्द्धनम् । इन्द्रकर्तृकतारकदुश्चेष्टाकथनम् । पुनस्तारकवधाय कुमारगमनप्रार्थना कुमारगमनादेशः । कुमारकर्तृकपित्राज्ञास्वीकार पराक्रमिणो बालस्य विलोकनेन गिरिजाया हर्षप्राप्तिः वर्णनम् ।

त्रयोदशसर्गे (१-५१)

कार्तिकेययाचनार्थमिन्द्रादीना हरसमीपगमनम् । तेषा हर प्रति कुमार याचनावर्णनम् । कुमारप्रस्थानाय हरगौर्योरादेश । इन्द्रादीना कुमारानुगमनम् । तेषा हरसूनुना सह स्वर्गप्राप्ति स्वर्गप्रवेशे भीतान् सुरान् प्रति कुमारस्याभयदवाक्यम् । गन्धर्वादिकर्तृककुमारप्रशंसा । कुमार प्रति नारदादीनां साधुवादकथनम् । गङ्गावलोकनम् । नन्दनवनावलोकनञ्च । गतशोभस्य तस्यावलोकनेन कुमारस्य क्रोधप्राप्ति । अमरावतीप्रेक्षणम् । विरूपां ता निरीक्ष्य कुमारस्य कारुण्यप्राप्ति तरयेन्द्रेण सह जयन्त सौधगमनम् । कश्यपस्य तत्पत्न्याश्च कुमारकर्तृकाभिवादनम् । उभयकर्तृकाशीर्वादशसनम् । कुमारकर्तृकशचीप्रणाम । तस्या आशीर्वादन कुमारसमुपाचरणम् ।

चतुर्दशसर्गे (१-५१)

तारकवधायेन्द्रादिद्वारा कुमारस्य सज्जीभवनम् । योद्धु जिगमिषो कुमारस्य विजित्वरनामरथारोहणम् । इन्द्रादीना कुमारानुप्रयाणम् । सुरसैन्यवर्णनञ्च ।

पञ्चदशसर्गे (१-५३)

कुमारेण सहेन्द्रादीना युद्धाय तारकासुराभिमुखमागमनवर्णनम् । कुमारागमनमाकर्ण्य सुरद्विषा क्षोभप्राप्ति । चरैरिन्द्रागमने निवेदिते तारकस्य काकूक्ति । तस्य सैन्यसनहनार्थमादेशश्च । तारकसैन्यसन्नाहवर्णनम् । योद्धु गच्छतस्तारकस्यैकादशीत्यातप्राप्तिवर्णनम् । सैन्याना तारकानुगमनम् । गच्छता तारकसैन्याना विविधोत्पातप्राप्तिवर्णनम् । पञ्चमहोत्पातवर्णनम् । उत्पातेषु सत्स्वप्यनिवृत्त तारक प्रत्याकाशवाणी । आकाशवाणीमाकर्ण्य दिवमुद्दिश्य तारकोक्ति । क्रुद्धस्य खड्गपार्ष्णस्तस्य शक्रान्तिके रथोपस्थापनार्थमादेशश्च ।

षोडशसर्गे (१-५१)

सुरासुरसैन्ययोर्घोरयुद्धवर्णनम् ।

सप्तदशसर्गे (१-५५)

तारकप्रक्षिप्तशराणामिन्द्रशरैश्छेदनम् । सुरबाणानां तारकबाणैश्छेदनञ्च । ततस्तारकप्रहितनागपाशैर्बद्धान्
कुमारान्तिकागमनम् । कुमारप्रेक्षणेन देवानां नागपाशाद्विमुक्तिः । तारकासुरस्य कुमार
प्रत्युक्तिः । कुमारस्य तारकासुरस्य प्रतिकथनम् । ततस्तारकासुरकुमारयोः परस्परं बाणप्रहार
। तारकासुरकर्तृकमायायुद्धम् । ततोऽन्योऽन्य वायव्याद्यस्त्रप्रयोगः । ततस्तारकवधः ।
देवानामानन्दप्राप्तिः । इन्द्रस्य स्वर्गाधिपत्यप्राप्तिश्च ।

सर्गः १ - उमोत्पत्तिः

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥ १.१ ॥
यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सं मेरौ स्थिते दौग्धरि दोहदक्षे ।
भास्वन्ति रत्नानि महैषधीश्च पृथूपदिष्टां दुदुर्धुरित्रीम् ॥ १.२ ॥
अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।
एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ॥ १.३ ॥
यश्चाप्सरोविभ्रममण्डनानां सम्पादयित्रीं शीखरैर्विभर्ति ।
लाहकच्छेदविभक्तरागामकालसन्ध्यामिव धातुमत्ताम् ॥ १.४ ॥
आमेखलं सञ्चरतां घनानां छायामधः सानुगतां निषेव्य ।
उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥ १.५ ॥
पदं तुषारस्रुतिधैतरक्तं यस्मिन्नद्विपापि हतद्विपानाम् ।
विदन्ति मार्गं नखरन्ध्रमुक्तैर्मुक्ताफलैः केसरिणां किराताः ॥ १.६ ॥
न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः ।
व्रजन्ति विद्याधरसुन्दरीणामूनङ्गलेखक्रिययोपयोगम् ॥ १.७ ॥
यः पूरयन्कीचकरन्ध्रभागान्दरीमुखोत्थेन समीरणेन ।
उद्गास्यतामिच्छति किन्नराणां तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम् ॥ १.८ ॥
कपोलकण्डूः करिभिर्विनेतुं विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् ।
यत्र स्नुतक्षीरतया प्रसूतः सानुनि गन्धः सुरभीकरोति ॥ १.९ ॥
वनेचराणां वनितासखानां दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः ।
भवन्ति यत्रौषधयो रजन्यामतैलपूराः सुरतप्रदीपाः ॥ १.१० ॥
उद्वेजयत्यङ्गलिपार्ष्णिभागान्मार्गे शिलीभूतहिमेऽपि यत्र ।

न दुर्वहश्रोणिपयोधरार्ता भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्वमुख्यः ॥ १.११ ॥

दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् ।

क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसां सतीव ॥ १.१२ ॥

लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभिरितस्ततश्चन्द्र मरीचिगौरैः ।

यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति वालव्यजनैश्चमर्यः ॥ १.१३ ॥

यत्रांशुकाक्षेपविलज्जितानां यदृच्छया किम्पुरुषाङ्गनानाम् ।

दरीगृहद्वार विलम्बिम्बीम्बास्तिरस्करिण्यो जलदा भवन्ति ॥ १.१४ ॥

भागीरथीनिर्झरसिकराणां वोढा मुहमः कम्पितदेवदारुः ।

यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैरासेव्यते भिन्नशिशिण्डिबर्हः ॥ १.१५ ॥

सप्तर्षिहस्तावचिता वशेषाण्यधो विवस्वान्परिवर्तमानः ।

पद्मानि यस्याग्रसरोरुहाणि प्रबोधयत्यूर्ध्वमुखैर्मयूखैः ॥ १.१६ ॥

यज्ञाङ्गयोनित्वमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च ।

प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत् ॥ १.१७ ॥

स मानसीं मेरु-सखः पितृणां कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः ।

मेनां मुनीनां अपि माननीयां आत्मानुरुपां विधिनोपयेमे ॥ १.१८ ॥

स मानसिं मेरुसखः पितृणां कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः ।

मेनां मुनीनामपि माननीयामात्मानुरुपां विधिनोपयेमे ॥ १.१८ ॥

कालक्रमेणाथ तयोः प्रवृत्ते स्वरूपयोग्ये सुरतप्रसङ्गे ।

मनोरमं यौवनमुद्वहन्त्या गर्भेऽवद्भूधरराजपत्न्याः ॥ १.१९ ॥

असूत सा नागवधूपभोग्यं मैनाकमम्भोनिधिबद्धसरख्यम् ।

क्रुद्धेऽपि पक्षच्छिदि वृत्रशत्राववेदनाङ्गं कुलिशक्षतानाम् ॥ १.२० ॥

अथावमानेन पितुः प्रयुक्ता दक्षस्य कन्या भवपूर्वपत्नी ।

सती सती योगविसृष्टदेहा तां जन्मने शैलवधूं प्रपेदे ॥ १.२१ ॥

सा भूधराणामधिपेन तस्यां समाधिमत्यामुदपादि भव्या ।

सम्यक्प्रयोगादपरिक्षतायां नीताविवोत्साहगुणेन सम्पत् ॥ १.२२ ॥

प्रसन्नदिक्पांसुविविक्तवातं शङ्खस्वनानन्तरपुष्पवृष्टि ।

शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां सुखाय तज्जन्मदिनं बभूव ॥ १.२३ ॥

तथा दुहित्रा सुतरां सवित्री स्फुरत्प्रभामण्डलया चकासे ।
 विदूरभूमिर्नवमेघशब्दा दुद्धिन्नया रत्नशलाकयैव ॥ १.२४ ॥
 दिने दिने सा परिवर्धमाना लब्धोदया चान्द्रमसीव लेख ।
 पुपोष लावण्यमयान्विशेषाञ्जयोत्सन्नान्तराणीव कलान्तराणि ॥ १.२५ ॥
 तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना बन्धुप्रियां बन्धजनो जहाव ।
 उमेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखो जगाम ॥ १.२६ ॥
 महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिम् ।
 अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा ॥ १.२७ ॥
 प्रभामहत्या शिखयेव दीपस्त्रिमार्गयेव त्रिदिवस्य मार्गः ।
 संस्कारवत्येव गिरा मनीषी तया स पूतश्च विभूषितश्च ॥ १.२८ ॥
 मन्दाकिनीसैकतवेदिकाभिः सा कन्दुकैः कृत्रिमपुत्रकैश्च ।
 रेमे मुहिर्मध्यगता सखीनां क्रीडारसं निर्विशतीव बाल्ये ॥ १.२९ ॥
 तां हंसमालाः शरदीव गङ्गां महौषधिं नक्तमिवात्मभासः ।
 स्थिरोपदेशामुपदेशकाले प्रपेदिरे प्राक्तनजन्मविद्याः ॥ १.३० ॥
 असम्भृतं मण्डनमङ्गयष्टेरनासवार्यं करणं मदस्य ।
 कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बाल्यात्परं साध वयः प्रपेदे ॥ १.३१ ॥
 उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् ।
 बभूव तस्यश्चतुरस्त्रशोभि वपुर्विभक्तं नवयौवनेन ॥ १.३२ ॥
 अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभाभिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्विरन्तौ ।
 आजहृतुस्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ १.३३ ॥
 सा राजहंसैरिव सन्नताङ्गी गतेषु लीलाञ्चितविक्रमेषु ।
 व्यनीयत प्रत्युपदेशलब्धै रादित्सुभिर्नूपुरसिञ्चितानि ॥ १.३४ ॥
 वृत्तानुपूर्वे न च चातिदीर्घे जङ्घे शुभे सृष्टवतस्तदीये ।
 शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः ॥ १.३५ ॥
 नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्कदलीविशेषाः ।
 लब्ध्वापि लोके परिणाहि रूपं जातास्तदूर्वरूपमानबाह्याः ॥ १.३६ ॥
 एतावता नन्वनुमेयशोभि काञ्चीगुणस्थानमनिन्दितायाः ।
 आरोपितं यद् गिरिशेन पश्चादनन्यनारीकमनीयमङ्गम् ॥ १.३७ ॥

तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवलोमराजिः ।
 नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखलामध्यमणेरिवार्चिः ॥ १.३८ ॥
 मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या वलित्रयं चारु बभार बाला ।
 आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ १.३९ ॥
 अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तनद्वयं पाण्डु तथा प्रवृद्धम् ।
 मध्यं यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् ॥ १.४० ॥
 लोके सुकुमारत्वमेव कुसुमास्त्रस्य साधकत्वमिति स्थिते सत्याह -
 शिरीषपुष्पाधिकसौकुमार्यौ बाहू तदीयाविति मे वितर्कः ।
 पराजितेनापि कृतौ हरस्य यौ कण्ठपाशौ मकरध्वजेन ॥ १.४१ ॥
 कण्ठस्य तस्याः स्तनबन्धुरस्य मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य ।
 अन्योन्यशोभाजननाद्वभूव साधारणो भूषणभूष्यभावः ॥ १.४२ ॥
 चन्द्रं गता पद्मगुणान्न भुङ्क्ते पद्माश्रिता चान्द्रमसीमभिव्याम् ।
 उमामुखं तु प्रतिपद्य लोला द्विसंश्रयां प्रीतिमवाप लक्ष्मीः ॥ १.४३ ॥
 पुष्पं प्रवालोपहितं यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम् ।
 ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्या स्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य ॥ १.४४ ॥
 स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि ।
 अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताड्यमाना ॥ १.४५ ॥
 प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरविप्रेक्षितमायताक्ष्या ।
 तया गृहितं नु मृगाङ्गनाभ्यस्ततो गृहीतं नु मृगाङ्गनाभिः ? ॥ १.४६ ॥
 तस्याः शलाकाञ्जननिर्मितेव कान्तिर्भ्रुवोरायतलेखयोर्या ।
 तां वीक्ष्य लिलाचतुरामनङ्गः स्वचापसौन्दर्यमदं मुमोच ॥ १.४७ ॥
 लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्र्याः ।
 तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्बालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः ॥ १.४८ ॥
 सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन ।
 सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥ १.४९ ॥
 तां नारदः कामचरः कदाचित्कन्यां किल प्रेक्ष्य पितुः समीपे ।
 समादिदेशैकवधूं भवित्रीं प्रेम्णा शरीरार्धहरां हरस्य ॥ १.५० ॥

गुरुः प्रगल्भेऽपि वयस्यतोऽस्यास्तस्थौ निवृत्तान्यवराभिलाषः ।
ऋते कृशानोर्न हि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजांस्यपराणि हव्यम् ॥ १.५१ ॥

अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक ।
अभ्यर्थनाभङ्गभयेन साधुर्माध्यस्थमिष्टेऽप्यवलम्बतेऽर्थे ॥ १.५२ ॥

यदैव पूर्वं जनने शरीरं सा दक्षरोषात् सुदती ससर्ज ।
तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः पशूनामपरिग्रहोऽभूत् ॥ १.५३ ॥

स कृत्तिवासास्तपसे यतात्मा गङ्गाप्रवाहोक्षितदेवदारु ।
प्रस्थं हिमाद्रेर्मृगनाभिगन्धि किञ्चित् कणत्किन्नरमध्युवास ॥ १.५४ ॥

गणा नमेरुप्रसवावतंसा भूर्जत्वचः स्पर्शवतीर्दधानाः ।
मनःशिलाविच्छुरिता निषेदुः शैलेयनद्धेषु शिलातलेषु ॥ १.५५ ॥

तुषारसङ्घातशिलाः खुराग्रैः समुल्लिखन्दर्पकलः ककुद्धान् ।
दृष्टः कथञ्चिद्भवयैर्विविधैरसोढसिंहध्वनिरुन्ननाद ॥ १.५६ ॥

तत्राग्निमाधाय समित्समिद्धं स्वमेव मूर्त्यन्तरमष्टमूर्तिः ।
स्वयं विधाता तपसः फलानां केनापि कामेन तपश्चचार ॥ १.५७ ॥

अनर्घ्यमर्घ्येण तमद्रिनाथः स्वर्गौकसामर्चितमर्चयित्वा ।
आराधनायस्य सखीसमेतां समादिदेश प्रयतां तनूजाम् ॥ १.५८ ॥

प्रत्यर्थि-भूतां अपि तां समाधेः
शुश्रूषमाणां गिरिशोऽनुमेने ।
विकार-हेतौ सति विक्रियन्ते
येषां न चेतांसि त एव धीराः ॥ १.५९ ॥

अवचितबलिपुष्पा वेदिसम्मार्गदक्षा
नियमविधिजलानां बर्हिषां चोपनेत्री ।
गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी
नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादैः ॥ १.६० ॥

इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
उमोत्पत्तिर्नाम प्रथमः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १ ॥

सर्गः २ ब्रह्मसाक्षात्कारः

तस्मिन्विप्रकृताः काले तारकेण दिवौकसः ।
 तुरासाहं पुरोधाय धाम स्वायम्भुवं ययुः ॥ २.१ ॥
 तेषामाविरभूद्ब्रह्मा परिस्नानमुखश्रियाम् ।
 सरसां सुप्तपद्मानां प्रातर्दीधितिमानिव ॥ २.२ ॥
 अथ सर्वस्य धातारं ते सर्वे सर्वतोमुखम् ।
 वागीशं वाग्भिर्थ्याभिः प्रणिपत्योपतस्थिरे ॥ २.३ ॥
 नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सुष्टेः केवलात्मने ।
 गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे ॥ २.४ ॥
 यदमोघमपामन्तरुप्तं बीजमज त्वया ।
 अतश्चराचरं विश्वं प्रभवस्तस्य गीयसे ॥ २.५ ॥
 तिसृभिस्त्वमवस्थाभिर्महिमानमुदीरयन् ।
 प्रलयस्थितिसर्गाणामेकः कारणतां गतः ॥ २.६ ॥
 स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते भिन्नमूर्तेः सिसृक्षया ।
 प्रसूतिभाजः सर्गस्य तावेव पितरौ स्मृतौ ॥ २.७ ॥
 स्वकालपरिमाणेन व्यस्तरात्रिन्दिवस्य ते ।
 यौ तु स्वप्नावबोधौ तौ भूतानां प्रलयोदयौ ॥ २.८ ॥
 जगद्योनिरयोनस्त्वं जगदन्तो निरन्तकः ।
 जगदादिरनादिस्त्वं जगदीशो निरीश्वरः ॥ २.९ ॥
 आत्मानमात्मना वेत्सि सृजस्यात्मानमात्मना ।
 आत्मना कृतिना च त्वमात्मन्येव प्रलीयसे ॥ २.१० ॥
 द्रवः सङ्घातकठिनः, स्थूलः सूक्ष्मो लघुर्गुरुः ।
 व्यक्तो व्यक्तेतरश्चासि प्राकाम्यं ते विभूतिषु ॥ २.११ ॥
 उद्धातः प्रणवो यासां न्यायैस्त्रिभिरुदीरणम् ।
 कर्म यज्ञः फलं स्वर्गस्तासां त्वं प्रभवो गिराम् ॥ २.१२ ॥
 त्वामामनन्ति प्रकृतिं पुरुषार्थप्रवर्तिनीम् ।
 तद्दर्शिनमुदासीनं त्वामेव पुरुषं विदुः ॥ २.१३ ॥

त्वं पितृणामपि पिता, देवानामपि देवता ।
 परतोऽपि परश्चासि, विधाता वेधसामपि ॥ २.१४ ॥
 त्वमेव हव्यं होता च, भोज्यं भोक्ता च शाश्वतः ।
 वेद्यं च वेदिता चासि, ध्याता ध्येयं च यत्परम् ॥ २.१५ ॥
 इति तेभ्यः स्तुतीः श्रुत्वा यथार्था हृदयङ्गमाः ।
 प्रसादाभिमुखो वेधाः प्रत्युवाच दिवौकसः ॥ २.१६ ॥
 पुराणस्य कवेस्तस्य चतुर्मुखसमीरिता ।
 प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी ॥ २.१७ ॥
 स्वागतं स्वानधीकारान्प्रभावैरवलम्ब्य वः ।
 युगपद्युगबाहुभ्यः प्राप्तेभ्यः प्राज्यविक्रमाः ॥ २.१८ ॥
 किमिदं द्युतिमात्मीयां न विभ्रति यथा पुरा ।
 हिमक्लिष्टप्रकाशानि ज्योतीषीव मुखानि वः ॥ २.१९ ॥
 प्रशमादर्चिषामेतदनुद्गीर्णसुरायुधम् ।
 वृत्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव लक्ष्यते ॥ २.२० ॥
 किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः ।
 मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः ॥ २.२१ ॥
 कुबेरस्य मनःशल्यं शंसतीव पराभवम् ।
 अपविद्धगदो बाहुर्भग्नशाख इव द्रुमः ॥ २.२२ ॥
 यमोऽपि विलिखन्भूमिं दण्डेनास्तमितत्विषा ।
 कुरुतेऽस्मिन्नमोघेऽपि निर्वाणालातलाघवम् ॥ २.२३ ॥
 अमी च कथमादित्याः प्रतापक्षतिशीतलाः ।
 चित्रन्यस्ता इव गताः प्रकामालोकनीयताम् ॥ २.२४ ॥
 पर्याकुलत्वान्मरुतां वेगभङ्गोऽनुमीयते ।
 अम्भसामोघसंरोधः प्रतीपगमनादिव ॥ २.२५ ॥
 आवर्जितजटामौलिविलम्बिशशिकोटयः ।
 रुद्राणामपि मुर्धानः क्षतहुङ्कारशंसिनः ॥ २.२६ ॥
 लब्धप्रतिष्ठाः प्रथमं यूयं किं बलवत्तरैः ।
 अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः ॥ २.२७ ॥

तद्धूत वत्साः किमितः प्रार्थयध्वे समागताः ।
 मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता ॥ २.२८ ॥
 ततो मन्दानिलोद्धूतकमलाकरशोभिना ।
 गुरुं नेत्रसहस्रेण नोदयामास वासवः ॥ २.२९ ॥
 स द्विनेत्रो हरेश्चक्षुः सहस्रनयनाधिकम् ।
 वाचस्पतिरुवाचेदं प्राञ्जलिर्जलजासनम् ॥ २.३० ॥
 एवं यदात्थ भगवन्नामृष्टं नः परैः पदम् ।
 प्रत्येकं विनियुक्तात्मा कथं न ज्ञास्यसि प्रभो ॥ २.३१ ॥
 भवल्लब्धवरोदीर्णस्तारकाख्यो महासुरः ।
 उपप्लवाय लोकानां धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ २.३२ ॥
 पुरे तावन्तमेवास्य तनोति रविरातपम् ।
 दीर्घिकाकमलोन्मेषो यावन्मात्रेण साध्यते ॥ २.३३ ॥
 सर्वाभिः सर्वदा चन्द्रस्तं कलाभिर्निषेवते ।
 नादत्ते केवलां लेखां हरचूडामणीकृताम् ॥ २.३४ ॥
 व्यावृत्तगतिरुद्याने कुसुमस्तेयसाध्वसात् ।
 न वाति वायुस्तत्पार्श्वे तालवृन्तानिलाधिकम् ॥ २.३५ ॥
 पर्यायसेवामुत्सृज्य पुष्पसम्भारतत्पराः ।
 उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते ॥ २.३६ ॥
 तस्योपायनयोग्यानि रत्नानि सरितां पतिः ।
 कथमप्यम्भसामन्तरा निष्पत्तेः प्रतीक्षते ॥ २.३७ ॥
 ज्वलन्मणिशिखाश्चैनं वासुकिप्रमुखा निशि ।
 स्थिरप्रदीपतामेत्य भुजङ्गाः पर्युपासते ॥ २.३८ ॥
 तत्कृतानुग्रहापेक्षी तं मुहुर्दूतहारितैः ।
 अनुकूलयतीन्द्रोऽपि कल्पद्रुमविभूषणैः ॥ २.३९ ॥
 इत्थमाराध्यमानोऽपि क्लिश्राति भुवनत्रयम् ।
 शाम्येत्प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः ॥ २.४० ॥
 तेनामरवधूस्तैः सदयालूनपल्लवाः ।

अभिज्ञाश्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः ॥ २.४१ ॥
 वीज्यते स हि संसुप्तः श्वाससाधारणानिलैः ।
 चामरैः सुरवन्दीनां वाष्पसीकरवर्षिभिः ॥ २.४२ ॥
 उत्पाठ्य मेरुशृङ्गाणि क्षुण्णानि हरितां खुरैः ।
 आक्रीडपर्वतास्तेन कल्पिताः स्वेषु वेश्मसु ॥ २.४३ ॥
 मन्दाकिन्याः पयःशेषं दिग्वारणमदाविलम् ।
 हेमाम्भोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धां साम्प्रतम् ॥ २.४४ ॥
 भुवनालोकनप्रीतिः स्वर्गिभिर्नानुभूयते ।
 खिलीभूते विमानानां तदापातभयात्पथि ॥ २.४५ ॥
 यज्वभिः सम्भृतं हव्यं विततेष्वध्वरेषु सः ।
 जातवेदोमुखान्मायी मिषतामाच्छिनत्ति नः ॥ २.४६ ॥
 उच्चैरुच्चैः श्रवास्तेन हयरत्नमहारि च ।
 देहबद्धमिवेन्द्रस्य चिरकालार्जितं यशः ॥ २.४७ ॥
 तस्मिन्नुपायाः सर्वे नः क्रूरे प्रतिहतक्रियाः ।
 वीर्यवन्त्यौषधानीव विकारे सान्निपातिके ॥ २.४८ ॥
 जयाशा यत्र चास्माकं प्रतिघातोत्थितार्चिषा ।
 हरिचक्रेण तेनास्य कण्ठे निष्क्रमिवार्पितम् ॥ २.४९ ॥
 तदीयास्तोयदेष्वद्य पुष्करावर्तकादिषु ।
 अभ्यस्यन्ति तटाघातं निर्जितैरावता गजाः ॥ २.५० ॥
 तदिच्छामो विभो ! सृष्टं सेनान्यं तस्य शान्तये ।
 कर्मबन्धच्छिदं धर्मं भवस्येव मुमुक्षवः ॥ २.५१ ॥
 गोत्पारं सुरसैन्यानां यं पुरस्कृत्य गोत्रभित् ।
 प्रत्यानेष्यति शत्रुभ्यो वन्दीमिव जयश्रियम् ॥ २.५२ ॥
 वचस्यवसिते तस्मिन्ससर्ज गिरमात्मभूः ।
 गर्जितानन्तरां वृष्टिं सौभाग्येन जिगाय सा ॥ २.५३ ॥
 सम्पत्स्यते वः कामोऽयं कालः कश्चित्प्रतीक्ष्यताम् ।
 न त्वस्य सिद्धौ यास्यामि सर्गव्यापारमात्मना ॥ २.५४ ॥

इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम् ।
 विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसाम्प्रतम् ॥ २.५५ ॥
 वृतं तेनेदमेव प्राङ्मया चारुमै प्रतिश्रुतम् ।
 वरेण शमितं लोकानलं दग्धुं हि तत्तपः ॥ २.५६ ॥
 संयुगे सांयुगीनं तमुद्यतं प्रसहेत कः ।
 अंशादृते निषिक्तस्य नीललोहितरेतसः ॥ २.५७ ॥
 स हि देवः परं ज्योतिस्तमःपारे व्यवस्थितम् ।
 परिच्छिन्नप्रभावद्विर्न मया न च विष्णुना ॥ २.५८ ॥
 उमारूपेण ते यूयं संयमस्तिमितं मनः ।
 शम्भोर्यतध्वमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् ॥ २.५९ ॥
 उभे एव क्षमे वोढुमुभयोर्वीजमाहितम् ।
 सा वा शम्भोस्तदीया वा मूर्तिर्जलमयी मम ॥ २.६० ॥
 तस्यात्मा शितिकण्ठस्य सैनापत्यमुपेत्य वः ।
 मोक्ष्यते सुरवन्दीनां वेणीर्वीर्यविभूतिभिः ॥ २.६१ ॥
 इति व्याहृत्य विबुधान् विश्वयोनिस्तिरोदधे ।
 मनस्याहित-कर्तव्यास्तेऽपि देवा दिवं ययुः ॥ २.६२ ॥
 तत्र निश्चित्य कन्दर्पमगमत्पाकशासनः ।
 मनसा कार्यसंसिद्धौ त्वराद्विगुणरंहसा ॥ २.६३ ॥
 अथ स ललितयोषिद्भूलताचारुशृङ्गं
 रतिवलयपदाङ्के चापमासज्य कण्ठे ।
 सहचरमधुहस्तन्यस्तचूताङ्कुरास्त्रः
 शतमखमुपतस्थे प्राञ्जलिः पुष्पधन्वा ॥ २.६४ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 ब्रह्मसाक्षात्कारो नाम द्वितीयः सर्गः सम्पूर्णः ॥ २ ॥

सर्गः ३ - मदनदहनः

तस्मिन्मघोनस्त्रिदशान्विहाय सहस्रमक्षणां युगपत्पपात ।
 प्रयोजनाऽपेक्षितया प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु ॥ ३.१ ॥

स वासवेनासनसन्निकृष्टमितो निषीदेति विसृष्टभूमिः ।
 भर्तुः प्रसादं प्रतिनन्द्य मूर्ध्ना वक्तुं मिथः प्राक्रमतैवमेनम् ॥ ३.२ ॥
 आज्ञापय ज्ञातविशेष ! पुंसां लोकेषु यत्ते करणीयमस्ति ।
 अनुग्रहं संस्मरणप्रवृत्तमिच्छामि संवर्धितमाज्ञया ते ॥ ३.३ ॥
 केनाभ्यसूया पदकाङ्क्षिणा ते नितान्तदीर्घैर्जनिता तपोभिः ।
 यावद्भवत्याहितसायकस्य मत्कार्मुकस्यास्य निदेशवर्ती ॥ ३.४ ॥
 असम्मतः कस्तव मुक्तिमार्गं पुनर्भवक्लेशभयात्प्रपन्नः ।
 बद्धश्चिरं तिष्ठतु सुन्दरीणामारेचितभ्रूचतुरैः कटाक्षैः ॥ ३.५ ॥
 अध्यापितस्योशनसापि नीतिं प्रयुक्तरागप्रणिधिर्द्विषस्ते ।
 कस्यार्थधर्मौ वद पीडयामि सिन्धोस्तटावोघ इव प्रवृद्धः ॥ ३.६ ॥
 कामेकपत्नीव्रतदुःखशोलां लोलं मनश्चारुतया प्रविष्टाम् ।
 नितम्बिनीमिच्छसि मुक्तलज्जां कण्ठे स्वयङ्गाहनिषक्तबाहुम् ॥ ३.७ ॥
 कयासि कामिन् सुरतापराधात्पादानतः कोपनयावधूतः ।
 यस्याः करिष्यामि दृढानुतापं प्रवालशाय्याशरणं शरीरम् ॥ ३.८ ॥
 प्रसीद विश्राम्यतु वीर ! वज्रं शरैर्मदीयैः कतमः सुरारिः ।
 विभेतु मोघीकृतबाहुवीर्यः स्त्रीभ्योऽपि सोपस्फुरिताधराभ्यः ॥ ३.९ ॥
 तव प्रसादात्कुसुमायुधोऽपि सहायमेकं मधुमेव लब्ध्वा ।
 कुर्या हरस्यापि पिनाकपाणेर्धैर्यच्युतिं के मम धन्विनोऽन्ये ॥ ३.१० ॥
 अथोरुदेशादवतार्य पाद माक्रान्तिसम्भावितपादपीठम् ।
 सङ्कल्पितार्थे विवृतात्मशक्तिमाखण्डलः काममिदं बभाषे ॥ ३.११ ॥
 सर्वं सखे ! त्वय्युपपन्नमेतदुभे ममास्त्रे कुलिशं भवांश्च ।
 वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुण्ठं त्वं सर्वतोगामि च साघकं च ॥ ३.१२ ॥
 अवैमि ते सारमतः खलु त्वां कार्ये गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये ।
 व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्वहनाय शेषः ॥ ३.१३ ॥
 आशंसता बाणगतिं वृषाङ्के कार्यं त्वया नः प्रतिपन्नकल्पम् ।
 निबोध यज्ञांशभुजामिदानीमुच्चैर्द्विषामीप्सितमेतदेव ॥ ३.१४ ॥
 अमी हि वीर्यप्रभवं भवस्य जयाय सेनान्यमुशन्ति देवाः ।
 स च त्वदेकेषुनिपातसाध्यो ब्रह्माङ्गभूर्ब्रह्मणि योजितात्मा ॥ ३.१५ ॥

तस्मै हिमाद्रेः प्रयतां तनूजां यतात्मने रोचयितुं यतस्व ।
 योषित्सु तद्वीर्यनिषेकभूमिः सैव क्षमेत्यात्मभुवोपदिष्टम् ॥ ३.१६ ॥
 गुरोर्नियोगाच्च नगेन्द्रकन्या स्थाणुं तपस्यन्तमधित्यकायाम् ।
 अन्वास्त इत्यप्सरसां मुखेभ्यः श्रुतं मया मत्प्रणिधिः स वर्गः ॥ ३.१७ ॥
 तद् गच्छ सिद्धौ कुरु देवकार्यमर्थोऽयमर्थान्तरभाव्य एव ।
 अपेक्षते प्रत्ययमुत्तमं त्वां बीजाङ्कुरः प्रागुदयादिवाग्धः ॥ ३.१८ ॥
 तस्मिन्सुराणां विजयाभ्युपाये तवैव नामास्त्रगतिः कृती त्वम् ।
 अप्यप्रसिद्धं यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ॥ ३.१९ ॥
 सुराः समभ्यर्थयितार एते, कार्यं त्रयाणामपि विष्टपानाम् ।
 चापेन ते कर्म न चातिहिंस्रमहो बतासि स्पृहणीयवीर्यः ॥ ३.२० ॥
 मधुश्च ते मन्मथ ! साहचर्यादसावनुक्तोऽपि सहाय एव ।
 समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य ॥ ३.२१ ॥
 तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामादाय मूर्ध्ना मदनः प्रतस्थे ।
 ऐरावतास्फालनकर्कशेन हस्तेन पस्पर्श तदङ्गमिन्द्रः ॥ ३.२२ ॥
 स माधवेनाभिमतान् सख्या रत्या च साशङ्कमनुप्रयातः ।
 अङ्गव्ययप्रार्थितकार्यसिद्धिः स्थाण्वाश्रमं हैमवतं जगाम ॥ ३.२३ ॥
 तस्मिन्वने संयमिनां मुनीनां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती ।
 सङ्कल्पयोनेरभिमानभूतमात्मानमाधाय मधुर्जजृम्भे ॥ ३.२४ ॥
 कुबेरगुप्तां दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य ।
 दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिःश्वासमिवोत्ससर्ज ॥ ३.२५ ॥
 असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्कन्धात्प्रभृत्येव सपल्लवानि ।
 पादेन नापैक्षत सुन्दरीणां सम्पर्कमासिञ्जितनूपुरेण ॥ ३.२६ ॥
 सद्यः प्रवालोल्लसचारुपत्रे नीते समाप्तिं नवचूतबाणे ।
 निवेशयामास मधुर्द्विरेफान्नामाक्षराणीव मनोभवस्य ॥ ३.२७ ॥
 वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धतया स्म चेतः ।
 प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥ ३.२८ ॥
 बालेन्दुवक्राण्यविकासभावाद्भुः पलाशान्यतिलोहितानि ।

सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥ ३.२९ ॥
 लग्नद्विरेफाञ्जनभक्तिचित्रम्मुखे मधुश्रीस्तिलकं प्रकाश्य ।
 रागेण बालारुणकोमलेन चूतप्रवालोष्ठमलञ्चकार ॥ ३.३० ॥
 मृगाः प्रियालद्रुममञ्जरीणां रजःकर्णैर्विघ्नितदृष्टिपाताः ।
 मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्वनस्थलीर्मर्मरपत्रमोक्षाः ॥ ३.३१ ॥
 चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज ।
 मनस्विनीमानविघातदक्षं तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ ३.३२ ॥
 हिमव्यपायाद्विशदाधराणामापाण्डुरीभूतमुखच्छवीनाम् ।
 स्वेदोद्गमः किम्पुरुषाङ्गनानां चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु ॥ ३.३३ ॥
 तपस्विनः स्थाणुवनौकसस्तामाकालिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्तिम् ।
 प्रयत्नसंस्तम्भितविक्रियाणां कथं चिदीशा मनसां बभूवुः ॥ ३.३४ ॥
 तं देशमारोपितपुष्पचापे रतिद्वितीये मदने प्रपन्ने ।
 काष्ठागतस्नेहरसानुविद्धं द्वन्द्वानि भावं क्रियया विवव्रुः ॥ ३.३५ ॥
 मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः ।
 शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकण्डूयत कृष्णसारः ॥ ३.३६ ॥
 ददौ रसात्पङ्कजरेणुगन्धि गजाय गण्डूषजलं करेणुः ।
 अर्धोपभुक्तेन बिसेन जायां सम्भावयामास रथाङ्गनामा ॥ ३.३७ ॥
 गीतान्तरेषु श्रमवारिलेशैः किञ्चित्समुच्छ्वासितपत्रलेखम् ।
 पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि प्रियामुखं किम्पुरुषश्चुचुम्बे ॥ ३.३८ ॥
 पर्याप्तपुष्पस्तबकस्तनाभ्यः स्फुरत्प्रवालोष्ठमनोहराभ्यः ।
 लतावधूभ्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३.३९ ॥
 श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणेऽस्मिन्हरः प्रसङ्ख्यानपरो बभूव ।
 आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति ॥ ३.४० ॥
 लतागृहद्वारगतोऽथ नन्दी वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः ।
 मुखार्पितैकाङ्गुलिसंज्ञयैव मा चापलायेति गणान्वयनैषीत् ॥ ३.४१ ॥
 निष्कम्पवृक्षं निभृतद्विरेफं मूकाण्डजं शान्तमृगप्रचारम् ।
 तच्छासनात्काननमेव सर्वं चित्रार्पितारम्भमिवावतस्थे ॥ ३.४२ ॥

दृष्टिप्रपातं परिहृत्य तस्य कामः पुरःशुक्रमिव प्रयाणे ।
 प्रान्तेषु संसक्तनमेरुशाखं ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश ॥ ३.४३ ॥
 स देवदारुद्रुमवेदिकायां शार्दूलचर्मव्यवधानवत्याम् ।
 आसीनमासन्नशरीरपातस्त्र्यम्बकं संयमिनं ददर्श ॥ ३.४४ ॥
 पर्यङ्कबन्धस्थिरपूर्वकायमृज्वायतं सन्नमितोभयांसम् ।
 उत्तानपाणिद्वयसन्निवेशात्प्रफुल्लराजीवमिवाङ्कमध्ये ॥ ३.४५ ॥
 भुजङ्गमोन्नद्धजटाकलापं कर्णावसक्तद्विगुणाक्षसूत्रम् ।
 कण्ठप्रभासङ्गविशेषनीलां कृष्णत्वचं ग्रन्थिमतीं दधानम् ॥ ३.४६ ॥
 किञ्चित्प्रकाशस्तिमितोग्रतारैर्भ्रूविक्रियायां विरतप्रसङ्गैः ।
 नेत्रैरविस्पन्दितपक्षममालैर्लक्ष्यीकृतघ्राणमधोमयूरैः ॥ ३.४७ ॥
 अवृष्टिसंरम्भमिवाम्बुवाहमपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् ।
 अन्तश्चराणां मरुतां निरोधान्निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम् ॥ ३.४८ ॥
 कपालनेत्रान्तरलब्धमार्गैर्ज्योतिःप्ररोहैरुदितैः शिरस्तः ।
 मृणालसूत्राधिकसौकुमार्या बालस्य लक्ष्मीं ग्लपयन्तमिन्दोः ॥ ३.४९ ॥
 मनो नवद्वारनिषिद्धवृत्ति हृदि व्यवस्थाप्य समाधिवश्यम् ।
 यमक्षरं क्षेत्रविदो विदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयन्तम् ॥ ३.५० ॥
 स्मरस्तथाभूतमयुग्मनेत्रं पश्यन्नद्रान्मनसाप्यधृष्यम् ।
 नालक्षयत्साध्वससन्नहस्तः स्रस्तं शरं चापमपि स्वहस्तात् ॥ ३.५१ ॥
 निर्वाणभूयिष्ठमथास्य वीर्यं सन्धुक्षयन्तीव वपुर्गुणेन ।
 अनुप्रयाता वनदेवताभ्यामदृश्यत स्थावरराजकन्या ॥ ३.५२ ॥
 अशोकनिर्भर्त्सितपद्मरागमाकृष्टहेमद्युतिकर्णिकारम् ।
 मुक्ताकलापीकृतसिन्दुवारं वसन्तपुष्पाभरणं वहन्ती ॥ ३.५३ ॥
 आवर्जिता किं चिदिव स्तनाभ्यां वासो वसाना तरुणार्करागम् ।
 पर्याप्तपुष्पस्तबकावनम्रा सञ्चारिणी पल्लविनी लतेव ॥ ३.५४ ॥
 स्रस्तां नितम्बादवलम्बमाना पुनः-पुनः केसरदामकाञ्चीम् ।
 न्यासीकृतां स्थानविदा स्मरेण मौर्वीं द्वितीयामिव कार्मुकस्य ॥ ३.५५ ॥
 सुगन्धिनिःश्वासविवृद्धतृष्णं बिम्बाधरासन्नचरं द्विरेफम् ।
 प्रतिक्षणं सम्भ्रमलोलदृष्टिर्लीलारविन्देन निवारयन्ती ॥ ३.५६ ॥

तां वीक्ष्य सर्वावयवानवद्यां रतेरपि ह्रीपदमादधानाम् ।
 जितेन्द्रिये शूलिनि पुष्पचापः स्वकार्यसिद्धिं पुनराशशंसे ॥ ३.५७ ॥
 भविष्यतः पत्युरुमा च शम्भोः समाससाद प्रतिहारभूमिम् ।
 योगात्स चान्तः परमात्मसंज्ञं दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारराम ॥ ३.५८ ॥
 ततो भुजङ्गाधिपतेः फणाग्रैरधः कथं चिद्धृतभूमिभागः ।
 शनैः कृतप्राणविमुक्तिरीशः पर्यङ्कबन्धं निविडं विभेद ॥ ३.५९ ॥
 तस्मै शशंस प्रणिपत्य नन्दी शुश्रूषया शैलसुतामुपेताम् ।
 प्रवेशयामास च भर्तुरेनां भ्रूक्षेपमात्रानुमतप्रवेशाम् ॥ ३.६० ॥
 तस्याः सखीभ्यां प्रणिपातपूर्वं स्वहस्ततूनः शिशिरात्ययस्य ।
 व्यकीर्यत त्र्यम्बकपादमूले पुष्पोच्चयः पल्लवभङ्गभिन्नः ॥ ३.६१ ॥
 उमापि नीलालकमध्यशोभि विस्त्रंसयन्ती नवकर्णिकारम् ।
 चकार कर्णच्युतपल्लवेन मूर्ध्ना प्रणामं वृषभध्वजाय ॥ ३.६२ ॥
 अनन्यभाजं पतिमाप्नुहीति सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन ।
 न हीश्वरव्याहृतयः कदा चित्पुष्यन्ति लोके विपरीतमर्थम् ॥ ३.६३ ॥
 कामस्तु बाणावसरं प्रतीक्ष्य पतङ्गवद्वह्निमुखं विविक्षुः ।
 उमासमक्षं हरबद्धलक्ष्यः शरासनज्यां मुहुराममर्श ॥ ३.६४ ॥
 तपस्वि-शिव-सेवा
 तपस्वि-शिव-सेवा
 अथोपनिन्ये गिरिशाय गौरी तपस्विने ताम्ररुचा करेण ।
 विशोषितां भानुमतो मयूखैर्मन्दाकिनीपुष्करबीजमालाम् ॥ ३.६५ ॥
 प्रतिग्रहीतुं प्रणयिप्रियत्वात्त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च ।
 सम्मोहनं नाम च पुष्पधन्वा धनुष्यमोघं समधत्त बाणम् ॥ ३.६६ ॥
 हरस्तु किञ्चित्परिलुप्तधैर्यश्चन्द्रोदयारम्भ इवाम्बुराशिः ।
 उमामुखे बिम्बफलाधरोष्ठे व्यापारयामास विलोचनानि ॥ ३.६७ ॥
 विवृण्वती शैलसुतापि भावमङ्गैः स्फुरद्बालकदम्बकल्पैः ।
 साचीकृता चारुतरेण तस्थौ मुखेन पर्यस्तविलोचनेन ॥ ३.६८ ॥
 अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः पुनर्वशित्वाद्वलवन्निगृह्य ।

हेतुं स्वचेतोविकृतोर्दिदृक्षुर्दिशामुपान्तेषु ससर्ज दृष्टिम् ॥ ३.६९ ॥
 स दक्षिणापाङ्गनिविष्टमुष्टिं नतांसमाकुञ्चितसव्यपादम् ।
 ददर्श चक्रीकृतचारुचापं प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् ॥ ३.७० ॥
 तपःपरामर्शविवृद्धमन्योर्भ्रूभङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य तस्य ।
 स्फुरन्नुदचिः सहसा तृतीयादक्षः कृशानुः किल निष्पपात ॥ ३.७१ ॥
 क्रोधं प्रभो संहर संहरेति यावद्भिरः खे मरुतां चरन्ति ।
 तावत्स वह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ॥ ३.७२ ॥
 तीव्राभिषङ्गप्रभवेण वृत्तिम्मोहेन संस्तम्भयतेन्द्रियाणाम् ।
 अज्ञातभर्तृव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्बभूव ॥ ३.७३ ॥
 तमाशु विघ्नं तपसस्तपस्वी वनस्पतिं वज्र इवावभज्य ।
 स्त्रीसन्निकर्षं परिहर्तुमिच्छन्नन्तर्दधे भूतपतिः सभूतः ॥ ३.७४ ॥
 शैलात्मजापि पितुरुच्छिरसोऽभिलाषं व्यर्थं समर्थं ललितं वपुरात्मनश्च ।
 सख्योः समक्षमिति चाधिकजातलज्जा शून्या जगाम भवनाभिमुखी कथं चित् ॥ ३.७५ ॥
 सपदि मुकुलिताक्षीं रुद्रसंरम्भभीत्या दुहितरमनुकम्प्यामद्विरादाय दोभ्याम् ।
 सुरगज इव बिभ्रत्पद्मिनीं दन्तलघ्नां प्रतिपथगतिरासीद्वेगदीर्घीकृताङ्गः ॥ ३.७६ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 मदनदहनो नाम तृतीयः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ३ ॥

सर्गः ४ - रतिविलापः

अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विबोधिता ।
 विधिना प्रतिपादयिष्यता नववैधव्यमसह्यवेदनम् ॥ ४.१ ॥
 अवधानपरे चकार सा प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने ।
 न विवेद तयोरतृप्तयोः प्रियमत्यन्तविलुप्तदर्शनम् ॥ ४.२ ॥
 अयि जीवितनाथ जीवसीत्यभिधायोत्थितया तया पुरः ।
 ददृशे पुरुषाकृति क्षितौ हरकोपानलभस्म केवलम् ॥ ४.३ ॥
 अथ सा पुनरेव विह्वला वसुधालिङ्गनधूसरस्तनी ।
 विललाप विकीर्णमूर्धजा समदुःखामिव कुर्वती स्थलीम् ॥ ४.४ ॥

उपमानमभूद्विलासिनां करणं यत्तव कान्तिमत्तया ।
 तदिदं गतमीदृशीं दशां न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः ॥ ४.५ ॥
 क्व नु मां त्वदधीनजीवितां विनिकीर्य क्षणभिन्नसौहृदः ।
 नलिनीं क्षतसेतुबन्धनो जलसङ्घात इवासि विद्रुतः ॥ ४.६ ॥
 कृतवानसि विप्रियं न मे प्रतिकूलं न च ते मया कृतम् ।
 किमकारणमेव दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते ॥ ४.७ ॥
 स्मरसि स्मर मेखलागुणैरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम् ।
 च्युतकेशरदूषितेक्षणान्यवतंसोत्पलताडनानि वा ॥ ४.८ ॥
 हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवम् ।
 उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः ॥ ४.९ ॥
 परलोकनवप्रवासिनः प्रतिपत्स्ये पदवीमहं तव ।
 विधिना जन एष वञ्चितस्त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् ॥ ४.१० ॥
 रजनीतिमिरावगुण्ठिते पुरमार्गे घनशब्दविक्रवाः ।
 वसतिं प्रिय कामिनां प्रियास्त्वदृते प्रापयितुं क ईश्वरः ॥ ४.११ ॥
 नयनान्यरुणानि घूर्णयन्वचनानि स्वलयन्पदे-पदे ।
 असति त्वयि वारुणीमदः प्रमदानामधुना विडम्बना ॥ ४.१२ ॥
 अवगम्य कथीकृतं वपुः प्रियबन्धोस्तव निष्फलोदयः ।
 बहुलेऽपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनङ्ग मोक्षयति ॥ ४.१३ ॥
 हरितारुणचारुबन्धनः कलपुंस्कोकिलशब्दसूचितः ।
 वद सम्प्रति कस्य बाणतां नवचूतप्रसवो गमिष्यति ॥ ४.१४ ॥
 अलिपङ्क्तिरनेकशस्त्वया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता ।
 विरुतैः करुणस्वनैरियं गुरुशोकामनुरोदितीव माम् ॥ ४.१५ ॥
 प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः ।
 रतिदूतिपदेषु कोकिलां मधुरालापनिसर्गपण्डिताम् ॥ ४.१६ ॥
 शिरसा प्रणिपत्य याचितान्युपगूढानि सवेपथूनि च ।
 सुरतानि च तानि ते रहः स्मर संस्मृत्य न शान्तिरस्ति मे ॥ ४.१७ ॥
 रचितं रतिपण्डित त्वया स्वयमङ्गेषु ममेदमार्तवम् ।
 ध्रियते कुसुमप्रसाधनं तव तच्चारु वपुर्न दृश्यते ॥ ४.१८ ॥

विबुधैरसि यस्य दारुणैरसमाप्ते परिकर्मणि स्मृतः ।
 तमिमं कुरु दक्षिणेतारं चरणं निर्मितरागमेहि मे ॥ ४.१९ ॥
 अहमेत्य पतङ्गवर्त्मना पुनरङ्काश्रयिणी भवामि ते ।
 चतुरैः सुरकामिनीजनैः प्रिय यावन्न विलोभ्यसे दिवि ॥ ४.२० ॥
 मदनेन विनाकृता रतिः क्षणमात्रं किल जीवितेति मे ।
 वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यपि ॥ ४.२१ ॥
 क्रियतां कथमन्त्यमण्डनं परलोकान्तरितस्य ते मया ।
 सममेव गतोऽस्यतर्कितां गतिमङ्गेन च जीवितेन च ॥ ४.२२ ॥
 ऋजुतां नयतः स्मरामि ते शरमुत्सङ्गनिषण्णधन्वनः ।
 मधुना सह सस्मितं कथां नयनोपान्तविलोकितं च यत् ॥ ४.२३ ॥
 क नु ते हृदयङ्गमः सखा कुसुमायोजितकार्मुको मधुः ।
 न खलूग्ररुषा पिनाकिना गमितः सोऽपि सुहृद्गतां गतिम् ॥ ४.२४ ॥
 अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्धशरैरिवार्दितः ।
 रतिमभ्युपपत्तुमातुरां मधुरात्मानमदर्शयत्पुरः ॥ ४.२५ ॥
 तमवेक्ष्य रुरोद सा भृशं स्तनसम्बाधमुरो जघान च ।
 स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ॥ ४.२६ ॥
 इति चैनमुवाच दुःखिता सुहृदः पश्य वसन्त किं स्थितम् ।
 यदिदं कणशः प्रकीर्यते पवनैर्भस्म कपोतकर्बुरम् ॥ ४.२७ ॥
 अयि सम्प्रति देहि दर्शनं स्मर पर्युत्सुक एष माधवः ।
 दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने ॥ ४.२८ ॥
 अमुना ननु पार्श्ववर्तिना जगदाज्ञां ससुरासुरं तव ।
 विसतन्तुगुणस्य कारितं धनुषः पेलवपुष्पपत्रिणः ॥ ४.२९ ॥
 गत एव न ते निवर्तते स सखा दीप इवानिलाहतः ।
 अहमस्य दशेव पश्य मामविषह्यव्यसनप्रधूषिताम् ॥ ४.३० ॥
 विधिना कृतमर्धवैशसं ननु माङ्गामवधे विमुञ्चता ।
 अनघापि हि संश्रयद्रुमे गजभग्ने पतनाय वल्लरी ॥ ४.३१ ॥
 तदिदं क्रियतामनन्तरं भवता बन्धुजनप्रयोजनम् ।

विधुरां ज्वलनातिसर्जनान्ननु मां प्रापय पत्युरन्तिकम् ॥ ४.३२ ॥

शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तडित्प्रलीयते ।

प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ॥ ४.३३ ॥

अमुनैव कषायितस्तनी सुभगेन प्रियगात्रभस्मना ।

नवपल्लवसंस्तरे यथा रचयिष्यामि तनुं विभावसौ ॥ ४.३४ ॥

कुसुमास्तरणे सहायतां बहुशः सौम्य गतस्त्वमावयोः ।

कुरु सम्प्रति तावदाशु मे प्रणिपाताञ्जलियाचितश्चिताम् ॥ ४.३५ ॥

तदनु ज्वलनं मदर्पितं त्वरयेदक्षिणवातवीजनैः ।

विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमप्युत्सहते न मां विना ॥ ४.३६ ॥

इति चापि विधाय दीयतां सलिलस्याञ्जलिरेक एव नौ ।

अविभज्य परत्र तं मया सहितः पास्यति ते स बान्धवः ॥ ४.३७ ॥

परलोकविधौ च माधव स्मरमुद्दिश्य विलोलपल्लवाः ।

निवपेः सहकारमञ्जरीः प्रियचूतप्रसवो हि ते सखा ॥ ४.३८ ॥

इति देवविमुक्तये स्थितां रतिमाकाशभवा सरस्वती ।

शफरीं हृदशोषविकृवां प्रथमा वृष्टिरिवान्वकम्पत ॥ ४.३९ ॥

कुसुमायुधपत्नि दुर्लभस्तव भर्ता न चिराद्भविष्यति ।

शृणु येन स कर्मणा गतः शलभत्वं हरलोचनार्चिषि ॥ ४.४० ॥

अभिलाषमुदीरितेन्द्रियः स्वसुतायामकरोत्प्रजापतिः ।

अथ तेन निगृह्य विक्रियामभिशाप्तः फलमेतदन्वभूत् ॥ ४.४१ ॥

परिणेष्यति पार्वतीं यदा तपसा तत्प्रवणीकृतो हरः ।

उपलब्धसुखस्तदा स्मरं वपुषा स्वेन नियोजयिष्यति ॥ ४.४२ ॥

इति चाह स धर्मयाचितः स्मरशापावधिदां सरस्वतीम् ।

अशनेरमृतस्य चोभयोर्वशिनश्चाम्बुधराश्च योनयः ॥ ४.४३ ॥

तदिदं परिरक्ष शोभने भवितव्यप्रियसङ्गमं वपुः ।

रविपीतजला तपात्यये पुनरोघेन हि युज्यते नदी ॥ ४.४४ ॥

इत्थं रतेः किमपि भूतमदृश्यरूपं मन्दीचकार मरणव्यवसायबुद्धिम् ।

तत्प्रत्ययाच्च कुसुमायुधबन्धुरेनामाश्वासयत्सुचरितार्थपदैर्वचोभिः ॥ ४.४५ ॥

अथ मदनवधूरुपल्वान्तं व्यसनकृशा परिपालयां बभूव ।
 शशिन इव दिवातनस्य लेखा किरणपरिक्षयधूसरा प्रदोषम् ॥ ४.४६ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 रतिविलापो नाम चतुर्थः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ४ ॥

सर्गः ५ - तपःफलोदयः

तथा समक्षं दहता मनोभवं पिनाकिना भग्नमनोरथा सती ।
 निनिन्द रूपं हृदयेन पार्वती प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता ॥ ५.१ ॥
 इयेष सा कर्तुमवन्ध्यरूपतां समाधिमास्थाय तपोभिरात्मनः ।
 अवाप्यते वा कथमन्यथा द्वयं तथाविधं प्रेम पतिश्च तादृशः ॥ ५.२ ॥
 निशम्य चैनां तपसे कृतोद्यमां सुतां गिरीशप्रतिसक्तमानसाम् ।
 उवाच मेना परिरभ्य वक्षसा निवारयन्ती महतो मुनिव्रतात् ॥ ५.३ ॥
 मनीषिताः सन्ति गृहेऽपि देवतास्तपः क्व वत्से क्व च तावकं वपुः ।
 पदं सहेत भ्रमरस्य पेलवं शिरीशपुष्पं न पुनः पतत्रिणः ॥ ५.४ ॥
 इति ध्रुवेच्छामनुशासती सुतां शशाक मेना न नियन्तुमुद्यमात् ।
 क ईप्सितार्थस्थिरनिश्चयं मनः पयश्च निम्नाभिमुखं प्रतीपयेत् ॥ ५.५ ॥
 कदा चिदासन्नसखीमुखेन सा मनोरथज्ञं पितरं मनस्विनी ।
 अयाचतारण्यनिवासमात्मनः फलोदयान्ताय तपःसमाधये ॥ ५.६ ॥
 अथानुरूपाभिनिवेशतोषिणा कृताभ्यनुज्ञा गुरुणा गरीयसा ।
 प्रजासु पश्चात्प्रथितं तदारख्यया जगाम गौरी शिखरं शिखण्डिमत् ॥ ५.७ ॥
 विमुच्य सा हारमहार्यनिश्चया विलोलयष्टिप्रविलुप्तचन्दनम् ।
 बबन्ध बालारुणबन्धु वल्कलं पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहति ॥ ५.८ ॥
 यथा प्रसिद्धैर्मधुरं शिरोरुहैर्जटाभिरप्येवमभूत्तदाननम् ।
 न शङ्कदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैवलासङ्गमपि प्रकाशते ॥ ५.९ ॥
 प्रतिक्षणं सा कृतरोमविक्रियां व्रताय मौञ्जीं त्रिगुणां बभार याम् ।
 अकारि तत्पूर्वनिबद्धया तया सरागमस्या रसनागुणास्पदम् ॥ ५.१० ॥
 विसृष्टरागादधरान्निवर्तितः स्तनाङ्गरागारुणिताच्च कन्दुकात् ।
 कुशाङ्कुरादानपरिक्षताङ्गुलिः कृतोऽक्षसूत्रप्रणयी तया करः ॥ ५.११ ॥

महार्हशय्यापरिवर्तनच्युतैः स्वकेशपुष्पैरपि या स्म दूयते ।
अशेत सा बाहुलतोपधायिनी निषेदुषी स्थण्डिल एव केवले ॥ ५.१२ ॥
पुनर्ग्रहीतुं नियमस्थया तया द्वयेऽपि निक्षेप इवार्पितन्द्वयम् ।
लतासु तन्वीषु विलासचेष्टितं विलोलदृष्टं हरिणाङ्गनासु च ॥ ५.१३ ॥
अतन्द्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान्धटस्तनप्रस्रवणैर्व्यवर्धयत् ।
गुहोऽपि येषां प्रथमाप्तजन्मनां न पुत्रवात्सल्यमपाकरिष्यति ॥ ५.१४ ॥
अरण्यबीजाञ्जलिदानलालितास्तथा च तस्यां हरिणा विशश्वसुः ।
यथा तदीयैर्नयनैः कुतूहलात्पुरः सखीनाममिमीत लोचने ॥ ५.१५ ॥
कृताभिशेकां हुतजातवेदसं त्वगुत्तरासङ्गवतीमधीतिनीम् ।
दिग्दृक्षवस्तामृषयोऽभ्युपागमन्न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते ॥ ५.१६ ॥
विरोधिसत्त्वोज्झितपूर्वमत्सरं द्रुमैरभीष्टप्रसवार्चितातिथि ।
नवोटजाभ्यन्तरसम्भृतानलं तपोवनं तच्च बभूव पावनम् ॥ ५.१७ ॥
यदा फलं पूर्वतपःसमाधिना न तावता लभ्यममंस्त काङ्क्षितम् ।
तदानपेक्ष्य स्वशरीरमार्दवं तपो महत्सा चरितुं प्रचक्रमे ॥ ५.१८ ॥
क्लमं ययौ कन्दुकलीलयापि या तया मुनीनां चरितं व्यगाह्यत ।
ध्रुवं वपुः काञ्चनपद्मनिर्मितं मृदु प्रकृत्या च ससारमेव च ॥ ५.१९ ॥
शुचौ चतुर्णां ज्वलतां हविर्भुजां शुचिस्मिता मध्यगता सुमध्यमा ।
विजित्य नेत्रप्रतिधातिनीं प्रभामनन्यदृष्टिः सवितारमैक्षत ॥ ५.२० ॥
तथाभितप्तं सवितुर्गभस्तिभिर्मुखं तदीयं कमलश्रियं दधौ ।
अपाङ्गयोः केवलमस्य दीर्घयोः शनैः-शनैः श्यामिकया कृतं पदम् ॥ ५.२१ ॥
अयाचितोपस्थितमम्बु केवलं रसात्मकस्योडुपतेश्च रश्मयः ।
बभूव तस्याः किल पारणाविधिर्न वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनः ॥ ५.२२ ॥
निकामतप्ता विविधेन वह्निना नभश्चरेणेन्धनसम्भृतेन च ।
तपात्यये वारिभिरुक्षिता नवैर्भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम् ॥ ५.२३ ॥
स्थिताः क्षणं पक्ष्मसु ताडिताधराः पयोधरोत्सेधनिपातचूर्णिताः ।
वलीषु तस्याः स्वलिताः प्रपेदिरे चिरेण नाभिं प्रथमोदबिन्दवः ॥ ५.२४ ॥
शिलाशयां तामनिकेतवासिनीं निरन्तरास्वन्तरवातवृष्टिषु ।

व्यलोकयन्नुन्मिषितैस्तडिन्मयैर्महातपःसाक्ष्य इव स्थिताः क्षपाः ॥ ५.२५ ॥

निनाय सात्यन्तहिमोत्किरानिलाः सहस्यरात्रीरुदवासतत्परा ।

परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती ॥ ५.२६ ॥

मुखेन सा पद्मसुगन्धिना निशि प्रवेपमानाधरपत्रशोभिना ।

तुषारवृष्टिक्षतपद्मसम्पदां सरोजसन्धानमिवाकरोदपाम् ॥ ५.२७ ॥

स्वयंविशीर्णद्रुमपर्णवृत्तिता परा हि काष्ठा तपसस्तया पुनः ।

तदप्यपाकीर्णमतः प्रियंवदां वदन्त्यपर्णेति च तां पुराविदः ॥ ५.२८ ॥

मृणालिकापेलवमेवमादिभिर्व्रतैः स्वमङ्गं ग्लपयन्त्यहर्निशम् ।

तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं तपस्विनां दूरमधश्चकार सा ॥ ५.२९ ॥

अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाग्ज्वलन्निव ब्रह्ममयेन तेजसा ।

विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनं शरीरबद्धः प्रथमाश्रमो यथा ॥ ५.३० ॥

तमातिथेयी बहुमानपूर्वया सपर्यया प्रत्युदियाय पार्वती ।

भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वतिगौरवाः क्रियाः ॥ ५.३१ ॥

विधिप्रयुक्तां परिगृह्य सत्क्रियां परिश्रमं नाम विनीय च क्षणम् ।

उमां स पश्यन्नुज्जुनैव चक्षुषा प्रचक्रमे वक्तुमनुज्झितक्रमः ॥ ५.३२ ॥

अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं जलान्यपि स्नानविधिक्षमाणि ते ।

अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् ॥ ५.३३ ॥

अपि त्वदावर्जितवारिसम्भृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधाम् ।

चिरोज्झितालक्तकपाटलेन ते तुलां यदारोहति दन्तवाससा ॥ ५.३४ ॥

अपि प्रसन्नं हरिणेषु ते मनः करस्थदर्भप्रणयापहारिषु ।

य उत्पलाक्षि प्रचलैर्विलोचनैस्तवाक्षिसादृश्यमिव प्रयुञ्जते ॥ ५.३५ ॥

यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि तद्वचः ।

तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतम् ॥ ५.३६ ॥

विकीर्णसप्तर्षिबलिप्रहासिभिस्तथा न गाङ्गैः सलिलैर्दिवश्च्युतैः ।

यथा त्वदीयैश्चरितैरनाविलैर्महीधरः पावित एष सान्वयः ॥ ५.३७ ॥

अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भाविनि ।

त्वया मनोनिर्विषयार्थकामया यदेक एव प्रतिगृह्य सेव्यते ॥ ५.३८ ॥

प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना न मां परं सम्प्रतिपत्तुमर्हसि ।
 यतः सतां सन्नतगात्रि सङ्गतं मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते ॥ ५.३९ ॥
 अतोऽत्र किञ्चिद्भवती बहुक्षमां द्विजातिभावादुपपन्नचापलः ।
 अयं जनः प्रष्टुमानस्तपोधने न चेद्रहस्यं प्रतिवक्तुमर्हसि ॥ ५.४० ॥
 कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वेधसस्त्रिलोकसौन्दर्यमिवोदितं वपुः ।
 अमृग्यमैश्वर्यसुखं नवं वयस्तपःफलं स्यात्किमतः परं वद ॥ ५.४१ ॥
 भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीदृशी ।
 विचारमार्गप्रहितेन चेतसा न दृश्यते तच्च कृशोदरि त्वयि ॥ ५.४२ ॥
 अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिर्विमानना सुभ्रु कुतः पितुर्गृहे ।
 पराभिमर्शो न तवास्ति कः करं प्रसारयेत्पन्नगरत्नसूचये ॥ ५.४३ ॥
 किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्द्धकशोभि वल्कलम् ।
 वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारके विभावरी यद्यरुणाय कल्पते ॥ ५.४४ ॥
 दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः पितुः प्रदेशास्तव देवभूमयः ।
 अथोपयन्तारमलं समाधिना न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥ ५.४५ ॥
 निवेदितं निश्चसितेन सोष्मणा मनस्तु मे संशयमेव गाहते ।
 न दृश्यते प्रार्थयितव्य एव ते भविष्यति प्रार्थितदुर्लभः कथम् ॥ ५.४६ ॥
 अहो स्थिरः कोऽपि तवेप्सितो युवा चिराय कर्णोत्पलशून्यतां गते ।
 उपेक्षते यः श्लथलम्बिनीर्जटाः कपोलदेशे कलमाग्रपिङ्गलाः ॥ ५.४७ ॥
 मुनिव्रतैस्त्वामतिमात्रकर्षितां दिवाकराल्लुष्टविभूषणास्पदाम् ।
 शशाङ्कलेखामिव पश्यतो दिवा सचेतसः कस्य मनो न दूयते ॥ ५.४८ ॥
 अवैमि सौभाग्यमदेन वञ्चितं तव प्रियं यश्चतुरावलोकिनः ।
 करोति लक्ष्यं चिरमस्य चक्षुषो न वक्रमात्मीयमरालपक्ष्मणः ॥ ५.४९ ॥
 कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि विद्यते ममापि पूर्वाश्रमसञ्चितं तपः ।
 तदर्धभागेन लभस्व काङ्क्षितं वरं तमिच्छामि च साधु वेदितुम् ॥ ५.५० ॥
 इति प्रविश्याभिहिता द्विजन्मना मनोगतं सा न शशाक शंसितुम् ।
 अथो वयस्यां परिपार्श्ववर्तिनीं विवर्तितानञ्जननेत्रमैक्षत ॥ ५.५१ ॥
 सखी तदीया तमुवाच वर्णिनं निबोध साधो तव चेतुकुतूहलम् ।
 यदर्थमम्भोजमिवोष्णवारणं कृतं तपःसाधनमेतया वपुः ॥ ५.५२ ॥

इयं महेन्द्रप्रभृतीनधिश्रियश्चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी ।
 अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात्पिनाकपाणिं पतिमाप्नुमिच्छति ॥ ५.५३ ॥
 असह्यहुङ्कारनिर्वर्तितः पुरा पुरारिमप्राप्तमुखः शिलीमुखः ।
 इमां हृदि व्यायतपातमक्षणोद्विशीर्णमूर्तेरपि पुष्पधन्वनः ॥ ५.५४ ॥
 तदाप्रभृत्युन्मदना पितुर्गृहे ललाटिकाचन्दनधूसरालका ।
 न जातु बाला लभते स्म निर्वृतिं तुषारसङ्घातशिलातलेष्वपि ॥ ५.५५ ॥
 उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः सबाष्पकण्ठस्खलितैः पदैरियम् ।
 अनेकशः किन्नरराजकन्यका वनान्तसङ्गीतसखीररोदयत् ॥ ५.५६ ॥
 त्रिभागशेषासु निशासु च क्षणस्मिमीत्य नेत्रे सहसा व्यबुध्यत ।
 क नीलकण्ठ व्रजसीत्यलक्ष्यवागसत्यकण्ठार्पितबाहुबन्धना ॥ ५.५७ ॥
 यदा बुधैः सर्वगतस्त्वमुच्यसे न वेत्ति भावस्थमिमं जनं कथम् ।
 इति स्वहस्ताल्लिखितश्च मुग्धया रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः ॥ ५.५८ ॥
 यदा च तस्याधिगमे जगत्पतेरपश्यदन्यं न विधिं विचिन्वती ।
 तदा सहास्माभिरनुज्ञया गुरोरियं प्रपन्ना तपसे तपोवनम् ॥ ५.५९ ॥
 द्रुमेषु सख्या कृतजन्मसु स्वयं फलं तपःसाक्षिषु दृष्टमेष्वपि ।
 न च प्ररोहामिमुखोऽपि दृश्यते मनोरथोऽस्याः शशिमौलिसंश्रयः ॥ ५.६० ॥
 न वेद्मि स प्रार्थितदुर्लभः कदा सखीभिरस्त्रोत्तरमीक्षितामिमाम् ।
 तपःकृशामभ्युपपत्स्यते सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् ॥ ५.६१ ॥
 अगूढसद्भावमितीङ्गितज्ञया निवेदितो नैष्ठिकसुन्दरस्तया ।
 अयीदमेवं परिहास इत्युमामपृच्छदव्यञ्जितहर्षलक्षणः ॥ ५.६२ ॥
 अथाग्रहस्ते मुकुलीकृताङ्गुलौ समर्पयन्ती स्फटिकाक्षमालिकाम् ।
 कथं चिद्वेस्तनया मिताक्षरं चिरव्यवस्थापितवागभाषत ॥ ५.६३ ॥
 यथा श्रुतं वेदविदां वर त्वया जनोऽयमुच्चैः पदलङ्घनोत्सुकः ।
 तपः किलेदं तदवासिसाधनं मनोरथानामगतिर्न विद्यते ॥ ५.६४ ॥
 अथाह वर्णीं विदितो महेश्वरस्तदर्थिनी त्वं पुनरेव वर्तसे ।
 अमङ्गलाभ्यासरतिं विचिन्त्य तं तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे ॥ ५.६५ ॥

अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु ते करोऽयमामुक्तविवाहकौतुकः ।
 करेण शम्भोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् ॥ ५.६६ ॥
 त्वमेव तावत्परिचिन्तय स्वयं कदा चिदेते यदि योगमर्हतः ।
 वधूदुकूलं कलहंसलक्षणं गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च ॥ ५.६७ ॥
 चतुष्कपुष्पप्रकराविकीर्णयोः परोऽपि को नाम तवानुमन्यते ।
 अलक्तकाङ्कानि पदानि पादयोर्विकीर्णकेशासु परेतभूमिषु ॥ ५.६८ ॥
 अयुक्तरूपं किमतः परं वद त्रिनेत्रवक्षः सुलभं तवापि यत् ।
 स्तनद्वयेऽस्मिन्हरिचन्दनास्पदे पदं चिताभस्मरजः करिष्यति ॥ ५.६९ ॥
 इयं च तेऽन्या पुरतो विडम्बना यदूढया वारणराजहार्यया ।
 विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति ॥ ५.७० ॥
 द्वयं गतं सम्प्रति शोचनीयतां समागमप्रार्थनया कपालिनः ।
 कला च सा कान्तिमती कलावतस्त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी ॥ ५.७१ ॥
 वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु ।
 वरेषु यद्बालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने ॥ ५.७२ ॥
 निवर्तयास्मादसदीप्सितान्मनः क्व तद्विधस्त्वं क्व च पुण्यलक्षणा ।
 अपेक्ष्यते साधुजनेन वैदिकी श्मशानशूलस्य न यूपसत्क्रिया ॥ ५.७३ ॥
 इति द्विजातौ प्रतिकूलवादिनि प्रवेपमानाधरलक्ष्यकोपया ।
 विकुञ्चितभ्रूलतमाहिते तया विलोचने तिर्यगुपान्तलोहिते ॥ ५.७४ ॥
 उवाच चैनं परमार्थतो हरं न वेत्ति नूनं यत एवमात्थ माम् ।
 अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं द्विषन्ति मन्दाश्चरितं महात्मनाम् ॥ ५.७५ ॥
 विपत्प्रतीकारपरेण मङ्गलं निषेव्यते भूतिसमुत्सुकेन वा ।
 जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः किमेभिराशोपहतात्मवृत्तिभिः ॥ ५.७६ ॥
 अकिञ्चनः सन्प्रभवः स सम्पदां त्रिलोकनाथः पितृसद्गोचरः ।
 स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते न सन्ति याथार्थ्यविदः पिनाकिनः ॥ ५.७७ ॥
 विभूषणोद्भासि पिनद्धभोगि वा गजाजिनालम्बि दुकूलधारि वा ।
 कपालि वा स्यादथ वेन्दुशेखरं न विश्वमूर्तेरवधार्यते वपुः ॥ ५.७८ ॥
 तदङ्गसंसर्गमवाप्य कल्पते ध्रुवं चिताभस्मरजो विशुद्धये ।
 तथा हि नृत्याभिनयक्रियाच्युतं विलिप्यते मौलिभिरम्बरौकसाम् ॥ ५.७९ ॥

असम्पदस्तस्य वृषेण गच्छतः प्रभिन्नदिग्गवारणवाहनो वृषा ।
 करोति पादावुपगम्य मौलिना विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली ॥ ५.८० ॥
 विवक्षता दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम् ।
 यमामनन्त्यात्मभुवोऽपि कारणं कथं स लक्ष्यप्रभवो भविष्यति ॥ ५.८१ ॥
 अलं विवादेन यथा श्रुतस्त्वया तथाविधस्तावदशेषमस्तु सः ।
 ममात्र भावैकरसं मनः स्थितं न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते ॥ ५.८२ ॥
 निवार्यतामालि किमप्ययं बटुः पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।
 न केवलं यो महतोऽपभाषते शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् ॥ ५.८३ ॥
 इतो गमिष्याम्यथवेति वादिनी चचाल बाला स्तनभिन्नवल्कला ।
 स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः समाललम्बे वृषराजकेतनः ॥ ५.८४ ॥
 तं वीक्ष्य वेपथुमती सरसाङ्गयष्टिर्निक्षेपणाय पदमुद्धृतमुद्वहन्ती ।
 मार्गाचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः शैलाधिराजतनया न ययौ न तस्थौ ॥ ५.८५ ॥
 अद्यप्रभृत्यवनताङ्गि तवास्मि दासः क्रीतस्तपोभिरिति वादिनि चन्द्रमौलौ ।
 अह्नाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्ज क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते ॥ ५.८६ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 तपःफलोदयो नाम पञ्चमः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ५ ॥

सर्गः ६ - उमाप्रदानः

अथ विश्वात्मने गौरी सन्दिदेश मिथः सखीम् ।
 दाता मे भूभृतां नाथः प्रमाणीक्रियतामिति ॥ ६.१ ॥
 तया व्याहृतसन्देशा सा बभौ निभृता प्रिये ।
 चूतयष्टिरिवाभ्याष्ये मधौ परभृतामुखी ॥ ६.२ ॥
 स तथेति प्रतिज्ञाय विसृज्य कथमप्युमाम् ।
 ऋषीञ्ज्योतिर्मयान्सप्त सस्मार स्मरशासनः ॥ ६.३ ॥
 ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः ।
 सारुन्धतीकाः सपदि प्रादुरासन्पुरः प्रभोः ॥ ६.४ ॥
 आप्लुतास्तीरमन्दार- कुसुमोत्किरवीचिषु ।

आकाशगङ्गास्रोतस्सु दिङ्गागमदगन्धिषु ॥ ६.५ ॥
 मुक्तायज्ञोपवीतानि बिभ्रतो हैमवल्कलाः ।
 रत्नाक्षसूत्राः प्रव्रज्यां कल्पवृक्षा इवाश्रिताः ॥ ६.६ ॥
 अधःप्रवर्त्तिताश्चेन समावर्जितकेतुना ।
 सहस्ररश्मिना शश्वत्सप्रमाणमुदीक्षिताः ॥ ६.७ ॥
 आसक्तबाहुलतया सार्धमुद्धृतया भुवा ।
 महावराहदंष्ट्रायां विश्रान्ताः प्रलयापदि ॥ ६.८ ॥
 सर्गशेषप्रणयनाद्विश्वयोनेरनन्तरम् ।
 पुरातनाः पुराविद्धिर्धातार इति कीर्तिताः ॥ ६.९ ॥
 प्राक्तनानां विशुद्धानां परिपाकमुपेयुषाम् ।
 तपसामुपभुञ्जानाः फलान्यपि तपस्विनः ॥ ६.१० ॥
 तेषां मध्यगता साध्वी पत्युः पादार्पितेक्षणा ।
 साक्षादिव तपःसिद्धिर्बभासे बहुरुन्धती ॥ ६.११ ॥
 तामगौरवभेदेन मुनींश्चापश्यदीश्वरः ।
 स्त्री पुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् ॥ ६.१२ ॥
 तद्दर्शनादभूच्छम्भोर्भूयान्दारार्थमादरः ।
 क्रियाणां खलु धर्म्याणां सप्तत्यो मूलसाधनम् ॥ ६.१३ ॥
 धर्मेणापि पदं शर्वे कारिते पार्वतीं प्रति ।
 पूर्वापराधभीतस्य कामस्योच्छ्वासितं मनः ॥ ६.१४ ॥
 अथ ते मुनयः सर्वे मानयित्वा जगद्गुरुम् ।
 इदमूचुरनूचानाः प्रीतिकण्टकितत्वचः ॥ ६.१५ ॥
 यद्वह्म सम्यगाम्नातं यदग्नौ विधिना हुतम् ।
 यच्च तप्तं तपस्तस्य विपक्वं फलमद्य नः ॥ ६.१६ ॥
 यदध्यक्षेण जगतां वयमारोपितास्त्वया ।
 मनोरथस्याविषयं मनोविषयमात्मनः ॥ ६.१७ ॥
 यस्य चेतसि वर्तेथाः स तावत्कृतिनां वरः ।
 किं पुनर्ब्रह्मयोनेर्यस्तव चेतसि वर्तते ॥ ६.१८ ॥

सत्यमर्काच्च सोमाच्च परमध्यास्महे पदम् ।
 अद्य तूच्चैस्तरं तस्मात्स्मरणानुग्रहात्तव ॥ ६.१९ ॥
 त्वत्सम्भावितमात्मानं बहु मन्यामहे वयम् ।
 प्रायः प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः ॥ ६.२० ॥
 या नः प्रीतिर्विरूपाक्ष त्वदनुध्यानसम्भवा ।
 सा किमावेद्यते तुभ्यमन्तरात्मासि देहिनाम् ॥ ६.२१ ॥
 साक्षाद्दृष्टोऽसि न पुनर्विद्मस्त्वां वयमञ्जसा ।
 प्रसीद कथयात्मानं न धियां पथि वर्तसे ॥ ६.२२ ॥
 किं येन सृजसि व्यक्तमुत येन विभर्षि तत् ।
 अथ विश्वस्य संहर्ता भागः कतम एष ते ॥ ६.२३ ॥
 अथवा सुमहत्येषा प्रार्थना देव तिष्ठतु ।
 चिन्तितोपस्थितांस्तावच्छाधि नः करवाम किम् ॥ ६.२४ ॥
 अथ मौलिगतस्येन्दोर्विशदैर्दशनांशुभिः ।
 उपचिन्वन्प्रभां तन्वीं प्रत्याह परमेश्वरः ॥ ६.२५ ॥
 विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित्प्रवृत्तयः ।
 ननु मूर्तिभिरष्टाभिरित्थम्भूतोऽस्मि सूचितः ॥ ६.२६ ॥
 सोऽहं तृष्णातुरैर्वृष्टिं विद्युत्वानिव चातकैः ।
 अरिविप्रकृतैर्देवैः प्रसूतिं प्रति याचितः ॥ ६.२७ ॥
 अत आहर्तुमिच्छामि पार्वतीमात्मजन्मने ।
 उत्पत्तये हविर्भोक्तुर्यजमान इवारणिम् ॥ ६.२८ ॥
 तामस्मदर्थं युष्माभिर्याचितव्यो हिमालयः ।
 विक्रियायै न कल्पन्ते सम्बन्धाः सद्नुष्ठिताः ॥ ६.२९ ॥
 उन्नतेन स्थितिमता धुरमुद्वहता भुवः ।
 तेन योजितसम्बन्धं वित्त मामप्यवञ्चितम् ॥ ६.३० ॥
 एवं वाच्यः स कन्यार्थमिति वो नोपदिश्यते ।
 भवत्प्रणीतमाचारमामनन्ति हि साधवः ॥ ६.३१ ॥
 आर्याप्यरुन्धती तत्र व्यापारं कर्तुं अर्हति ।
 प्रायेणैवंविधे कार्ये पुरन्ध्रीणां प्रगल्भता ॥ ६.३२ ॥

तत्प्रयातौषधिप्रस्थं सिद्धये हिमवत्पुरम् ।
 महाकोशीप्रपातेऽस्मिन्सङ्गमः पुनरेव नः ॥ ६.३३ ॥
 तस्मिन्संयमिनामाद्ये जाते परिणयोन्मुखे ।
 जहुः परिग्रहव्रीडां प्राजापत्यास्तपस्विनः ॥ ६.३४ ॥
 ततः परममित्युक्त्वा प्रतस्थे मुनिमण्डलम् ।
 भगवानपि सम्प्राप्तः प्रथमोद्दिष्टमास्पदम् ॥ ६.३५ ॥
 ते चाकाशमसिंश्याममुत्पत्य परमर्षयः ।
 आसेदुरोषधिप्रस्थं मनसा समरंहसः ॥ ६.३६ ॥
 अलकामतिवाह्येव वसतिं वसुसम्पदाम् ।
 स्वर्गाभिष्यन्दवमनं कृत्वेवोपनिवेशितम् ॥ ६.३७ ॥
 गङ्गास्रोतःपरिक्षिप्त-वप्रान्तर्ज्वलितौषधि ।
 बृहन्मणिशिलासालं गुप्तावपि मनोहरम् ॥ ६.३८ ॥
 जितसिंहभया नागा यत्राश्वा बिलयोनयः ।
 यक्षाः किम्पुरुषाः पौरा योषितो वनदेवताः ॥ ६.३९ ॥
 शिखरासक्तमेघानां व्यजन्ते यत्र वेश्मनाम् ।
 अनुगर्जितसन्दिग्धाः करणैर्मुरजस्वनाः ॥ ६.४० ॥
 यत्र कल्पद्रुमैरेव विलोलविटपांशुकैः ।
 गृह्यन्त्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता ॥ ६.४१ ॥
 यत्र स्फटिकहर्म्येषु नक्तमापानभूमिषु ।
 ज्योतिषां प्रतिबिम्बानि प्राप्नुवन्त्युपहारताम् ॥ ६.४२ ॥
 यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसञ्चराः ।
 अनभिज्ञास्तमिस्त्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः ॥ ६.४३ ॥
 यौवनान्तं वयो यस्मिन्नातङ्कः कुसुमायुधः ।
 रतिखेदसमुत्पन्ना निद्रा संज्ञाविपर्ययः ॥ ६.४४ ॥
 भ्रूभेदिभिः सकम्पोष्ठैर्ललिताङ्गुलितर्जनैः ।
 यत्र कोपैः कृताः स्त्रीणामाप्रसादार्थिनः प्रियाः ॥ ६.४५ ॥
 सन्तानकतरुच्छाया-सुप्तविद्याधराध्वगम् ।

यस्य चोपवनं बाह्यं सुगन्धिर्गन्धमादनः ॥ ६.४६ ॥

अथ ते मुनयो दिव्याः प्रेक्ष्य हैमवतं पुरम् ।

स्वर्गाभिसन्धिसुकृतं वञ्चनामिव मेनिरे ॥ ६.४७ ॥

ते सद्धानि गिरेर्वेगादुन्मुखद्वाःस्थवीक्षिताः ।

अवतेरुर्जटाभारैर्लिखितानलनिश्चलैः ॥ ६.४८ ॥

गगनादवतीर्णा सा यथावृद्धपुरस्सरा ।

तोयान्तर्भास्करालीव रेजे मुनिपरम्परा ॥ ६.४९ ॥

तानर्घ्यानर्घ्यमादाय दूरात्प्रत्युद्ययौ गिरिः ।

नमयन्सारगुरुभिः पादन्यासैर्वसुन्धराम् ॥ ६.५० ॥

धातुताम्राधरः प्रांशुर्देवदारुबृहद्भुजः ।

प्रकृत्यैव शिलोरस्कः सुव्यक्तो हिमवानिति ॥ ६.५१ ॥

विधिप्रयुक्तसत्कारैः स्वयं मार्गस्य दर्शकः ।

स तैराक्रमयामास शुद्धान्तं शुद्धकर्मभिः ॥ ६.५२ ॥

तत्र वेत्रासनासीनान्कृतासनपरिग्रहः ।

इत्युवाचेश्वरान्वाचं प्राञ्जलिः पृथिवीधरः ॥ ६.५३ ॥

अपमेघोदयं वर्षमदृष्टकुसुमं फलम् ।

अतर्कितोपपन्नं वो दर्शनं प्रतिभाति मे ॥ ६.५४ ॥

मूढं बुद्धमिवात्मानं हैमीभूतमिवायसम् ।

भूमेर्दिवमिवारूढं मन्ये भवदनुग्रहात् ॥ ६.५५ ॥

अद्यप्रभृति भूतानामधिगम्योऽस्मि शुद्धये ।

यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते ॥ ६.५६ ॥

अवैमि पूतमात्मानं द्वयेनैव द्विजोत्तमाः ।

मूर्ध्नि गङ्गाप्रपातेन धौतपादाम्भसा च वः ॥ ६.५७ ॥

जङ्गमं प्रैष्यभावे वः स्थावरं चरणाङ्कितम् ।

विभक्तानुग्रहं मन्ये द्विरूपमपि मे वपुः ॥ ६.५८ ॥

भवत्सम्भावनोत्थाय परितोषाय मूर्च्छते ।

अपि व्याप्तदिगन्तानि नाङ्गानि प्रभवन्ति मे ॥ ६.५९ ॥

न केवलं दरीसंस्थं भास्वतां दर्शनेन वः ।
 अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः ॥ ६.६० ॥
 कर्तव्यं वो न पश्यामि स्याच्चेत्किं नोपपद्यते ।
 शङ्के मत्पावनायैव प्रस्थानं भवतामिह ॥ ६.६१ ॥
 तथापि तावत्कस्मिंश्चिदाज्ञां मे दातुमर्हथ ।
 विनियोगप्रसादा हि किङ्कराः प्रभविष्णुषु ॥ ६.६२ ॥
 एते वयममी दाराः कन्येयं कुलजीवितम् ।
 ब्रूत येनात्र वः कार्यमनास्था बाह्यवस्तुषु ॥ ६.६३ ॥
 इत्यूचिवांस्तमेवार्थं दरीमुखविसर्पिणा ।
 द्विरिव प्रतिशब्देन व्याजहार हिमालयः ॥ ६.६४ ॥
 अथाङ्गिरसमग्रण्यमुदाहरणवस्तुषु ।
 ऋषयश्चोदयामासुः प्रत्युवाच स भूधरम् ॥ ६.६५ ॥
 उपपन्नमिदं सर्वमतः परमपि त्वयि ।
 मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः ॥ ६.६६ ॥
 स्थाने त्वां स्थावरात्मानं विष्णुमाहुस्तथा हि ते ।
 चराचराणां भूतानां कुक्षिराधारतां गतः ॥ ६.६७ ॥
 गामधास्यत्कथं नागो मृणालमृदुभिः फणैः ।
 आ रसातलमूलात्त्वमवालम्बिष्यथा न चेत् ॥ ६.६८ ॥
 अच्छिन्नामलसन्तानाः समुद्रोर्म्यनिवारिताः ।
 पुनन्ति लोकान्पुण्यत्वात्कीर्तयः सरितश्च ते ॥ ६.६९ ॥
 यथैव श्लाघ्यते गङ्गा पादेन परमेष्ठिनः ।
 प्रभवेण द्वितीयेन तथैवोच्छिरसा त्वया ॥ ६.७० ॥
 तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च व्यापको महिमा हरेः ।
 त्रिविक्रमोद्यतस्यासीत्स च स्वाभाविकस्तव ॥ ६.७१ ॥
 यज्ञभागभुजां मध्ये पदमातस्थुषा त्वया ।
 उच्चैर्हिरण्मयं शृङ्गं सुमेरोर्वितथीकृतम् ॥ ६.७२ ॥
 काठिन्यं स्थावरे काये भवता सर्वमर्पितम् ।
 इदं तु भक्तिनम्रं ते सतामाराधनं वपुः ॥ ६.७३ ॥

तदागमनकार्यं नः शृणु कार्यं तवैव तत् ।
 श्रेयसामुपदेशाच्च वयमत्रांशभागिनः ॥ ६.७४ ॥
 अणिमादिगुणोपेतमस्पृष्टपुरुषान्तरम् ।
 शब्दमीश्वर इत्युच्चैः सार्धचन्द्रं विभर्ति यः ॥ ६.७५ ॥
 कल्पितान्योन्यसामर्थ्यैः पृथिव्यादिभिरात्मनि ।
 येनेदं ध्रियते विश्वं धुर्यैर्यानमिवाध्वनि ॥ ६.७६ ॥
 योगिनो यं विचिन्वन्ति क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनम् ।
 अनावृत्तिभयं यस्य पदमाहुर्मनीषिणः ॥ ६.७७ ॥
 स ते दुहितरं साक्षात्साक्षी विश्वस्य कर्मणः ।
 वृणुते वरदः शम्भुरस्मत्सङ्ग्रामितैः पदैः ॥ ६.७८ ॥
 तमर्थमिव भारत्या सुतया योक्तुमर्हसि ।
 अशोच्या हि पितुः कन्या सद्भर्त्रे प्रतिपादिता ॥ ६.७९ ॥
 यावदेतानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 मातरं कल्पयन्त्येनामीशो हि जगतः पिता ॥ ६.८० ॥
 प्रणम्य शितिकण्ठाय विबुधास्तदनन्तरम् ।
 चरणौ रञ्जयन्त्यस्याश्रूडामणिमरीचिभिः ॥ ६.८१ ॥
 उमा वधूर्भवान्दाता याचितार इमे वयम् ।
 वरः शम्भुरलं ह्येष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः ॥ ६.८२ ॥
 अस्तोतुः स्तूयमानस्य वन्द्यस्यानन्यवन्दिनः ।
 सुतासम्बन्धविधिना भव विश्वगुरोर्गुरुः ॥ ६.८३ ॥
 एवं वादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी ।
 लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती ॥ ६.८४ ॥
 शैलः सम्पूर्णकामोऽपि मेनामुखमुदैक्षत ।
 प्रायेण गृहिणीनेत्राः कन्यार्थे हि कुटुम्बिनः ॥ ६.८५ ॥
 मेने मेनापि तत्सर्वं पत्युः कार्यमभीप्सितम् ।
 भवन्त्यव्यभिचारिण्यो भर्तुरिष्टे पतिव्रताः ॥ ६.८६ ॥
 इदमत्रोत्तरं न्याय्यमिति बुद्ध्या विमृश्य सः ।

आददे वचसामन्ते मङ्गलालङ्कृतां सुताम् ॥ ६.८७ ॥
 एहि विश्वात्मने वत्से भिक्षासि परिकल्पिता ।
 अर्थिनो मुनयः प्राप्तं गृहमेधिफलं मया ॥ ६.८८ ॥
 एतावदुक्त्वा तनयामृषीनाह महीधरः ।
 इयं नमति वः सर्वास्त्रिलोचनवधूरिति ॥ ६.८९ ॥
 ईप्सितार्थक्रियोदारं तेऽभिनन्द्य गिरेर्वचः ।
 आशीभिरेधयामासुः पुरःपाकाभिरम्बिकाम् ॥ ६.९० ॥
 तां प्रणामादरस्त्रस्त-जाम्बूनदवतंसकाम् ।
 अङ्गमारोपयामास लज्जमानामरुन्धती ॥ ६.९१ ॥
 तन्मातरं चाश्रुमुखीं दुहितृस्नेहविक्लवाम् ।
 वरस्यानन्यपूर्वस्य विशोकामकरोद्गुणैः ॥ ६.९२ ॥
 वैवाहिकीं तिथिं पृष्टास्तत्क्षणं हरबन्धुना ।
 ते त्र्यहार्ध्वमाख्याय चेलुश्चरपरिग्रहाः ॥ ६.९३ ॥
 ते हिमालयमामन्त्र्य पुनः प्रेक्ष्य च शूलिनम् ।
 सिद्धं चास्मै निवेद्यार्थं तद्विस्ृष्टाः खमुद्ययुः ॥ ६.९४ ॥
 पशुपतिरपि तान्यहानि कृच्छ्रादगमयदद्रिसुतासमागमोत्कः ।
 कमपरमवशं न विप्रकुर्युर्विभुमपि तं यदमी स्पृशन्ति भावाः ॥ ६.९५ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 उमाप्रदानो नाम षष्ठः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ६ ॥

सर्गः ७ - उमापरिणयः

अथौषधीनामधिपस्य वृद्धौ तिथौ च जामित्रगुणान्वितायाम् ।
 समेतबन्धुर्हिमवान्सुताया विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत् ॥ ७.१ ॥
 वैवाहिकैः कौतुकसंविधानैर्गृहे गृहे व्यग्रपुरन्ध्रिवर्गम् ।
 आसीत्पुरं सानुमतोऽनुरागादन्तःपुरं चैककुलोपमेयम् ॥ ७.२ ॥
 सन्तानकाकीर्णमहापथं तच्चीनांशुकैः कल्पितकेतुमालम् ।
 भासा ज्वलत्काञ्चनतोरणानां स्थानान्तरस्वर्ग इवावभासे ॥ ७.३ ॥

एकैव सत्यामपि पुत्रपङ्क्तौ चिरस्य दृष्टेव मृतोत्थितेव ।
 आसन्नपाणिग्रहणेति पित्रोरुमा विशेषोच्छ्वसितं बभूव ॥ ७.४ ॥
 अङ्काद्ययावङ्कमुदीरिताशीः सा मण्डनान्मण्डनमन्वभुङ्क्त ।
 सम्बन्धिभिन्नोऽपि गिरेः कुलस्य स्नेहस्तदेकायतनं जगाम ॥ ७.५ ॥
 मैत्रे मुहूर्तं शशलाञ्छनेन योगं गतासूत्तरफल्गुनीषु ।
 तस्याः शरीरे प्रतिकर्म चक्रुर्वन्धुस्त्रियो याः पतिपुत्रवत्यः ॥ ७.६ ॥
 सा गौरसिद्धार्थनिवेशवद्भिर्दूर्वाप्रवालैः प्रतिभिन्नरागम् ।
 निर्नाभिकौशेयमुपात्तबाणमभ्यङ्गनेपथ्यमलञ्चकार ॥ ७.७ ॥
 बभौ च सम्पर्कमुपेत्य बाला नवेन दीक्षाविधिसायकेन ।
 करेण भानोर्बहुलावसाने सन्धुक्ष्यमाणेव शशाङ्कलेखा ॥ ७.८ ॥
 तां लोभ्रकल्केन हुताङ्गतैलामाशयानकालेयकृताङ्गरागाम् ।
 वासो वसानामभिषेकयोग्यं नार्यश्चतुष्काभिमुखं व्यनैषुः ॥ ७.९ ॥
 विन्यस्तवैदूर्यशिलातलेऽस्मिन्नविद्धमुक्ताफलभक्तिचित्रे ।
 आवर्जिताष्टापदकुम्भतोयाः सतूर्यमेनां स्नपयां बभूवुः ॥ ७.१० ॥
 सा मङ्गलस्नानविशुद्धगात्री गृहीतपत्युद्रमनीयवस्त्रा ।
 निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लकाशा वसुधेव रेजे ॥ ७.११ ॥
 तस्मात्प्रदेशाच्च वितानवन्तं युक्तं मणिस्तम्भचतुष्टयेन ।
 पतिव्रताभिः परिगृह्य निन्ये क्लृप्तासनं कौतुकवेदिमध्यम् ॥ ७.१२ ॥
 तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य तन्वीं क्षणं व्यलम्बन्त पुरो निषण्णाः ।
 भूतार्थशोभाहियमाणनेत्राः प्रसाधने सन्निहितेऽपि नार्यः ॥ ७.१३ ॥
 धूपोष्मणा त्याजितमार्द्रभावं केशान्तमन्तःकुसुमं तदीयम् ।
 पर्याक्षिपत्काचिदुदारबन्धं दूर्वावता पाण्डुमधूकदाम्ना ॥ ७.१४ ॥
 विन्यस्तशुक्लागुरु चक्रुरस्या गोरोचनापत्रविभङ्गमङ्गम् ।
 सा चक्रवाकाङ्कितसैकतायास्त्रिस्तोतसः कान्तिमतीत्य तस्थौ ॥ ७.१५ ॥
 लग्नद्विरेफं परिभूय पद्मं समेघलेखं शशिनश्च बिम्बम् ।
 तदाननश्रीरलकैः प्रसिद्धैश्चिच्छेद सादृश्यकथाप्रसङ्गम् ॥ ७.१६ ॥
 कर्णार्पितो लोभ्रकषायरूक्षे गोरोचनाक्षेपनितान्तगौरैः ।
 तस्याः कपोले परभागलाभाद्वबन्ध चक्षूंषि यवप्ररोहः ॥ ७.१७ ॥

रेखाविभक्तश्च विभक्तगात्र्याः किञ्चिन्मधूच्छिष्टविमृष्टरागः ।
 कामप्यभिरुह्यां स्फुरितैरपुष्यदासन्नलावण्यफलोऽधरोष्ठः ॥ ७.१८ ॥
 पत्युः शिरश्चन्द्रकलामनेन स्पृशेति सख्या परिहासपूर्वम् ।
 सा रञ्जयित्वा चरणौ कृताशीर्माल्येन तां निर्वचनं जघान ॥ ७.१९ ॥
 तस्याः सुजातोत्पलपत्रकान्ते प्रसाधिकाभिर्नयने निरीक्ष्य ।
 न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्ध्या कालाञ्जनं मङ्गलमित्युपात्तम् ॥ ७.२० ॥
 सा सम्भवद्भिः कुसुमैर्लतेव ज्योतिर्भिरुद्यद्भिरिव त्रियामा ।
 सरिद्विहङ्गैरिव लीयमानैरामुच्यमानाभरणा चकासे ॥ ७.२१ ॥
 आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शबिम्बे स्तिमितायताक्षी ।
 हरोपयाने त्वरिता बभूव स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः ॥ ७.२२ ॥
 अथाङ्गुलिभ्यां हरितालमार्द्रं माङ्गल्यमादाय मनःशिलां च ।
 कर्णावसक्तामलदन्तपत्रं माता तदीयं मुखमुन्नमय्य ॥ ७.२३ ॥
 उमास्तनोद्भेदमनुप्रवृद्धो मनोरथो यः प्रथमो बभूव ।
 तमेव मेना दुहितुः कथञ्चिद्विवाहदीक्षातिलकं चकार ॥ ७.२४ ॥
 बबन्ध चास्त्राकुलदृष्टिरस्याः स्थानान्तरे कल्पितसन्निवेशम् ।
 धात्र्यङ्गुलीभिः प्रतिसार्यमाणमूर्णमयं कौतुकहस्तसूत्रम् ॥ ७.२५ ॥
 क्षीरोदवेलेव सफेनपुञ्जा पर्याप्तचन्द्रेव शरत्त्रियामा ।
 नवं नवक्षौमनिवासिनी सा भूयो बभौ दर्पणमादधाना ॥ ७.२६ ॥
 तामर्चिताभ्यः कुलदेवताभ्यः कुलप्रतिष्टुः आं प्रणमय्य माता ।
 अकारयत्कारयितव्यदक्षा क्रमेण पादग्रहणं सतीनाम् ॥ ७.२७ ॥
 अखण्डितं प्रेम लभस्व पत्युरित्युच्यते ताभिरुमा स्म नम्रा ।
 तया तु तस्यार्धशरीरभाजा पश्चात्कृताः स्निग्धजनाशिषोऽपि ॥ ७.२८ ॥
 इच्छाविभूत्योरनुरूपमद्रिस्तस्याः कृती कृत्यमशेषयित्वा ।
 सभ्यः सभायां सुहृदास्थितायां तस्थौ वृषाङ्कागमनप्रतीक्षः ॥ ७.२९ ॥
 तावद्वरस्यापि कुबेरशैले तत्पूर्वपाणिग्रहणानुरूपम् ।
 प्रसाधनं मातृभिरादृताभिर्न्यस्तं पुरस्तात्पुरशासनस्य ॥ ७.३० ॥
 तद्गौरवान्मङ्गलमण्डनश्रीः सा पस्पृशे केवलमीश्वरेण ।

स्व एव वेषः परिणेतुरिष्टं भावान्तरं तस्य विभोः प्रपेदे ॥ ७.३१ ॥
 बभूव भस्मैव सिताङ्गरागः कपालमेवामलशेखरश्रीः ।
 उपान्तभागेषु च रोचनाङ्को गजाजिनस्यैव दुकूलभावः ॥ ७.३२ ॥
 शङ्खान्तरद्योति विलोचनं यदन्तर्निविष्टमलपिङ्गतारम् ।
 सान्निध्यपक्षे हरितालमय्यास्तदेव जातं तिलकक्रियायाः ॥ ७.३३ ॥
 यथाप्रदेशं भुजगेश्वराणां करिश्यतामाभरणान्तरत्वम् ।
 शरीरमात्रं विकृतिं प्रपेदे तथैव तस्थुः फणरत्नशोभाः ॥ ७.३४ ॥
 दिवापि निष्ठ्यूतमरीचिभासा बाल्यादनाविष्कृतलाञ्छनेन ।
 चन्द्रेण नित्यं प्रतिभिन्नमौलेश्चूडामणोः किं ग्रहणं हरस्य ॥ ७.३५ ॥
 इत्यद्भुतैकप्रभवः प्रभावात्प्रसिद्धनेपथ्यविधेर्विधाता ।
 आत्मानमासन्नगणोपनीते खड्गे निषक्तप्रतिमं ददर्श ॥ ७.३६ ॥
 स गोपतिं नन्दिभुजावलम्बी शार्दूलचर्मान्तरितोरुपृष्ठम् ।
 तद्भक्तिसङ्क्षिप्तबृहत्प्रमाणमारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ॥ ७.३७ ॥
 तं मातरो देवमनुव्रजन्त्यः स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः ।
 मुखैः प्रभामण्डलरेणुगौरैः पद्माकरं चक्रुरिवान्तरीक्षम् ॥ ७.३८ ॥
 तासां च पश्चात्कनकप्रभाणां काली कपालाभरणा चकासे ।
 बलाकिनी नीलपयोदराजी दूरं पुरःक्षिप्तशतहृदेव ॥ ७.३९ ॥
 ततो गणैः शूलभृतः पुरोगैरुदीरितो मङ्गलतूर्यघोषः ।
 विमानशृङ्गाण्यवगाहमानः शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः ॥ ७.४० ॥
 उपाददे तस्य सहस्ररश्मिस्त्वष्ट्रा नवं निर्मितमातपत्रम् ।
 स तदुकूलादविदूरमौलिर्बभौ पतद्भङ्ग इवोत्तमाङ्गे ॥ ७.४१ ॥
 मूर्ते च गङ्गायमुने तदानीं सचामरे देवमसेविषाताम् ।
 समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि सहंसपाते इव लक्ष्यमाणे ॥ ७.४२ ॥
 तमन्वगच्छत्प्रथमो विधाता श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषश्च साक्षात् ।
 जयेति वाचा महिमानमस्य संवर्धयन्त्या हविषेव वह्निम् ॥ ७.४३ ॥
 एकैव मूर्तिर्बिभिदे त्रिधा सा सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् ।
 विष्णोर्हरस्तस्य हरिः कदाचिद्वेधास्तयोस्तावपि धातुराद्यौ ॥ ७.४४ ॥

तं लोकपालाः पुरुहूतमुख्याः श्रीलक्षणोत्सर्गविनीतवेषाः ।
 दृष्टिप्रदाने कृतनन्दिसंज्ञास्तद्वर्शिताः प्राञ्जलयः प्रणमुः ॥ ७.४५ ॥
 कम्पेन मूर्ध्नः शतपत्रयोनिं वाचा हरि वृत्रहणं स्मितेन ।
 आलोकमात्रेण सुरानशेषान्सम्भावयामास यथाप्रधानम् ॥ ७.४६ ॥
 तस्मै जयाशीः ससृजे पुरस्तात्सप्तर्षिभिस्तान्स्मितपूर्वमाह ।
 विवाहयज्ञे विततेऽत्र यूयमध्वर्यवः पूर्ववृता मयेति ॥ ७.४७ ॥
 विश्वावसुप्राग्रहरैः प्रवीणैः सङ्गीयमानत्रिपुरावदानः ।
 अध्वानमध्वान्तविकारलङ्घ्यस्ततार ताराधिपखण्डधारी ॥ ७.४८ ॥
 खे खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिङ्किणीकः ।
 तटाभिघातादिव लग्नपङ्के धुन्वन्मुहुः प्रोतघने विषाणे ॥ ७.४९ ॥
 स प्रापदप्राप्तपराभियोगं नगेन्द्रगुप्तं नगरं मुहूर्तात् ।
 पुरो विलग्नैर्हरदृष्टिपातैः सुवर्णसूत्रैरिव कृष्यमाणः ॥ ७.५० ॥
 तस्योपकण्ठे घननीलकण्ठः कुतूहलादुन्मुखपौरदृष्टः ।
 स्वबाणचिह्नादवतीर्य मार्गादासन्नभूपृष्ठमियाय देवः ॥ ७.५१ ॥
 तमृद्धिमद्वन्धुजनाधिरूढैर्वृन्दैर्गजानां गिरिचक्रवर्ती ।
 प्रत्युज्जगामागमनप्रतीतः प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्वैः ॥ ७.५२ ॥
 वर्गाबुभौ देवमहीधराणां द्वारे पुरस्योद्धृतितापिधाने ।
 समीयतुर्दूरविसर्पिघोषौ भिन्नैकसेतू पयसामिवौघौ ॥ ७.५३ ॥
 हीमानभूद्भूमिधरो हरेण त्रैलोक्यवन्द्येन कृतप्रणामः ।
 पूर्वं महिम्ना स हि तस्य दूरमावर्जितं नात्मशिरो विवेद ॥ ७.५४ ॥
 स प्रीतियोगाद्विकसन्मुखश्रीर्जामातुरग्रेसरतामुपेत्य ।
 प्रावेशयन्मन्दिरमृद्धमेनमागुल्फकीर्णापणमार्गपुष्पम् ॥ ७.५५ ॥
 तस्मिन्मुहूर्ते पुरसुन्दरीणामीशानसन्दर्शनलालसानाम् ।
 प्रासादमालासु बभूवुरित्थं त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥ ७.५६ ॥
 आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः ।
 बन्धुं न सम्भावित एव तावत्करेण रुद्धोऽपि न केशपाशः ॥ ७.५७ ॥
 प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिप्य काचिद्वरागमेव ।
 उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्क्षां पदवीं ततान ॥ ७.५८ ॥

विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन सम्भाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा ।
 तथैव वातायनसन्निकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ७.५९ ॥
 जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीम् ।
 नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्थाववलम्ब्य वासः ॥ ७.६० ॥
 अर्धाचिता सत्त्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती ।
 कस्याश्चिदासीद्रशना तदानीमङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥ ७.६१ ॥
 तासां मुखैरासवगन्धगर्भैर्व्याप्तान्तराः सान्द्रकुतूहलानाम् ।
 विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् ॥ ७.६२ ॥
 तावत्पताकाकुलमिन्दुमौलिरुत्तोरणं राजपथं प्रपेदे ।
 प्रासादशृङ्गाणि दिवापि कुर्वज्योत्स्नाभिषेकद्विगुणद्युतीनि ॥ ७.६३ ॥
 तमेकदृश्यं नयनैः पिबन्त्यो नार्यो न जग्मुर्विषयान्तराणि ।
 तथा हि शेषेन्द्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा ॥ ७.६४ ॥
 स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थमपर्णया पेलवयापि तप्तम् ।
 या दास्यमप्यस्य लभेत नारी सा स्यात्कृतार्था किमुताङ्कशय्याम् ॥ ७.६५ ॥
 परस्परेण स्पृहणीयशोभं न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् ।
 अस्मिन्द्वये रूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानां विफलोऽभविश्यत् ॥ ७.६६ ॥
 न नूनमारूढरुषा शरीरमनेन दग्धं कुसुमायुधस्य ।
 व्रीडादमुं देवमुदीक्ष्य मन्ये सन्न्यस्तदेहः स्वयमेव कामः ॥ ७.६७ ॥
 अनेन सम्बन्धमुपेत्य दिष्ट्या मनोरथप्रार्थितमीश्वरेण ।
 मूर्धानमालि क्षितिधारणोच्चमुच्चैस्तरां वक्ष्यति शैलराजः ॥ ७.६८ ॥
 इत्योषधिप्रस्थविलासिनीनां शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखास्त्रिनेत्रः ।
 केयूरचूर्णीकृतलाजमुष्टिं हिमालयस्यालयमाससाद ॥ ७.६९ ॥
 तत्रावतीर्याच्युतदत्तहस्तः शरद्धनाद्दीधितिमानिवोक्षणः ।
 क्रान्तानि पूर्वं कमलासनेन कक्ष्यान्तराण्यद्रिपतेर्विवेश ॥ ७.७० ॥
 तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च देवाः सप्तर्षिपूर्वाः परमर्षयश्च ।
 गणाश्च गिर्यालयमभ्यगच्छन्प्रशस्तमारम्भमिवोत्तमार्थाः ॥ ७.७१ ॥
 तत्रेश्वरो विष्टरभाग्यथावत्सरत्नमर्घ्यं मधुमच्च गव्यम् ।

नवे दुकूले च नगोपनीतं प्रत्यग्रहीत्सर्वममन्त्रवर्जम् ॥ ७.७२ ॥

दुकूलवासाः स वधूसमीपं निन्ये विनीतैरवरोधरक्षैः ।

वेलासमीपं स्फुटफेनराजिनैर्वैरुदन्वानिव चन्द्रपादैः ॥ ७.७३ ॥

तया प्रवृद्धाननचन्द्रकान्त्या प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः कुमार्या ।

प्रसन्नचेतःसलिलः शिवोऽभूत्संसृज्यमानः शरदेव लोकः ॥ ७.७४ ॥

तयोः समापत्तिषु कातराणि किञ्चिद्व्यवस्थापितसंहृतानि ।

ह्रीयन्त्रणां तत्क्षणमन्वभूवन्नन्योन्यलोलानि विलोचनानि ॥ ७.७५ ॥

तस्याः करं शैलगुरूपनीतं जग्राह ताम्राङ्गुलिमष्टमूर्तिः ।

उमातनौ गूढतनोः स्मरस्य तच्छङ्किनः पूर्वमिव प्ररोहम् ॥ ७.७६ ॥

रोमोद्गमः प्रादुरभूदुमायाः स्विन्नाङ्गुलिः पुङ्गवकेतुरासीत् ।

वृत्तिस्तयोः पाणिसमागमेन समं विभक्तेव मनोभवस्य ॥ ७.७७ ॥

प्रयुक्तपाणिग्रहणं यदन्यद्वधूवरं पुष्यति कान्तिमग्र्याम् ।

सान्निध्ययोगादनयोस्तदानीं किं कथ्यते श्रीरुभयस्य तस्य ॥ ७.७८ ॥

प्रदक्षिणप्रक्रमणात्कुशानोरुदर्चिषस्तन्मिथुनं चकासे ।

मेरोरुपान्तेष्विव वर्तमानमन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामम् ॥ ७.७९ ॥

तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्निङ्कराग्रसंस्पर्शनिमीलिताक्षीम् ।

तां कारयामास वधूं पुरोधास्तस्मिन्समिद्धार्चिषि लाजमोक्षम् ॥ ७.८० ॥

सा लाजधूमाञ्जलिमिष्टगन्धं गुरूपदेशाद्वदनं निनाय ।

कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे ॥ ७.८१ ॥

तदीषदार्द्रारुणगण्डलेखमुच्छ्वासिकालाञ्जनरागमक्ष्णोः ।

वधूमुखं क्लान्तयवावतंसमाचारधूमग्रहणाद्वभूव ॥ ७.८२ ॥

वधूं द्विजः प्राह तवैष वत्से वह्निर्विवाहं प्रति पूर्वसाक्षी ।

शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ॥ ७.८३ ॥

आलोचनान्तं श्रवणे वितत्य पीतं गुरोस्तद्वचनं भवान्या ।

निदाघकालोल्बणतापयेव माहेन्द्रमम्भः प्रथमं पृथिव्या ॥ ७.८४ ॥

ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन ।

सा दृष्ट इत्याननमुन्नमय्य ह्रीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच ॥ ७.८५ ॥

इत्थं विधिज्ञेन पुरोहितेन प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ ।
 प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां पद्मासनस्थाय पितामहाय ॥ ७.८६ ॥
 वधूर्विधात्रा प्रतिनन्द्यते स्म कल्याणि वीरप्रसवा भवेति ।
 वाचस्पतिः सन्नपि सोऽष्टमूर्त्तवाशास्य चिन्तास्तिमितो बभूव ॥ ७.८७ ॥
 क्लृप्तोपचारां चतुरस्रवेदीं तावेत्य पश्चाद्भनकासनस्थौ ।
 जायापती लौकिकमेषितव्यमार्द्राक्षितारोपणमन्वभूताम् ॥ ७.८८ ॥
 पत्रान्तलग्नैर्जलबिन्दुजालैराकृष्टमुक्ताफलजालशोभम् ।
 तयोरुपर्यायतनालदण्डमाधत्त लक्ष्मीः कमलातपत्रम् ॥ ७.८९ ॥
 द्विधा प्रयुक्तेन च वाङ्मयेन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव ।
 संस्कारपूतेन वरं वरेण्यं वधूं सुखग्राह्यनिबन्धनेन ॥ ७.९० ॥
 तौ सन्धिषु व्यञ्जितवृत्तिभेदं रसान्तरेषु प्रतिबद्धरागम् ।
 अपश्यतामप्सरसां मुहूर्तं प्रयोगमाद्यं ललिताङ्गहारम् ॥ ७.९१ ॥
 देवास्तदन्ते हरमूढभार्यं किरीटबद्धाञ्जलयो निपत्य ।
 शापावसाने प्रतिपन्नमूर्त्तेर्ययाचिरे पञ्चशरस्य सेवाम् ॥ ७.९२ ॥
 तस्यानुमेने भगवान्विमन्युर्व्यापारमात्मन्यपि सायकानाम् ।
 काले प्रयुक्ता खलु कार्यविद्धिर्विज्जापना भर्तृषु सिद्धिमेति ॥ ७.९३ ॥
 अथ विबुधगणांस्तानिन्दुमौलिर्विसृज्य क्षितिधरपतिकन्यामाददानः करेण ।
 कनककलशरक्षाभक्तिशोभासनाथं क्षितिविरचितशय्यं कौतुकागारमागात् ॥ ७.९४ ॥
 नवपरिणयलज्जाभूषणां तत्र गौरीं वदनमपहरन्तीं तत्कृतोत्क्षेपमीशः ।
 अपि शयनसखीभ्यो दत्तवाचं कथञ्चित्प्रमथमुखविकारैर्हासयामास गूढम् ॥ ७.९५ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 उमापरिणयो नाम सप्तमः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ७ ॥

सर्गः ८ - उमासुरतवर्णनं

पाणिपीडनविधेरनन्तरं शैलराजदुहितुर्हरं प्रति ।
 भावसाध्वसपरिग्रहादभूत्कामदोहदमनोहरं वपुः ॥ ८.१ ॥
 व्याहृता प्रतिवचो न सन्दधे गन्तुमैच्छदवलम्बितांशुका ।
 सेवते स्म शयनं पराङ्मुखी सा तथापि रतये पिनाकिनः ॥ ८.२ ॥

कैतवेन शयिते कुतूहलात्पार्वती प्रतिमुखं निपातितम् ।
 चक्षुरुन्मिषति सस्मितं प्रिये विद्युदाहतमिव न्यमीलयत् ॥ ८.३ ॥
 नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुरुधे तया करः ।
 तद्दुकूलमथ चाभवत्स्वयं दूरमुच्छ्वसितनीविबन्धनम् ॥ ८.४ ॥
 एवमालि निगृहीतसाध्वसं शङ्करो रहसि सेव्यतामिति ।
 सा सखीभिरुपदिष्टमाकुला नास्मरत्प्रमुखवर्तिनि प्रिये ॥ ८.५ ॥
 अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये प्रश्नतत्परमनङ्गशासनम् ।
 वीक्षितेन परिगृह्य पार्वती मूर्धकम्पमयमुत्तरं ददौ ॥ ८.६ ॥
 शूलिनः करतलद्वयेन सा सन्निरुध्य नयने हृतांशुका ।
 तस्य पश्यति ललाटलोचने मोघयत्नविधुरा रहस्यभूत् ॥ ८.७ ॥
 चुम्बनेष्वधरदानवर्जितं सन्नहस्तमदयोपगूहने ।
 क्लिष्टमन्मथमपि प्रियं प्रभोर्दुर्लभप्रतिकृतं वधूरतम् ॥ ८.८ ॥
 यन्मुखग्रहणमक्षताधरं दत्तमव्रणपदं नखं च यत् ।
 यद्रतं च सदयं प्रियस्य तत्पार्वती विषहते स्म नेतरत् ॥ ८.९ ॥
 रात्रिवृत्तमनुयोक्तुमुद्यतं सा विभातसमये सखीजनम् ।
 नाकरोदपकुतूहलं ह्रिया शंसितुं च हृदयेन तत्त्वरे ॥ ८.१० ॥
 दर्पणे च परिभोगदर्शिनी पृष्ठतः प्रणयिनो निषेदुषः ।
 प्रेक्ष्य बिम्बमनु बिम्बमात्मनः कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ८.११ ॥
 नीलकण्ठपरिभुक्तयौवनां तां विलोक्य जननी समाश्रयत् ।
 भर्तृवल्लभतया हि मानसीं मातुरस्यति शुचं वधूजनः ॥ ८.१२ ॥
 वासराणि कतिचित्कथञ्चन स्थाणुना रतमकारि चानया ।
 ज्ञातमन्मथरसा शनैः शनैः सा मुमोच रतिदुःखशीलताम् ॥ ८.१३ ॥
 सस्वजे प्रियमुरोनिपीडिता प्रार्थितं मुखमनेन नाहरत् ।
 मेखलापणयलोलतां गतं हस्तमस्य शिथिलं रुरोध सा ॥ ८.१४ ॥
 भावसूचितमदृष्टविप्रियं चाटुमत्क्षणवियोगकातरम् ।
 कैश्चिदेव दिवसैस्तदा तयोः प्रेम रूढमितरेतराश्रयम् ॥ ८.१५ ॥
 तं यथात्मसदृशं वरं वधूरन्वरज्यत वरस्तथैव ताम् ।

सागरादनपगा हि जाह्नवी सोऽपि तन्मुखरसैकनिर्वृतिः ॥ ८.१६ ॥

शिष्यतां निधुवनोपदेशिनः शङ्करस्य रहसि प्रपन्नया ।

शिक्षितं युवतिनैपुणं तया यत्तदेव गुरुदक्षिणीकृतम् ॥ ८.१७ ॥

दष्टमुक्तमधरोष्ठमाम्बिका वेदनाविधुतहस्तपल्लवा ।

शीतलेन निरवापयत्क्षणं मौलिचन्द्रशकलेन शूलिनः ॥ ८.१८ ॥

चुम्बनादलकचूर्णदूषितं शङ्करोऽपि नयनं ललाटजम् ।

उच्छ्वसत्कमलगन्धये ददौ पार्वतीवदनगन्धवाहिने ॥ ८.१९ ॥

एवमिन्द्रियसुखस्य वर्त्मनः सेवनादनुगृहीतमन्मथः ।

शैलराजभवने सहोमया मासमात्रमवसद्वृषध्वजः ॥ ८.२० ॥

सोऽनुमान्य हिमवन्तमात्मभूरात्मजाविरहदुःखखेदितम् ।

तत्र तत्र विजहार सम्पतन्नप्रमेयगतिना ककुब्जता ॥ ८.२१ ॥

मेरुमेत्य मरुदाशुगोक्षकः पार्वतीस्तनपुरस्कृतान्कृती ।

हेमपल्लवविभङ्गसंस्तरानन्वभूत्सुरतमर्दनक्षमान् ॥ ८.२२ ॥

पद्मनाभचरणाङ्किताश्मसु प्राप्तवत्स्वमृतविप्रुषो नवाः ।

मन्दरस्य कटकेषु चावसत्पार्वतीवदनपद्मषट्पदः ॥ ८.२३ ॥

वारणध्वनितभीतया तया कण्ठसक्तघनबाहुबन्धनः ।

एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश विशदाः शशिप्रभाः ॥ ८.२४ ॥

तस्य जातु मलयस्थलीरते धूतचन्दनलतः प्रियाक्लमम् ।

आचचाम सलवङ्गकेसरश्चाटुकार इव दक्षिणानिलः ॥ ८.२५ ॥

हेमतामरसताडितप्रिया तत्कराम्बुविनिमीलितेक्षणा ।

खे व्यगाहत तरङ्गिणीमुमा मीनपङ्क्तिपुनरुक्तमेखला ॥ ८.२६ ॥

तां पुलोमतनयालकोचितैः पारिजातकुसुमैः प्रसाधयन् ।

नन्दने चिरमयुगमलोचनः सस्पृहं सुरवधूभिरीक्षितः ॥ ८.२७ ॥

इत्यभौममनुभूय शङ्करः पार्थिवं च दयितासखः सुखम् ।

लोहितायति कदाचिदातपे गन्धमादनगिरि व्यगाहत ॥ ८.२८ ॥

तत्र काञ्चनशिलातलाश्रयो नेत्रगम्यमवलोक्य भास्करम् ।

दक्षिणेतरभुजव्यपाश्रयां व्याजहार सहधर्मचारिणीम् ॥ ८.२९ ॥

पद्मकान्तिमरुणत्रिभागयोः सङ्क्रमय्य तव नेत्रयोरिव ।
 सङ्क्षये जगदिव प्रजेश्वरः संहरत्यहरसावहर्षतिः ॥ ८.३० ॥
 सीकरव्यतिकरं मरीचिभिर्दूरयत्यवनते विवस्वति ।
 इन्द्रचापपरिवेषशून्यतां निर्झरास्तव पितुर्ब्रजन्त्यमी ॥ ८.३१ ॥
 दष्टतामरसकेसरस्रजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः ।
 निघ्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां गतम् ॥ ८.३२ ॥
 स्थानमाह्निकमपास्य दन्तिनः सल्लकीविटपभङ्गवासितम् ।
 आविभातचरणाय गृह्णाते वारि वारिरुहबद्धषट्पदम् ॥ ८.३३ ॥
 पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना निर्मितं मितकथे विवस्वता ।
 दीर्घया प्रतिमया सरोऽम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ ८.३४ ॥
 उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्वलं गाढपङ्कमतिवाहितातपाः ।
 दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टभङ्गुरविसाङ्कुरा इव ॥ ८.३५ ॥
 एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलः ।
 हीयमानमहरत्ययातपं पीवरोरु पिबतीव बर्हिणः ॥ ८.३६ ॥
 पूर्वभातिमिरप्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः ।
 खं हृतातपजलं विवस्वता भाति किञ्चिदिव शेषवत्सरः ॥ ८.३७ ॥
 आविशद्विरुटजाङ्गणं मृगैर्मूलसेकसरसैश्च वृक्षकैः ।
 आश्रमाः प्रविशदग्निधेनवो बिभ्रति श्रियमुदीरिताग्नयः ॥ ८.३८ ॥
 बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम् ।
 षट्पदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ ८.३९ ॥
 दूरमग्नपरिमेयरश्मिना वारुणी दिगरुणेन भानुना ।
 भाति केसरवतेव मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ ८.४० ॥
 सामभिः सहचराः सहस्रशः स्यन्दनाश्वहृदयङ्गमस्वरैः ।
 भानुमग्निपरिकीर्णतेजसं संस्तुवन्ति किरणोष्मपायिनः ॥ ८.४१ ॥
 सोऽयमानतशिरोधरैर्हयैः कर्णचामरविघट्टितेक्षणैः ।
 अस्तमेति युगभुग्नकेसरैः सन्निधाय दिवसं महोदधौ ॥ ८.४२ ॥
 खं प्रसुप्तमिव संस्थिते रवौ तेजसो महत ईदृशी गतिः ।
 तत्प्रकाशयति यावदुद्धतं मीलनाय खलु तावतश्च्युतम् ॥ ८.४३ ॥

सन्ध्ययाप्यनुगतं रवेर्वपुर्वन्ध्यमस्तशिखरे समर्पितम् ।
 येन पूर्वमुदये पुरस्कृता नानुयास्यति कथं तमापदि ॥ ८.४४ ॥
 रक्तपीतकपिशः पयोमुचां कोटयः कुटिलकेशि भान्त्यमूः ।
 द्रक्ष्यसि त्वमिति सन्ध्ययानया वर्तिकाभिरिव साधुमण्डिताः ॥ ८.४५ ॥
 सिंहकेसरसटासु भूभृतां पल्लवप्रसविषु द्रुमेषु च ।
 पश्य धातुशिखरेषु भानुना संविभक्तमिव सान्ध्यमातपम् ॥ ८.४६ ॥
 अद्रिराजतनये तपस्विनः पावनाम्बुविहिताञ्जलिक्रियाः ।
 ब्रह्म गूढमभिसन्ध्यमादृताः शुद्धये विधिविदो गृणन्त्यमी ॥ ८.४७ ॥
 तन्मुहूर्त्तमनुमन्तुमर्हसि प्रस्तुताय नियमाय मामपि ।
 त्वां विनोदनिपुणः सखीजनो वल्गुवादिनि विनोदयिष्यति ॥ ८.४८ ॥
 निर्भिर्भुज्य दशनच्छदं ततो वाचि भर्तुरवधीरणापरा ।
 शैलराजतनया समीपगामाललाप विजयामहेतुकम् ॥ ८.४९ ॥
 ईश्वरोऽपि दिवसात्ययोचितं मन्त्रपूर्वमनुतस्थिवान्विधिम् ।
 पार्वतीमवचनामसूयया प्रत्युपेत्य पुनराह सस्मितम् ॥ ८.५० ॥
 मुञ्च कोपमनिमित्तकोपने सन्ध्यया प्रणमितोऽस्मि नान्यया ।
 किं न वेत्सि सहधर्मचारिणं चक्रवाकसमवृत्तिमात्मनः ॥ ८.५१ ॥
 निर्मितेषु पितृषु स्वयम्भुवा या तनुः सुतनु पूर्वमुज्झिता ।
 सेयमस्तमुदयं च सेवते तेन मानिनि ममात्र गौरवम् ॥ ८.५२ ॥
 तामिमां तिमिरवृद्धिपीडितां शैलराजतनयेऽधुना स्थिताम् ।
 एकतस्तटतमालमालिनीं पश्य धातुरसनिम्नगामिव ॥ ८.५३ ॥
 सान्ध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा बिभर्ति दिक् ।
 साम्परायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुज्झितम् ॥ ८.५४ ॥
 यामिनीदिवससन्धिसम्भवे तेजसि व्यवहिते सुमेरुणा ।
 एतदन्धतमसं निरङ्कुशं दिक्षु दीर्घनयने विजृम्भते ॥ ८.५५ ॥
 नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
 लोक एष तिमिरौघवेष्टितो गर्भवास इव वर्तते निशि ॥ ८.५६ ॥
 शुद्धमाविलमवस्थितं चलं वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् ।

सर्वमेव तमसा समीकृतं धिक्प्रहृत्त्वमसतां हृतान्तरम् ॥ ८.५७ ॥

नूनमुन्नमति यज्वनां पतिः शार्वरस्य तमसो निषिद्धये ।

पुण्डरीकमुखि पूर्वदिङ्मुखं कैतकैरिव रजोभिरावृतम् ॥ ८.५८ ॥

मन्दरान्तरितमूर्तिना निशा लक्ष्यते शशभृता सतारका ।

त्वं मया प्रियसखीसमागता श्रोष्यतेव वचनानि पृष्ठतः ॥ ८.५९ ॥

रुद्धनिर्गमनमा दिनक्षयात्पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् ।

एतदुद्गिरति चन्द्रमण्डलं दिग्रहस्यमिव रात्रिचोदितम् ॥ ८.६० ॥

पश्य पक्कफलनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्सरोऽम्भसा ।

विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना चक्रवाकमिथुनं विडम्ब्यते ॥ ८.६१ ॥

शक्यमोषधिपतेर्नवोदयाः कर्णपूररचनाकृते तव ।

अप्रगल्भ्यवसूचिकोमलाश्चेत्तुमग्रनखसम्पुटैः कराः ॥ ८.६२ ॥

अङ्गुलीभिरिव केशसञ्चयं सन्निगृह्य तिमिरं मरीचिभिः ।

कुङ्गलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ ८.६३ ॥

पश्य पार्वति नवेन्दुरश्मिभिः सामिभिन्नतिमिरं नभस्तलम् ।

लक्ष्यते द्विरदभोगदूषितं सम्प्रसीददिव मानसं सरः ॥ ८.६४ ॥

रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एष परिशुद्धमण्डलः ।

विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ ८.६५ ॥

उन्नतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः ।

नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसेह गुणदोषयोर्गतिः ॥ ८.६६ ॥

चन्द्रपादजनितप्रवृत्तिभिश्चन्द्रकान्तजलबिन्दुभिर्गिरिः ।

मेखलातरुषु निद्रितानमून्बोधयत्यसमये शिखण्डिनः ॥ ८.६७ ॥

कल्पवृक्षशिखरेषु सम्प्रति प्रस्फुरद्भिरिव पश्य सुन्दरि ।

हारयष्टिगणनामिवांशुभिः कर्तुमागतकुतूहलः शशी ॥ ८.६८ ॥

उन्नतावनतभाववत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् ।

भक्तिभिर्बहुविधाभिरर्पिता भाति भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥ ८.६९ ॥

एतदुच्छ्वसितपीतमैन्दवं वोढुमक्षममिव प्रभारसम् ।

मुक्तषट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ८.७० ॥

पश्य कल्पतरुलम्बि शुद्धया ज्योत्स्नया जनितरूपसंशयम् ।
 मारुते चलति चण्डि केवलं व्यज्यते विपरिवृत्तमंशुकम् ॥ ८.७१ ॥
 शक्यमङ्गुलिभिरुद्धृतैरधः शाखिनां पतितपुष्पपेशलैः ।
 पत्रजर्जरशशिप्रभालवैरैभिरुत्कचयितुं तवालकान् ॥ ८.७२ ॥
 एष चारुमुखि योगतारया युज्यते तरलबिम्बया शशी ।
 साध्वसादुपगतप्रकम्पया कन्ययेव नवदीक्षया वरः ॥ ८.७३ ॥
 पाकभिन्नशरकाण्डगौरयोरुल्लसप्रतिकृतिप्रसन्नयोः ।
 रोहतीव तव गण्डलेखयोश्चन्द्रबिम्बनिहिताक्षिण चन्द्रिका ॥ ८.७४ ॥
 लोहितार्कमणिभाजनार्पितं कल्पवृक्षमधु बिभ्रती स्वयम् ।
 त्वामिदं स्थितिमतीमुपस्थिता गन्धमादनवनाधिदेवता ॥ ८.७५ ॥
 आर्द्रकेसरसुगन्धि ते मुखं मत्तरक्तनयनं स्वभावतः ।
 अत्र लब्धवसतिर्गुणान्तरं किं विलासिनि मदः करिष्यति ॥ ८.७६ ॥
 मान्यभक्तिरथवा सखीजनः सेव्यतामिदमनङ्गदीपनम् ।
 इत्युदारमभिधाय शङ्करस्तामपाययत पानमम्बिकाम् ॥ ८.७७ ॥
 पार्वती तदुपयोगसम्भवां विक्रियामपि सतां मनोहराम् ।
 अप्रतर्क्यविधियोगनिर्मितामाश्रितेव सहकारतां ययौ ॥ ८.७८ ॥
 तत्क्षणं विपरिवर्तितह्रियोर्नेष्यतोः शयनमिद्धरागयोः ।
 सा बभूव वशवर्तिनी द्वयोः शूलिनः सुवदना मदस्य च ॥ ८.७९ ॥
 घूर्णमाननयनं स्वलत्कथं स्वेदिबिन्दुमदकारणस्मितम् ।
 आननेन न तु तावदीश्वरश्चक्षुषा चिरमुमामुखं पपौ ॥ ८.८० ॥
 तां विलम्बितपनीयमेखलामुद्वहञ्जघनभारदुर्वहाम् ।
 ध्यानसम्भृतविभूतिरीश्वरः प्राविशन्मणिशिलागृहं रहः ॥ ८.८१ ॥
 तत्र हंसधवलोत्तरच्छदं जाह्नवीपुलिनचारुदर्शनम् ।
 अध्यशेत शयनं प्रियासखः शारदाभ्रमिव रोहिणीपतिः ॥ ८.८२ ॥
 क्लिष्टकेशमवलुप्तचन्दनं व्यत्ययार्पितनखं समत्सरम् ।
 तस्य तच्छिदुरमेखलागुणं पार्वतीरतमभून्न तृप्तये ॥ ८.८३ ॥
 केवलं प्रियतमादयालुना ज्योतिषामवनतासु पङ्क्तिषु ।
 तेन तत्परिगृहीतवक्षसा नेत्रमीलनकुतूहलं कृतम् ॥ ८.८४ ॥

स व्यबुध्यत बुधस्तवोचितः शतकुम्भकमलाकरैः समम् ।
 मूर्च्छनापरिगृहीतकैशिकैः किन्नरैरुषसि गीतमङ्गलः ॥ ८.८५ ॥
 तौ क्षणं शिथिलितोपगूहनौ दम्पती चलितमानसोर्मयः ।
 पद्मभेदपिशुनाः सिषेविरे गन्धमादनवनान्तमारुताः ॥ ८.८६ ॥
 ऊरुमूलनखमार्गराजिभिस्तत्क्षणं हृतविलोचनो हरः ।
 वाससः प्रशिथिलस्य संयमं कुर्वतीं प्रियतमामवारयत् ॥ ८.८७ ॥
 स प्रजागरकषायलोचनं गाढदन्तपदताडिताधरम् ।
 आकुलालकमरंस्त रागवान्धेक्ष्य भिन्नतिलकं प्रियामुखम् ॥ ८.८८ ॥
 तेन भङ्गिविषमोत्तरच्छदं मध्यपिण्डितविसूत्रमेखलम् ।
 निर्मलेऽपि शयनं निशात्यये नोज्झितं चरणरागलाञ्छितम् ॥ ८.८९ ॥
 स प्रियामुखरसं दिवानिशं हर्षवृद्धिजननं सिषेविषुः ।
 दर्शनप्रणयिनामदृश्यतामाजगाम विजयानिवेदनात् ॥ ८.९० ॥
 समदिवसनिशीथं सङ्गिनस्तत्र शम्भोः
 शतमगमदृतूनां साग्रमेका निशेव ।
 न तु सुरतसुखेषु छिन्नतृष्णो बभूव
 ज्वलन इव समुद्रान्तर्गतस्तज्जलेषु ॥ ८.९१ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 उमासुरतवर्णनं नामाष्टमः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ८ ॥

सर्गः ९ - कैलासगमनं

तथाविधेऽनङ्गरसप्रसङ्गे
 मुखारविन्दे मधुपः प्रियायाः ।
 सम्भोगवेश्म प्रविशन्तमन्त-
 र्ददर्श पारावतमेकमीशः ॥ ९.१ ॥
 सुकान्तकान्तामणितानुकारं
 कूजन्तमाधूर्णितरक्तनेत्रम् ।
 प्रस्फारितोन्नम्रविनम्रकण्ठं

मुहुर्मुहुर्न्यञ्चितचारुपुच्छम् ॥ ९.२ ॥

विशृङ्खलं पक्षतियुग्ममीषद्-
दधानमानन्दगतिं मदेन ।
शुभ्रांशुवर्णं जटिलाग्रपाद-
मितस्ततो मण्डलकैश्चरन्तम् ॥ ९.३ ॥

रतिद्वितीयेन मनोभवेन
हृदयात्सुधाया प्रविगाह्यमानात् ।
तं वीक्ष्य फेनस्य चयं नवोत्थ-
मिवाभ्यनन्दत्क्षणमिन्दुमौलिः ॥ ९.४ ॥

तस्याकृतिं कामपि वीक्ष्य
दिव्यामन्तर्भवश्छद्यविहङ्गमग्निम् ।
विचिन्तयन्संविदिदे स देवो
भ्रूभङ्गभीमश्च रुषा बभूव ॥ ९.५ ॥

स्वरूपमास्थाय ततो हुताश-
स्त्रसन्वलत्कम्प कृताञ्जलिः सन् ।
प्रवेपमानो नितरां स्मरारिमिदं
वचो व्यक्तमथाध्युवाच ॥ ९.६ ॥

असि त्वमेको जगतामधीशः
स्वर्गौकसां त्वं विपदो निहंसि ।
ततः सुरेन्द्रप्रमुखाः प्रभो त्वा-
मुपासते दैत्यवरैर्विधूताः ॥ ९.७ ॥

त्वया प्रियाप्रेमवशंवदेन
शतं व्यतीये सुरतादृतूनाम् ।
रहः स्थितेन त्वदवीक्षणार्तो
दैन्यं परं प्राप सुरैः सुरेन्द्रः ॥ ९.८ ॥

त्वदीयसेवावसरप्रतीक्षै-
रभ्यर्थितः शक्रमुखैः सुरैस्त्वाम् ।
उपागतोऽन्वेष्टुमहं विहङ्ग-
रूपेण विद्वन्समयोचितेन ॥ ९.९ ॥

इति प्रभो चेतसि सम्प्रधार्य
तन्नोऽपराधं भगवन् क्षमस्व ।
पराभिभूता वद किं क्षमन्ते
कालातिपातं शरणार्थिनोऽमी ॥ ९.१० ॥

प्रभो प्रसीदाशु सृजात्मपुत्रं
यं प्राप्य सेनान्यमसौ सुरेन्द्रः ।
स्वर्लोकलक्ष्मीप्रभुतामवाप्य
जगत्त्रयं पाति तव प्रसादात् ॥ ९.११ ॥

स शङ्करस्तामिति जातवेदो
विज्ञापनामर्थवतीं निशम्य ।
अभूत्प्रसन्नः परितोषयन्ति
गीर्भिर्गिरिशा रुचिराभिरीशम् ॥ ९.१२ ॥

प्रसन्नचेता मदनान्तकारः
स तारकारेर्जयिनो भवाय ।
शक्रस्य सेनाधिपतेर्जयाय
व्यचिन्तयच्चेतसि भावि किञ्चित् ॥ ९.१३ ॥

युगान्तकालाग्निमिवाविषह्यं
परिच्युतं मन्मथरङ्गभङ्गात् ।
रतान्तरेतः स हिरण्यरेत-
स्यथोर्ध्वरेतास्तदमोघमाधात् ॥ ९.१४ ॥

अथोष्णबाष्पानिलदूषितान्तं
विशुद्धमादर्शमिवात्मदेहम् ।
बभार भूम्ना सहसा पुरारि-
रेतः परिक्षेपकुवर्णमग्निः ॥ ९.१५ ॥

त्वं सर्वभक्षो भव भीमकर्मा
कुष्ठाभिभूतोऽनल धूमगर्भः ।
इत्थं शशापाद्रिसुता हुताशं
रुष्टा रतानन्दसुखस्य भङ्गात् ॥ ९.१६ ॥

दक्षस्य शापेन शशी क्षयीव
प्लुष्टो हिमेनेव सरोजकोशः ।

वहन्विरुपं वपुरुग्रेत-
श्चयेन वह्निः किल निर्जगाम ॥ ९.१७ ॥

स पावकालोकरुषा विलक्षां
स्मरत्रपास्मेरविनम्रवक्राम् ।
विनोदयामास गिरीन्द्रपुत्रीं
शृङ्गारगर्भैर्मधुरैर्वचोभिः ॥ ९.१८ ॥

हरो विकीर्णं घनघर्मतोयै
नेत्राञ्जनाङ्कं हृदयप्रियायाः ।
द्वितीयकौपीनचलाञ्चलेना
हरन्मुखेन्दोरकलङ्किनोऽस्याः ॥ ९.१९ ॥

मन्देन खिन्नाङ्गुलिना करेण
कम्पेण तस्या वदनारविन्दात् ।
परामृशन्धर्मजलं जहार
हरः सहेलं व्यजनानिलेन ॥ ९.२० ॥

रतिश्लथं तत्कबरीकलाप-
मंसावसक्तं विगलत्प्रसूनम् ।
स पारिजातोद्भवपुष्पमय्या
स्त्रजा बबन्धामृतमूर्तिमौलिः ॥ ९.२१ ॥

कपोलपाल्यां मृगनाभिचित्र
पत्ररावलीमिन्दुमुखः सुमुख्याः ।
स्मरस्य सिद्धस्य जगद्विमोह
मन्त्राक्षरश्रेणिमिवोल्लिलेख ॥ ९.२२ ॥

रथस्य कर्णावभि तन्मुखस्य
ताटङ्कचक्रद्वितयं न्यधात्सः ।
जगज्जिगीषुर्विषमेषुरेष
ध्रुवं यमारोहति पुष्पचापः ॥ ९.२३ ॥

तस्याः स कण्ठे पिहितस्तनाग्रां
न्यधत्त मुक्ताफलहारवल्लीम् ।
या प्राप मेरुद्वितयस्य मूर्ध्नि
स्थितस्य गाङ्गौघयुगस्य लक्ष्मीम् ॥ ९.२४ ॥

नखव्रणश्रेणिवरे बबन्ध
 नितम्बबिम्बे रशनाकलापम् ।
 चलस्वचेतोमृगबन्धनाय
 मनोभुवः पाशमिव स्मरारिः ॥ ९.२५ ॥
 भालेक्षणाग्नौ स्वयमञ्जनं स
 भङ्गा दृशोः साधु निवेश्य तस्याः ।
 नवोत्पलाक्ष्याः पुलकोपगूढे
 कण्ठे विनीलेऽङ्गुलिमुज्जघर्ष ॥ ९.२६ ॥
 अलक्तकं पादसरोरुहाग्रे
 सरोरुहाक्ष्याः किल सन्निवेश्य ।
 स्वमौलिगङ्गासलिलेन हस्ता
 रुणत्वमक्षालयदिन्दुचूडः ॥ ९.२७ ॥
 भस्मानुलिप्ते वपुषि स्वकीये
 सहेलमादर्शतलं विमृज्य ।
 नेपथ्यलक्ष्म्याः परिभावनार्थं
 मदर्शयज्जीवितवल्लभां सः ॥ ९.२८ ॥
 प्रियेण दत्ते मणिदर्पणे सा
 सम्भोगचिह्नं स्ववपुर्विभाव्य ।
 त्रपावती तत्र घनानुरागं
 रोमाञ्चदम्भेन बहिर्बभार ॥ ९.२९ ॥
 नेपथ्यलक्ष्मीं दयितोपक्लृप्तां
 सस्मेरमादर्शतले विलोक्य ।
 अमंस्त सौभाग्यवतीषु धुर्य
 मात्मानमुद्धूतविलक्षभावा ॥ ९.३० ॥
 अन्तः प्रविश्यावसरेऽथ तत्र
 स्निग्धे वयस्ये विजया जया च ।
 सुसम्पदोपाचरतां कलाना
 मङ्के स्थितां तां शशिखण्डमौलेः ॥ ९.३१ ॥
 व्यधुर्बहिर्मङ्गलगानमुच्चै

वैतालिकाश्चित्रचरित्रचारु ।
 जगुश्च गन्धर्वगणाः सशङ्ख
 स्वनं प्रमोदाय पिनाकपाणेः ॥ ९.३२ ॥
 ततः स्वसेवावसरे सुराणां
 गणांस्तदालोकनतत्पराणाम् ।
 द्वारि प्रविश्य प्रणतोऽथ नन्दी
 निवेदयामास कृताञ्जलिः सन् ॥ ९.३३ ॥
 महेश्वरो मानसराजहंसीं
 करे दधानस्तनयां हिमाद्रेः ।
 सम्भोगलीलालयतः सहेलं
 हरो बहिस्तानभि निर्जगाम ॥ ९.३४ ॥
 क्रमान्महेन्द्रप्रमुखाः प्रणोमुः
 शिरोनिबद्धाञ्जलयो महेशम् ।
 प्रालेयशैलाधिपतेस्तनूजां
 देवीं च लोकत्रयमातरं ते ॥ ९.३५ ॥
 यथागतं तान्विबुधान्विसृज्य
 प्रसाद्य मानक्रियया प्रतस्थे ।
 स नन्दिना दत्तभुजोऽधिरुह्य
 वृषं वृषाङ्कः सह शैलपुत्र्या ॥ ९.३६ ॥
 मनोतिवेगेन ककुब्धता स
 प्रतिष्ठमानो गगनाध्वनोऽन्तः ।
 वैमानिकैः साञ्जलिभिर्ववन्दे
 विहारहेलागतिभिर्गिरीशः ॥ ९.३७ ॥
 स्वर्वाहिनीवारिविहारचारी
 रतान्तनारीश्रमशान्तिकारी ।
 तौ पारिजातप्रसवप्रसङ्गो
 मरुत्सिषेवे गिरीजागिरीशौ ॥ ९.३८ ॥
 पिनाकिनापि स्फटिकाचलेन्द्रः
 कैलासनामा कलिताम्बरांशः ।
 धृतार्धसोमोऽद्भुतभोगिभोगो

विभूतिधारी स्व इव प्रपेदे ॥ ९.३९ ॥

विलोक्य यत्र स्फटिकरय भित्तौ
सिद्धाङ्गनाः स्वं प्रतिबिम्बमारात् ।
भ्रान्त्या परस्या विमुखीभवन्ति
प्रियेषु मानग्रहिला नमत्सु ॥ ९.४० ॥

सुबिम्बितस्य स्फटिकांशुगुप्ते
श्चन्द्रस्य चिह्नप्रकरः करोति ।
गौर्यार्पितस्येव रसेन यत्र
कस्तूरिकायाः शकलस्य लीलाम् ॥ ९.४१ ॥

यदीयभित्तौ प्रतिबिम्बिताङ्ग
मात्मानमालोक्य रुषा करीन्द्राः ।
मत्तान्यकुम्भिभ्रमतोऽतिभीम
दन्ताभिघातव्यसनं वहन्ति ॥ ९.४२ ॥

निशासु यत्र प्रतिबिम्बितानि
ताराकुलानि स्फटिकालयेषु ।
दृष्ट्वा रतान्तच्युततारहार
युक्ताभ्रमं बिभ्रति सिद्धवध्वः ॥ ९.४३ ॥

नभश्चरीमण्डनर्दपणश्रीः
सुधानिधिर्मूर्धनि यस्य तिष्ठन् ।
अनर्घ्यचूडामणितामुपैति
शैलाधिनाथस्य शिवालयस्य ॥ ९.४४ ॥

समीयिवांसो रहसि स्मरार्ता
रिरंसवो यत्र सुराः प्रियाभिः ।
एकाकिनोऽपि प्रतिबिम्बभाजो
विभान्ति भूयोभिरिवान्विताः स्वैः ॥ ९.४५ ॥

देवोऽपि गौर्या सह चन्द्रमौलि
र्यदृच्छया स्फाटिकशैलशृङ्गे ।
शृङ्गारचेष्टाभिरनारताभि
र्मनोहराभिर्व्यहरच्चिराय ॥ ९.४६ ॥

देवस्य तस्य स्मरसूदनस्य
हस्तं समालिङ्ग्य सुविभ्रमश्रीः ।
सा नन्दिना वेत्रभृतोपदिष्ट
मार्गा पुरोगेण कलं चचाल ॥ ९.४७ ॥

चलच्छिखाग्रो विकटाङ्गभङ्गः
सुदन्तुरः शुक्लसुतीक्ष्णतुण्डः ।
भ्रुवोपदिष्टः स तु शङ्करेण
तस्या विनोदाय ननर्त भृङ्गी ॥ ९.४८ ॥

कण्ठस्थलीलोलकपालमाला
दंष्ट्राकरालाननमभ्यनृत्यत् ।
प्रीतेन तेन प्रभुणा नियुक्ता
काली कलत्रस्य मुदे प्रियस्य ॥ ९.४९ ॥

भयङ्करौ तौ विकटं नदन्तौ
विलोक्य बाला भयविह्वलाङ्गी ।
सरागमुत्सङ्गमनङ्गशत्रो
र्गाढं प्रसह्य स्वयमाललिङ्ग ॥ ९.५० ॥

उत्तुङ्गपीनस्तनपिण्डपीडं
ससम्भ्रमं तत्परिरम्भमीशः ।
प्रपद्य सद्य पुलकोपगूढः
स्मरेण रुढप्रमदो ममाद ॥ ९.५१ ॥

इति गिरितनुजाविलासलीला
विविधविभङ्गिभिरेष तोषितः सन् ।
अमृतकरशिरोमणिर्गिरिन्द्रे
कृतवसतिर्वशिभिर्गणैर्ननन्द ॥ ९.५२ ॥

इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
कैलासगमनं नाम नवमः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ९ ॥

सर्गः १० - कुमारोत्पत्तिः

आससाद सुनासीरं सदसि त्रिदशैः सह ।

एष त्रैयम्बकं तीव्रं वहन्वह्निमंहन्महः ॥ १०.१ ॥
 सहस्रेण दृशामीशो कुत्सिताङ्गं च सादरम् ।
 दुर्दर्शनं ददर्शाग्निं धूम्रधूमितमण्डलम् ॥ १०.२ ॥
 दृष्ट्वा तथाविधं वह्निमिन्द्रः क्षुब्धेन चेतसा ।
 व्यचिन्तयच्चिरं किञ्चित्कन्दर्पद्वेषिरोषजम् ॥ १०.३ ॥
 स विलक्ष्यमुखैर्देवैर्वीक्ष्यमाणः क्षणं क्षणम् ।
 उपाविशत्सुरेन्द्रेणादिष्टं सादरमासनम् ॥ १०.४ ॥
 हव्यवाह ! त्वयासादि दुर्दशेयं दशा कुतः ।
 इति पृष्ठः सुरेन्द्रेण स निःश्वस्य वचोऽवदत् ॥ १०.५ ॥
 अनतिक्रमणीयात्ते शासनात्सुरनायक ।
 पारावत वपुः प्राप्य वेपमानोऽतिसाध्वसात् ॥ १०.६ ॥
 अभिगौरि रतासक्तं जगामाहं महेश्वरम् ।
 कालस्येव स्मरारातेः स्वं रूपमहमासदम् ॥ १०.७ ॥
 दृष्ट्वा छद्मविहङ्गं मां सुज्ञो विज्ञाय जम्भभित् ।
 ज्वलद्भालानले होतुं कोपनो माममन्यत ॥ १०.८ ॥
 वचोभिर्मधुरैः सार्थैर्वनघ्रेण मया स्तुतः ।
 प्रीतिमानभवदेवः स्तोत्रं कस्य न तुष्टये ॥ १०.९ ॥
 शरण्यः सकलत्राता मामत्रायत शङ्करः ।
 क्रोधाग्नेर्ज्वलतो ग्रासात्रासतो दुर्निवारतः ॥ १०.१० ॥
 परिहृत्य परीरम्भरभसं दुहितुर्गिरिः ।
 कामकेलिरसोत्सेकाद् ब्रीडया विरराम सः ॥ १०.११ ॥
 रङ्गभङ्गच्युतं रेतस्तदामोघं सुदुर्वहम् ।
 त्रिजगद्वाहकं सद्यो मद्विग्रहमधि न्यधात् ॥ १०.१२ ॥
 दुर्विषह्येण तेनाहं तेजसा दहनात्मना ।
 निर्दग्धमात्मनो देहं दुर्वहं वोढुमक्षमः ॥ १०.१३ ॥
 रौद्रेण दह्यमानस्य महसातिमहीयसा ।
 मम प्राणपरित्राणप्रगुणो भव वासव ! ॥ १०.१४ ॥

इति श्रुत्वा वचो बह्वेः परितापोपशान्तये ।
 हेतुं विचिन्तयामास मनसा विबुधेश्वरः ॥ १०.१५ ॥
 तेजोदग्धानि गात्राणि पाणिनास्य परामृशन् ।
 किञ्चित्कृपीटयोनिं तं दिवस्पतिरभाषत ॥ १०.१६ ॥
 प्रीतः स्वाहास्वधाहन्तकारैः प्रीणयसे स्वयम् ।
 देवान्पितृन्मनुष्यांस्त्वमेकस्तेषां मुखं यतः ॥ १०.१७ ॥
 त्वयि जुहति होतारो हवींषि ध्वस्तकल्मषाः ।
 भुञ्जन्ति स्वर्गमेकस्त्वं स्वर्गप्राप्तौ हि कारणम् ॥ १०.१८ ॥
 हवींषि मन्त्रपूतानि हुताश ! त्वयि जुहतः ।
 तपस्विनस्तपःसिद्धिं यान्ति, त्वं तपसां प्रभुः ॥ १०.१९ ॥
 निधत्से हुतमर्काय, स पर्जन्योऽभिवर्षति ।
 ततोऽन्नानि, प्रजास्तेभ्यस्तेनासि जगतः पिता ॥ १०.२० ॥
 अन्तश्चरोऽसि भूतानां, तानि त्वत्तो भवन्ति च ।
 ततो जीवितभूतस्त्वं जगतः प्राणदोऽसि च ॥ १०.२१ ॥
 जगतः सकलस्यास्य त्वमेकोऽस्युपकारकृत् ।
 कार्योपपादने तत्र त्वत्तोऽन्यः कः प्रगल्भते ? ॥ १०.२२ ॥
 अमीषां सुरसङ्घानां त्वमेकोऽर्थसमर्थने ।
 विपत्तिरपि संश्लाघ्योपकारव्रतिनोऽनल ॥ १०.२३ ॥
 देवी भागीरथी पूर्वं भक्त्यास्माभिः प्रतोषिता ।
 निमज्जतस्तवोदीर्णं तापं निर्वापयिष्यति ॥ १०.२४ ॥
 गङ्गां तद्गच्छ मा कार्षीं विलम्बं हव्यवाहन ।
 कार्येष्ववश्यकार्येषु सिद्धये क्षिप्रकारिता ॥ १०.२५ ॥
 शम्भोरम्भोमयी मूर्तिः सैव देवी सुरापगा ।
 त्वत्तः स्मरद्विषो बीजं दुर्धरं धारयिष्यति ॥ १०.२६ ॥
 इत्युदीर्य सुनासीरो विरराम, स चानलः ।
 तद्विसृष्टस्तमापृच्छ्य प्रतस्थे स्वर्धुनीमभि ॥ १०.२७ ॥
 हिरण्यरेतसा तेन देवी स्वर्गतरङ्गिणी ।
 तीर्णाध्वना प्रपेदे सा निःशेषक्लेशनाशिनी ॥ १०.२८ ॥

स्वर्गारोहणनिःश्रेणिर्मोक्षमार्गाधिदेवता ।
 उदारदुरितोद्गारहारिणी दुर्गतारिणी ॥ १०.२९ ॥
 महेश्वरजटाजूटवासिनी, पापनाशिनी ।
 सरागान्वयनिर्वाणकारिणी, धर्मधारिणी ॥ १०.३० ॥
 विष्णुपादोदकोद्भूता, ब्रह्मलोकादुपागता ।
 त्रिभिः स्रोतोभिरश्रान्तं पुनाना भुवनत्रयम् ॥ १०.३१ ॥
 जातवेदसमायान्तमूर्मिहस्तैः समुत्थितैः ।
 आजुहावार्थसिद्ध्यै तं सुप्रसादधरेव सा ॥ १०.३२ ॥
 सम्मिलद्भिर्मरालैः सा कलं कूजद्भिरुन्मदैः ।
 ददे श्रेयांसि दुःखानि निहन्मीति तमभ्यधात् ॥ १०.३३ ॥
 कल्लोलैरुद्गतैरर्वाचीनं तटमभिद्रुतैः ।
 प्रीतेव तमभीयाय स्वर्धुनी जातवेदसम् ॥ १०.३४ ॥
 अथाभ्युपेतस्तापार्तो निममज्जानलः किल ।
 विपदा परिभूताः किं व्यवस्यन्ति विलम्बितुम् ॥ १०.३५ ॥
 गङ्गावारिणि कल्याणकारिणि श्रमहारिणि ।
 स मग्धो निर्वृतिं प्राप पुण्यभारिणि तारिणि ॥ १०.३६ ॥
 तत्र माहेश्वरं धाम सञ्चक्राम हविर्भुजः ।
 गङ्गायामुत्तरङ्गायामन्तस्तापविपद्भृति ॥ १०.३७ ॥
 कृशानुरेतसो रेतस्यादृते सरिता तया ।
 निश्चक्राम ततः सौख्यं हव्यवाहो वहन्बहु ॥ १०.३८ ॥
 सुधासारैरिवाम्भोभिरभिषिक्तो हुताशनः ।
 यथागतं जगामाथ परां निर्वृतिमादधत् ॥ १०.३९ ॥
 सा सुदुर्विषहं गङ्गा धाम कामजितो महत् ।
 आदधाना परीतापमवाप व्योमवाहिनी ॥ १०.४० ॥
 बहिरार्ता युगान्ताग्नेस्तप्तानीव शिखाशतैः ।
 हित्वोष्णानि जलान्यस्या निर्जग्मुर्जलजन्तवः ॥ १०.४१ ॥
 तेजसा तेन रौद्रेण तप्तानि सलिलान्यपि ।

समुदञ्चन्ति चण्डानि दुर्धराणि बभार सा ॥ १०.४२ ॥

जगच्चक्षुषि चण्डांशौ किञ्चिदभ्युदयोन्मुखे ।

जग्मुः षट् कृत्तिका माघे मासि स्नातुं सुरापगाम् ॥ १०.४३ ॥

शुभ्रैरभ्रङ्कषैरूर्मिशतैः स्वर्गनिवासिनाम् ।

कथयन्तीमिवालोकावगाहा चमनादिकम् ॥ १०.४४ ॥

सुस्नातानां मुनीन्द्राणां बलिकर्मोचितैरलम् ।

बहिः पुष्पोत्करैः कीर्णतीरां दूर्वाक्षतान्वितैः ॥ १०.४५ ॥

ब्रह्मध्यानपरैर्योगपरैर्ब्रह्मासनस्थितैः ।

योगनिद्रागतैर्योगपट्टबन्धैरुपाश्रिताम् ॥ १०.४६ ॥

पादाङ्गुष्ठाग्रभूमिस्थैः सूर्यसम्बद्धदृष्टिभिः ।

ब्रह्मर्षिभिः परं ब्रह्म गृणद्भिरुपसेविताम् ॥ १०.४७ ॥

अथ दिव्यां नदीं देवीमभ्यनन्दन्विलोक्य ताः ।

कं नाभिनन्दयत्येषा दृष्टा पीयूषवाहिनी ॥ १०.४८ ॥

चन्द्रचूडामणिर्देवो यामुद्वहति मूर्धनि ।

यस्या विलोकनं पुण्यं श्रद्धधूस्ता मुदा हृदि ॥ १०.४९ ॥

दिव्यां विष्णुपदीं देवीं निर्वाणपददेशिनीम् ।

निर्धूतकल्मषां मूर्ध्ना सुप्रह्वस्ता ववन्दिरे ॥ १०.५० ॥

सौभाग्यैः खलु सुप्रापां मोक्षप्रतिभुवं सतीम् ।

भक्त्यात्र तुष्टुवस्तां ताः श्रद्धधाना दिवोधुनीम् ॥ १०.५१ ॥

मुक्तिस्त्रीसङ्गदूत्यज्ञैस्तत्र ता विमलैर्जलैः ।

प्रक्षालितमलाः सन्तुः सुस्नातास्तपसान्विताः ॥ १०.५२ ॥

स्नात्वा तत्र सुलभ्यायां भाग्यैः परिपचेलिमैः ।

चरितार्थं स्वमात्मानं बहु ता मेनिरे मुदा ॥ १०.५३ ॥

कृशानुरेतसो रेतस्तासामभिकलेवरम् ।

अमोघं सञ्चचाराथ सद्यो गङ्गावगाहनात् ॥ १०.५४ ॥

रौद्रं सुदुर्धरं धाम दधाना दहनात्मकम् ।

परितापमवापुस्ता मग्ना इव विषाम्बुधौ ॥ १०.५५ ॥

अक्षमा दुर्वहं वोढुमम्बुनो बहिरातुराः ।
 अग्निं ज्वलन्तमन्तस्ता दधाना इव निर्ययुः ॥ १०.५६ ॥
 अमोघं शाम्भवं बीजं सद्यो नद्योज्झितं महत् ।
 तासामभ्युदरं दीप्तं स्थितं गर्भत्वमागमत् ॥ १०.५७ ॥
 सुज्ञा विज्ञाय ता गर्भभूतं तद्वोढुमक्षमाः ।
 विषादमदधुः सद्यो गाढं भर्तृभिया हिया ॥ १०.५८ ॥
 ततः शरवणे सार्धं भयेन व्रीडया च ताः ।
 तद्गर्भजातमुत्सृज्य स्वान् गृहानभिनिर्ययुः ॥ १०.५९ ॥
 ताभिस्तत्रामृतकरकलाकोमलं भासमानं
 तद्विक्षिप्तं क्षणमभिनभोगर्भमभ्युज्जिहानैः ।
 स्वैस्तेजोभिर्दिनपतिशतस्पर्धमानैरमानै
 र्वक्त्रैः षड्भिः स्मरहरगुरुस्पर्धयेवाजनीव ॥ १०.६० ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 कुमारोत्पत्तिर्नाम दशमः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १० ॥

सर्गः ११ - कुमारस्य बालक्रीडा

अभ्यर्थ्यमाना विबुधैः समग्रैः प्रह्वैः सुरेन्द्रप्रमुखैरुपेत्य ।
 तं पाययामास सुधातिपूर्णं सुरापगा स्वं स्तनमाशु मूर्ता ॥ ११.१ ॥
 पिवन् स तस्याः स्तनयोः सुधौघं क्षणं क्षणं साधु समेधमानः ।
 प्रापाकृतिं कामपि षड्विरेत्य निषेव्यमाणः खलु कृत्तिकाभिः ॥ ११.२ ॥
 भागीरथीपावककृत्तिकानामानन्दबाष्पाकुललोचनानाम् ।
 तं नन्दनं दिव्यमुपात्तुमासीत्परस्परं प्रौढतरो विवादः ॥ ११.३ ॥
 अत्रान्तरे पर्वतराजपुत्र्या समं शिवः स्वैरविहारहेतोः ।
 नभो विमानेन विगाहमानो मनोतिवेगेन जगाम तत्र ॥ ११.४ ॥
 निसर्गवात्सल्यवशाद्विवृद्धचेतःप्रमोदौ गलदश्रुनेत्रौ ।
 अपश्यतां तं गिरिजागिरीशौ षडाननं षड्भिजातमात्रम् ॥ ११.५ ॥
 अथाह देवी शशिखण्डमौलिं कोऽयं शिशुर्दिव्यवपुः पुरस्तात् ।
 कस्याथवा धन्यतमस्य पुंसो मातास्य का भाग्यवतीषु धुर्या ॥ ११.६ ॥

स्वर्गापगासावनलोऽयमेताः षट् कृत्तिकाः किं कलहायमानाः ।
 पुत्रो ममायं न तवायमित्थं मिथ्येति वैलक्ष्यमुदाहरन्ति ॥ ११.७ ॥
 एतेषु कस्येदमपत्यमीशाखिलत्रिलोकीतिलकायमानम् ।
 अन्यस्य कस्याप्यथ देवदैत्यगन्धर्वसिद्धोरगराक्षसेषु ॥ ११.८ ॥
 श्रुत्वेति वाक्यं हृदयप्रियायाः कौतूहलिन्या विमलस्मितश्रीः ।
 सान्द्रप्रमोदोदयसैख्यहेतुभूतं वचोऽवोचत चन्द्रचूडः ॥ ११.९ ॥
 जगत्त्रयीनन्दन एष वीरः प्रवीरमातुस्तव नन्दनोऽस्ति ।
 कल्याणि ! कल्याणकरः सुराणां त्वत्तोऽपरस्याः कथमेष सर्गः ॥ ११.१० ॥
 देवि त्वमेवास्य निदानमास्से सर्गे जगन्मङ्गलगानहेतोः ।
 सत्यं त्वमेवेति विचारयस्व रत्नाकरे युज्यत एव रत्नम् ॥ ११.११ ॥
 अतः शृणुष्वावहितेन वृत्तं बीजं यदग्नौ निहितं मया तत् ।
 सङ्क्रान्तमन्त खिदशापगायां ततोऽवगाहे सति कृत्तिकासु ॥ ११.१२ ॥
 गर्भत्वमाप्तं तदमोघमेतत्ताभिः शरस्तम्बमधि न्यधायि ।
 बभूव तत्रायमभूतपूर्वो महोत्सवोऽशेषचराचरस्य ॥ ११.१३ ॥
 अशेषविश्वप्रियदर्शनेन धुर्या त्वमेतेन सुपुत्रिणीनाम् ।
 अलं विलम्ब्याचलराजपुत्रि ! स्वपुत्रमुत्सङ्गतले निधेहि ॥ ११.१४ ॥
 अथेति वादिन्यमृतांशुमौलौ शैलेन्द्रपुत्री रभसेन सद्यः ।
 सान्द्रप्रमोदेन सुपीनगात्री धात्री समस्तस्य चराचरस्य ॥ ११.१५ ॥
 किरीटबद्धाञ्जलिभिर्नभःस्थैर्ममस्कृता सत्त्वरनाकिलोकैः ।
 विमानतोऽवातरदात्मजं तं ग्रहीतुमुत्कण्ठितमानसाभूत् ॥ ११.१६ ॥
 स्वर्गापगापावककृत्तिकादीन् कृताञ्जलीनानमतोऽपि भूयः ।
 हित्वोत्सुका तं सुतमाससाद पुत्रोत्सवे माद्यति का न हर्षात् ॥ ११.१७ ॥
 प्रमोदबाष्पाकुललोचना सा न तं ददर्श क्षणमग्रतोऽपि ।
 परिसृशन्ती करकुञ्जलेन सुखान्तरं प्राप किमप्यपूर्वम् ॥ ११.१८ ॥
 सुविस्मयानन्दविकस्वरायाः शिशुर्गलद्वाष्पतरङ्गितायाः ।
 विवृद्धवात्सल्यरसोत्तराया देव्या दृशोर्गोचरतां जगाम ॥ ११.१९ ॥
 तमीक्षमाणा क्षणमीक्षणानां सहस्रमाप्तुं विनिमेषमैच्छत् ।
 सा नन्दनालोकनमङ्गलेषु क्षणं क्षणं तृप्यति कस्य चेतः ? ॥ ११.२० ॥

विनम्रदेवासुरपृष्ठगाभ्यामादाय तं पाणिसरोरुहाभ्याम् ।
 नवोदयं पार्वणचन्द्रचारुं गौरी स्वमुत्सङ्गतलं निनाय ॥ ११.२१ ॥
 स्वमङ्कमारोप्य सुधानिधानमिवात्मनो नन्दनमिन्दुवक्त्रा ।
 तमेकमेषां जगदेकवीरं बभूव पूज्या धुरि पुत्रिणीनाम् ॥ ११.२२ ॥
 निसर्गवात्सल्यरसौघसिक्ता सान्द्रप्रमोदामृतपूरपूर्णा ।
 तमेकपुत्रं जगदेकमाताभ्युत्सङ्गिनं प्रस्त्रविणी बभूव ॥ ११.२३ ॥
 अशेषलोकत्रयमातुरस्याः षाण्मातुरः स्तन्यसुधामधासीत् ।
 सुरस्रवन्त्याः किल कृत्तिकाभिर्मुहुर्मुहुः सस्पृहमीक्ष्यमाणः ॥ ११.२४ ॥
 सुखाश्रुपूर्णेन मृगाङ्कमौलेः कलत्रमेकेन मुखाम्बुजेन ।
 तस्यैकनालो द्रुतपञ्चपद्मलक्ष्मीं क्रमात्पद्मदनीं चुचुम्ब ॥ ११.२५ ॥
 हैमी फलं हेमगिरेर्लतेव विकस्वरं नाकनदीव पद्मम् ।
 पूर्वैव दिङ्मूतनमिन्दुमाभातं पार्वती नन्दनमादधाना ॥ ११.२६ ॥
 प्रीतात्मना सा प्रयतेन दत्तहस्तावलम्बा शशिशेखरेण ।
 कुमारमुत्सङ्गतले दधाना विमानमभ्रलिहमारुरोह ॥ ११.२७ ॥
 महेश्वरोऽपि प्रमदप्ररुढरोमोद्गमो भूधरनन्दनायाः ।
 अङ्कादुपादत्त तदङ्गतः सा तस्यास्तु सोऽप्यात्मजवत्सलत्वात् ॥ ११.२८ ॥
 दधानया नेत्रसुधैकसत्रं पुत्रं पवित्रं सुतया तयाद्रेः ।
 संश्लिष्यमाणः शशिखण्डधारी विमानवेगेन गृहाज्जगाम ॥ ११.२९ ॥
 अधिष्ठितः स्फाटिकशैलशृङ्गे तुङ्गे निजं धाम निकामरम्यम् ।
 महोत्सवाय प्रमथप्रमुख्यान् पृथून्गणाञ्छाम्भुरथादिदेश ॥ ११.३० ॥
 पृथुप्रमोदः प्रगुणो गणानां गणः समग्रो वृषवाहनस्य ।
 गिरीन्द्रपुत्र्यास्तनयस्य जन्मन्यथोत्सवं संववृते विधातुम् ॥ ११.३१ ॥
 स्फुरन्मरीचिच्छुरिताम्बराणि सन्तानशाखिप्रसवाञ्चितानि ।
 उच्चिक्षिपुः काञ्चनतोरणानि गणा वराणि स्फटिकालयेषु ॥ ११.३२ ॥
 दिक्षु प्रसर्पस्तदधीश्वराणामथामराणामिव मध्यलोके ।
 महोत्सवं शंसितुमाहतोऽन्यैर्दधान धीरः पटहः पटीयान् ॥ ११.३३ ॥
 महोत्सवे तत्र समागतानां गन्धर्वविद्याधरसुन्दरीणाम् ।

सम्भावितानां गिरिराजपुत्र्या गृहेऽभवन्मङ्गलगीतकानि ॥ ११.३४ ॥
सुमङ्गलोपायन पात्रहस्तास्तं मातरो मातृवदभ्युपेताः ।
विधाय दूर्वाक्षतकानि मूर्ध्नि निन्युः स्वमङ्कं गिरिजातनूजम् ॥ ११.३५ ॥
ध्वनत्सु तूर्येषु सुमन्द्रमङ्ग्यालिङ्गोर्ध्वकेष्वप्सरसो रसेन ।
सुसन्धिवन्धं ननृतुः सुवृत्तगीतानुगं भावरसानुविद्धम् ॥ ११.३६ ॥
वाता ववुः सौख्यकराः प्रसेदुराशा विधूमो हुतभुग दिदीपे ।
जलान्यभूवन्विमलानि तत्रोत्सवेऽन्तरिक्षे प्रससाद सद्यः ॥ ११.३७ ॥
गम्भीरशङ्खध्वनिमिश्रमुच्चैर्गृहोद्भवा दुन्दुभयः प्रणेदुः ।
दिवौकसां व्योम्नि विमानसङ्घा विमुच्य पुष्पप्रचयान्प्रसस्रुः ॥ ११.३८ ॥
इत्थं महेशाद्रिसुतासुतस्य जन्मोत्सवे सम्मदयाञ्चकार ।
चराचरं विश्वमशेषमेतत्परं चकम्पे किल तारकश्रीः ॥ ११.३९ ॥
ततः कुमारः समुदां निदानैः स बाललीलाचरितैर्विचित्रैः ।
गिरीशगौर्योहृदयं जहार मुदे न हृद्या किमु बालकेलि ॥ ११.४० ॥
महेश्वरः शैलसुता च हर्षात्सतर्षमेकेन मुखेन गाढम् ।
अजातदन्तानि मुखानि सूनोर्मनोहराणि क्रमतश्चुचुम्ब ॥ ११.४१ ॥
क्वचित्स्खलद्भिः क्वचिदस्खलद्भिः क्वचित्प्रकम्पैः क्वचिदप्रकम्पैः ।
बालः स लीलाचलनप्रयोगैस्तयोमुदं वर्धयति स्म पित्रोः ॥ ११.४२ ॥
अहेतुहासच्छुरिताननेन्दुर्गृहाङ्गणक्रीडनधूलिधूप्रः ।
मुहुर्वदन्किचिदलक्षितार्थं मुदं तयोरङ्कगतस्ततान ॥ ११.४३ ॥
गृह्णन्विषाणे हरवाहनस्य स्पृशन्नुमा केसरिणं सलीलम् ।
स भृङ्गिणः सूक्ष्मतरं शिखग्रं कर्षन्वभूव प्रमदाय पित्रोः ॥ ११.४४ ॥
एको नव द्वौ दशा पञ्च सप्तेत्यजीगणन्नात्ममुखं प्रसार्य ।
महेशकण्ठोरगदन्तपङ्क्तिं तदङ्कगः शैशवमौग्ध्यमैशिः ॥ ११.४५ ॥
कर्पर्दिकण्ठान्तकपालदाम्नोऽङ्गुलिं प्रवेश्याननकोटरेषु ।
दन्तानुपातुं रभसी बभूव मुक्ताफलभ्रान्तिकरः कुमारः ॥ ११.४६ ॥
शम्भोः शिरोऽन्तःसरितस्तरङ्गान्विगाह्य गाढं शिशिरान्नसेन ।
स जातजाड्यं निजपाणिपद्मतापयद्भालविलोचनाग्नौ ॥ ११.४७ ॥

किञ्चित्कलं भङ्गुरकन्धरस्य नमज्जटाजूटधरस्य शम्भोः ।
 प्रलम्बमानं किल कौतुकेन चिरं चुचुम्बे मुकुटेन्दुखण्डम् ॥ ११.४८ ॥
 इत्थं शिशोः शैशवकेलिवृत्तैर्मनोभिरामैर्गिरिजागिरीशौ ।
 मनोविनोदैकरसप्रसक्तौ दिवानिशं नाविदतां कदाचित् ॥ ११.४९ ॥
 इति बहुविधं बालक्रीडाविचित्रविचेष्टितं
 ललितललितसान्द्रानन्दं मनोहरमाचरन् ।
 अलभत परां बुद्धिं षष्ठे दिने नवयौवनं
 स किल सकलं शास्त्रं शस्त्रं विवेद विभुर्यया ॥ ११.५० ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 कुमारस्य बालक्रीडा नाम एकादशः सर्गः सम्पूर्णः ॥ ११ ॥

सर्गः १२ - कुमारसैनापत्यवर्णनं

अथ प्रपेदे त्रिदशैरशेषैः क्रूरासुरोपप्लवदुःखितात्मा ।
 पुलोमपुत्रीदयितोऽन्धकारि पत्नीव तृष्णातुरितः पयोदम् ॥ १२.१ ॥
 दृष्टारिसन्त्रासखिलीकृतात्स कथञ्चिदम्भोदविहारमार्गात् ।
 अवातताराभिगिरि गिरीशगौरीपदन्यासविशुद्धमिन्द्रः ॥ १२.२ ॥
 सङ्कन्दनः स्यन्दनतोऽवतीर्य मेघात्मनो मातलिदत्तहस्तः ।
 पिनाकिनोऽथालयमुच्चाल शुचौपिपासाकुलितो यथाम्भः ॥ १२.३ ॥
 इतस्ततोऽथ प्रतिबिम्बभाजं विलोकमानः स्फटिकाद्रिभूमौ ।
 आत्मानमप्येकमनेकधा स व्रजन्विभोरास्पदमाससाद ॥ १२.४ ॥
 विचित्रचञ्चन्मणिभङ्गिसङ्गं सौवर्णदण्डं दधतातिचण्डम् ।
 स नन्दिनाधिष्ठितमध्यतिष्ठत्सौधाङ्गणद्वारमनङ्गशत्रोः ॥ १२.५ ॥
 ततः स कक्षाहितहेमदण्डो नन्दी सुरेन्द्रं प्रतिपद्य सद्यः ।
 प्रतोषयामास सुगौरवेण गत्वा शशंस स्वयमीश्वरस्य ॥ १२.६ ॥
 भ्रूसंज्ञयानेन कृताभ्यनुज्ञः सुरेश्वरं तं जगदीश्वरेण ।
 प्रवेशयामास सुरैः पुरोगः समं स नन्दी सदनं सदस्य ॥ १२.७ ॥
 स चण्डिभृङ्गिप्रमुखैर्गिरिष्ठैर्गणैरनेकैर्विविधस्वरूपैः ।
 अधिष्ठितं संसदि रत्नमय्यां सहस्रनेत्रः शिवमालुलोके ॥ १२.८ ॥

कपर्दमुद्वद्धमहीनमूर्धरत्नांशुभिर्भासुरमुल्लसद्भिः ।
 दधानमुच्चैस्तरमिद्धधातोः सुमेरुशृङ्गस्य समत्वमाप्तम् ॥ १२.९ ॥
 विभ्राणमुत्तुङ्गतरङ्गमालां गङ्गां जटाजूटतटं भजन्तीम् ।
 गौरी तदुत्सङ्गजुषं हसन्तीमिव स्वफेनैः शरदभ्रशुभ्रैः ॥ १२.१० ॥
 गङ्गातरङ्गप्रतिबिम्बितैः स्वैर्बहूभवन्तं शिरसा सुधांशुम् ।
 चलन्मरीचिप्रचयैस्तुषारगौरैर्हिमद्योतितमुद्वहन्तम् ॥ १२.११ ॥
 भालस्थले लोचनमेधमानधामाधरीभूतरवीन्दुनेत्रम् ।
 युगान्तकालोचितहव्यवाहं मीनध्वजप्लोषणमादधानम् ॥ १२.१२ ॥
 महार्हरत्नाञ्चितयो रुदारं स्फुरत्प्रभामण्डलयोः समन्तात् ।
 कर्णस्थिताभ्यां शशिभास्कराभ्यामुपासितं कुण्डलयोश्छलेन ॥ १२.१३ ॥
 स्वबद्धया कण्ठिकयेव नीलमाणिक्यमय्या कुतुकेन गौर्याः ।
 नीलस्य कण्ठस्य परिस्फुरन्त्या कान्त्या महत्या सुविराजमानम् ॥ १२.१४ ॥
 कालार्दितानां त्रिदशासुराणां चितारजोभिः परिपाण्डुरङ्गम् ।
 महन्महेभाजिनमुद्रताभ्रप्रालेयशैलश्रियमुद्वहन्तम् ॥ १२.१५ ॥
 पाणिस्थितब्रह्मकपालपात्रं वैकुण्ठभाजापि निषेध्यमाणाम् ।
 नरास्थिखण्डाभरणं रणान्तमूलं त्रिशूलं कलयन्तमुच्चैः ॥ १२.१६ ॥
 पुरातनीं ब्रह्मकपालमालां कण्ठे वहन्तं पुनराश्वसन्तीम् ।
 उद्गीतवेदां मुकुटेन्दुवर्षत्सुधा भरौघाप्लवल्भसंज्ञाम् ॥ १२.१७ ॥
 सलीलमङ्कस्थितया गिरीन्द्रपुत्र्या नवाष्टापदवल्लिभासा ।
 विराजमानं शरदभ्रखण्डं परिस्फुरन्त्याचिररोचिषेव ॥ १२.१८ ॥
 दृष्टाऽन्धकप्राणहरं पिनाकं महासुरस्त्रीविधवत्वहेतुम् ।
 करेण गृह्णान्तमगृह्यमन्यैः पुरास्मरप्लोषणकेलिकारम् ॥ १२.१९ ॥
 भद्रासनं काञ्चनपादपीठं महार्हमाणिक्यविभङ्गिचित्रम् ।
 अधिष्ठितं चन्द्रमरीचिगौरैरुद्वीज्यमानं चमरैर्गणाभ्याम् ॥ १२.२० ॥
 शस्त्रास्त्रविद्याभ्यसनैकसक्ते सविस्मयैरेत्य गणैः सुदृष्टे ।
 नीराज्यमाने स्फटिकाचलेन सानन्दनिर्दिष्टदृशं कुमारे ॥ १२.२१ ॥
 तथाविधं शैलसुताधिनाथं पुलोमपुत्रीदयितो निरीक्ष्य ।
 आसीत्क्षणं क्षोभपरो नु कस्य मनो न हि क्षुभ्यति धामधाम्नि ॥ १२.२२ ॥

विकरस्वराभोजवनश्रिया तं दृशं सहस्रेण निरीक्षमाणः ।
 रोमालिभिः स्वर्गपतिर्बभासे पुष्पोत्कराकीर्णं इवाग्नशाखी ॥ १२.२३ ॥
 दृष्ट्वा सहस्रेण दृशां महेशमभूत्कृतार्थोऽतितरां महेन्द्रः ।
 सर्वाङ्गजातं तदथो विरुपमिव प्रियाकोपकरं विवेद ॥ १२.२४ ॥
 ततः कुमारं कनकाद्रिसारं पुरन्दरः प्रेक्ष्य धृतास्त्रशस्त्रम् ।
 महेश्वरोपान्तिकवर्तमानं शत्रोर्जयाशां मनसा बबन्ध ॥ १२.२५ ॥
 श्रीनीलकण्ठं द्युपतिः पुरोऽस्ति त्वयि प्रणामावसरं प्रतीच्छन् ।
 सहस्रनेत्रेऽत्र भव त्रिनेत्रं दृष्ट्वा प्रसादं प्रगुणो महेश ॥ १२.२६ ॥
 इति प्रबद्धाञ्जलिरेत्य नन्दी निधाय कक्षामभिः हेम नेत्रम् ।
 प्रसादपात्रं पुरतो भविष्युरथ स्मरारातिमुवाच वाचम् ॥ १२.२७ ॥
 पुरा सुरेन्द्रं सुरसङ्घसेव्यं त्रिलोकसेव्यस्त्रिपुरासुरारिः ।
 प्रीत्या सुधासारनिधारिणेव ततोऽनुजग्राह विलोकनेन ॥ १२.२८ ॥
 किरीटकोटिच्युतपारिजातं पुष्पोत्करेणानमितेन मूर्ध्ना ।
 स्वर्गैकवन्द्यो जगदेकवन्द्यं तं देवदेवं प्रणनाम देवः ॥ १२.२९ ॥
 अनेकलोकैकनमस्क्रियार्हं महेश्वरं तं त्रिदशेश्वरः स ।
 भक्त्या नमस्कृत्य कृतार्थतायाः पात्रं पवित्रं परमं बभूव ॥ १२.३० ॥
 सुभक्तिभाजामधि पादपीठं प्रान्तक्षितिं नम्रतरैः शिरोभिः ।
 ततः प्रणमुः पुरतो गणानां गणाः सुराणां क्रमतः पुरारिम् ॥ १२.३१ ॥
 गणोपनीते प्रभुणोपदिष्टः शुभासने हेममये पुरस्तात् ।
 प्रापोपविश्य प्रमुदं सुरेन्द्रः प्रभुप्रसादो हि मुदे न कस्य ॥ १२.३२ ॥
 क्रमेण चान्येऽपि विलोकनेन सम्भाविताः सस्मितमीश्वरेण ।
 उपाविशंस्तोषविशेषमाप्ता दृग्गोचरे तस्य सुराः समग्राः ॥ १२.३३ ॥
 अथाह देवो बलवैरिमुख्यान् गीर्वाणवर्गान्करुणार्द्रचेताः ।
 कृताञ्जलीकान्सुराभिसूतान्ध्वस्तश्रियः श्रान्तमुखानवेक्ष्य ॥ १२.३४ ॥
 अहो बतानन्तपराक्रमाणां दिवौकसो वीरवरायुधानाम् ।
 हिमोदबिन्दुगलपितस्य किं यः पद्मस्य दैन्यं दधते मुखानि ॥ १२.३५ ॥
 स्वर्गैकसः स्वर्गपरिच्युताः किं स्वपुण्यराशौ सुमहत्तमेऽपि ।

चिह्नं चिरोढं न तु यूयमेते निजाधिपत्यस्य परित्यजध्वम् ॥ १२.३६ ॥

दिवौकसो देवगृहं विहाय मनुष्यसाधारणतामवाप्ताः ।

यूयं कुतः कारणतश्चरध्वं महीतले मानभृतो महान्तः ॥ १२.३७ ॥

अनन्यसाधारणसिद्धमुच्चैस्तदैवतं धाम निकामरम्यम् ।

कस्माद् कस्मान्निरगाद्भवद्वाश्चिरार्जितं पुण्यमिवा पचारात् ॥ १२.३८ ॥

दिवौकसो वो हृदयस्य कस्मात्तयाविधं धैर्यमहार्यमार्याः ।

अगादगाधस्य जलाशयस्य ग्रीष्मातितापादिवशादिवाम्भः ॥ १२.३९ ॥

सुराः सुराधीशपुरःसराणां समीयुषां वः सममातुराणाम् ।

तद्धूत लोकत्रयजित्वरात्किं महासुरात्तारकतो विरुद्धम् ॥ १२.४० ॥

पराभवं तस्य महासुरस्य निषेद्धुमेकोऽहमलम्भविष्णुः ।

दावानललोषविपत्तिमन्यो महाम्बुदात्किं हरते वनानाम् ॥ १२.४१ ॥

इतीरिते मन्मथमर्दनेन सुराः सुरेन्द्रप्रमुखा मुखेषु ।

सान्द्रप्रमोदाश्रुतरङ्गितेषु दधुः श्रियं सत्त्वरमाश्वसन्तः ॥ १२.४२ ॥

ततो गिरीशस्य गिरां विरामे जगाद् लब्धेऽवसरे सुरेन्द्रः ।

भवन्ति वाचोऽवसरे प्रयुक्ता ध्रुवं फलाविष्टमहोदयाय ॥ १२.४३ ॥

ज्ञानप्रदीपेन तमोपहेनाविनश्वरेणास्खलितप्रभेण ।

भूतं भवद्भावि च यच्च किञ्चित्सर्वज्ञं सर्वं तव गोचरं तत् ॥ १२.४४ ॥

दुर्वारदोरुद्यमदुःसहेन यत्तारकेणामरघस्मरेण ।

तदीशतामाप्तवता निरस्ता वयं दिवोऽमी वद किं न वेत्सि ॥ १२.४५ ॥

विधेरमोघं स वरप्रसादमासाद्य सद्यस्त्रिजगज्जिगीषुः ।

सुरानशेषानहकप्रमुख्यान्दोर्दण्डचण्डो मनुते तृणाय ॥ १२.४६ ॥

स्तुत्या पुरास्माभिरुपासितेन पितामहेनेति निरुपितं नः ।

सेनापतिः संयति दैत्यमेतं पुरः स्मरारातिसुतो निहन्ति ॥ १२.४७ ॥

अहो ततोऽनन्तरमद्ययाव त्सुदुःसहां तस्य पराभवार्तिम् ।

विषेहिरे हन्त हृदन्तशल्यमाज्ञानिवेशं त्रिदिवौकसौऽमी ॥ १२.४८ ॥

निदाघधामक्लमविक्लवानां नवीनमम्भोदमिवौषधीनाम् ।

सुनन्दनं नन्दनमात्मनो नः सेनान्यमेतं स्वयमादिश त्वम् ॥ १२.४९ ॥

त्रैलोक्यलक्ष्मीहृदयैकशल्यं समूलमुत्खाय महासुरं तम् ।
 अस्माकमेषां पुरतो भवन्स दुःखापहारं युधि यो विधत्ते ॥ १२.५० ॥
 महाहवे नाथ तवास्य सूनोः शस्त्रैः शितैः कृत्तशिरोधराणाम् ।
 महासुराणां रमणीविलोपैर्दिशो दशैता मुखरीभवन्तु ॥ १२.५१ ॥
 महारणक्षोणिपशूपहारीकृतेऽसुरे तत्र तवात्मजेन ।
 बन्दिस्थितानां सुदृशां करोतु वेणिप्रमोक्षं सुरलोक एषः ॥ १२.५२ ॥
 इत्थं सुरेन्द्रे वदति स्मरारिः सुरारिदुश्चेष्टितजातरोषः ।
 कृतानुकम्पस्त्रिदशेषु तेषु भूयोऽपि भूताधिपतिर्बभाषे ॥ १२.५३ ॥
 अहो अहो देवगणाः सुरेन्द्रमुख्याः शृणुध्वं वचनं ममैते ।
 विचेष्टते शङ्कर एष देवः कार्याय सज्जो भवतां सुताद्यैः ॥ १२.५४ ॥
 पुरा मयाकारि गिरीन्द्रपुत्र्याः प्रतिग्रहोऽयं नियतात्मनापि ।
 तत्रैष हेतुः खलु तद्भवेन वीरेण यद्वध्यत एष शत्रुः ॥ १२.५५ ॥
 अत्रोपपन्नं तदमी नियुज्य कुमारमेनं पृतनापतित्वे ।
 निघ्नन्तु शत्रुं सुरलोकमेष भुनक्तु भूयोऽपि सुरैः सहेन्द्रः ॥ १२.५६ ॥
 इत्युदीर्य भगवांस्तमात्मजं घोरसङ्गरमहोत्सवोत्सुकम् ।
 नन्दनं हि जहि देवविद्विषं संयतीति निजगाद शङ्करः ॥ १२.५७ ॥
 शासनं पशुपतेः स कुमार स्वीचकार शिरसावनतेन ।
 सर्वथैव पितृभक्तिरतानामेष एव परमः खलु धर्मः ॥ १२.५८ ॥
 असुरयुद्धविधौ विबुधेश्वरे पशुपतौ वदतीति तवात्मजम् ।
 गिरीजया मुमुदे सुतविक्रमे सति न नन्दति का खलु वीरसूः ॥ १२.५९ ॥
 सुरपरिवृढः प्रौढं वीरं कुमारमुमापते-
 र्बलवदमरारातिस्त्रीणां दृगञ्जनभञ्जनम् ।
 जगदभयदं सद्यः प्राप्य प्रमोदपरोऽभवद्-
 ध्रुवमभिमतं पूर्णं को वा मुदा न हि माद्यति ॥ १२.६० ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
 कुमारसैन्यापत्यवर्णनं नाम द्वादशः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १२ ॥

सर्गः १३ - कुमारसैनापत्याभिषेकः

प्रस्थानकालोचितचारुवेषः स स्वर्गिवर्गैरनुगम्यमानः ।
 ततः कुमारः शिरसा नतेन त्रैलोक्यभर्तुः प्रणनाम पादौ ॥ १३.१ ॥
 जहीन्द्रशत्रुं समरेऽमरेशपदं स्थिरत्वं नय वीर वत्स ।
 इत्याशिषा तं प्रणमन्तमीशो मूर्धन्युपाधाय मुदाभ्यनन्दत् ॥ १३.२ ॥
 प्रह्वीभवन्नघ्रतरेण मूर्ध्ना नमश्चकाराङ्घ्रियुगं स्वमातुः ।
 तस्याः प्रमोदाश्रुपयः प्रवृष्टिस्तस्याभवद्वीरवराभिषेकः ॥ १३.३ ॥
 तमङ्कमारोप्य सुता हिमाद्रेराश्लिष्य गाढं सुतवत्सला सा ।
 शिरस्युपाधाय जगाद शत्रुं जित्वा कृतार्थीकुरु वीरसूं माम् ॥ १३.४ ॥
 उद्दाम दैत्येशविपत्तिहेतुः श्रद्धालुचेताः समरोत्सवस्य ।
 आपृच्छ्य भक्त्या गिरिजागिरीशौ ततः प्रतस्थेऽभिदिवं कुमारः ॥ १३.५ ॥
 देवं महेशं गिरीजां च देवीं ततः प्रणम्य त्रिदिवौकसोऽपि ।
 प्रदक्षिणीकृत्य च नाकनाथपूर्वाः समस्तास्तमथानुजग्मुः ॥ १३.६ ॥
 अथ व्रजद्विस्त्रिदशै रशेषैः स्फुरत्प्रभा भासुरमण्डलैस्तैः ।
 नभो बभासे परितो विकीर्णं दिवापि नक्षत्रगणैरिवोग्रैः ॥ १३.७ ॥
 रराज तेषां व्रजतां सुराणां मध्ये कुमारोऽधिककान्तिकान्तः ।
 नक्षत्रताराग्रहमण्डलानामिव त्रियामारमणो नभोन्ते ॥ १३.८ ॥
 गिरीशगौरीतनयेन सार्धं पुलोमपुत्रीदयितादयस्ते ।
 उत्तीर्य नक्षत्रपथं मुहूर्तात्प्रपेदिरे लोक मथात्मनीनम् ॥ १३.९ ॥
 ते स्वर्गलोकं चिरकालदृष्टं महासुरत्रासवशंवदत्वात् ।
 सद्यः प्रवेष्टुं न विषेहिरे तं क्षणं व्यलम्बन्त सुराः समग्राः ॥ १३.१० ॥
 पुरो भव त्वं, न पुरो भवामि, नाहं पुरोगोऽस्मि, पुरः सरस्त्वम् ।
 इत्थं सुरास्तत्क्षणमेव भीताः स्वर्गं प्रवेष्टुं कलहं वितेनुः ॥ १३.११ ॥
 सुरालयालोकनकौतुकेन मुदा शुचिस्मेरविलोचनास्ते ।
 दधुः कुमारस्य मुखारविन्दे दृष्टिं द्विषत्साध्वस कातरान्ताम् ॥ १३.१२ ॥
 सहेलहासच्छुरिताननेन्दुस्ततः कुमारः पुरतो भविष्णुः ।
 स तारकापातमपेक्षमाणो रणप्रवीरो हि सुरानवोचत् ॥ १३.१३ ॥

भीत्यालमद्य त्रिदिवौकसोऽमी स्वर्गं भवन्तः प्रविशन्तु सद्यः ।
 अत्रैव मे दृक्पथमेतु शत्रुर्महासुरो वः खलु दृष्टपूर्वः ॥ १३.१४ ॥
 स्वर्लोकलक्ष्मीकचकर्षणाय दोर्मण्डलं वल्गति यस्य चण्डम् ।
 इहैव तच्छोणितपानकेलिमहाय कुर्वन्तु शरा ममैते ॥ १३.१५ ॥
 शक्तिर्ममासावहतप्रचारा प्रभावसारा सुमहःप्रसारा ।
 स्वर्लोकलक्ष्म्या विपदावहारेः शिरो हरन्ती दिशन्तान्मुदं वः ॥ १३.१६ ॥
 इत्यन्धकारातिसुतस्य दैत्यवधाय युद्धोत्सुकमानसस्य ।
 सर्वं शुचिस्मेरमुखारविन्दं गीर्वाणवृन्दं वचसा ननन्द ॥ १३.१७ ॥
 सान्द्रप्रमोदात्पुलकोपगूढः सर्वाङ्गसम्फुल्लसहस्रनेत्रः ।
 तस्योत्तरीयेण निजाम्बरेण निरुञ्छनचारु चकार शक्रः ॥ १३.१८ ॥
 घनप्रमोदाश्रुतरङ्गिताक्षैर्मुखैश्चतुर्भिः प्रचुरप्रसादैः ।
 अथो अचुम्बद्विधिरादिवृद्धः षडाननं षड् शिरःसु चित्रम् ॥ १३.१९ ॥
 तं साधु साधित्यभितः प्रशस्य मुदा कुमारं त्रिपुरासुरारेः ।
 आनन्दयन्वीर ! जयेति वाचा गन्धर्वविद्याधरसिद्धसङ्घाः ॥ १३.२० ॥
 दिव्यर्षयः शत्रुविजेष्यमाणं तमभ्यनन्दन्किल नारदाद्याः ।
 निरुञ्छनं चक्रुरथोत्तरीयैश्चामीकरीयैर्निजवल्कलैश्च ॥ १३.२१ ॥
 ततः सुराः शक्तिधरस्य तस्यावष्टम्भतः साध्वसमुत्सृजन्तः ।
 उत्सेहिरे स्वर्गमनन्तशक्ते र्गन्तुं वनं यूथपतेरिवेभाः ॥ १३.२२ ॥
 अथाभिपृष्ठं गिरिजासुतस्य पुरन्दरारातिवधं चिकीर्षोः ।
 सुरा निरीयुस्त्रिपुरं दिधक्षोरिव स्मरारेः प्रमथः समन्तात् ॥ १३.२३ ॥
 सुराङ्गनानां जलकेलिभाजां प्रक्षालितैः सन्ततमङ्गरागैः ।
 प्रपेदिरे पिञ्जरवारिपूरां स्वर्गौकसः स्वर्गधुनीं पुरस्तात् ॥ १३.२४ ॥
 दिग्दन्तिनां वारिविहारभाजां कराहतैर्भीमतैस्तरङ्गैः ।
 आप्लावयन्तीं मुहुरालबालश्रेणिं तरूणां निजतीरजानाम् ॥ १३.२५ ॥
 लीलारसाभिः सुरकन्यकाभिर्हिरण्मयीभिः सिकताभिरुच्चैः ।
 माणिक्यगर्भाभिरुपाहिताभिः प्रकीर्णतीरां वरवेदिकाभिः ॥ १३.२६ ॥
 सौरभ्यलुब्धभ्रमरोपगीतैर्हिरण्यहंसावलिकेलिलोलैः ।
 चामीकरीयैः कमलैर्विनिद्रैश्च्युतैः परागैः परिपिङ्गतोयाम् ॥ १३.२७ ॥

कुतूहलात्प्रमुपागताभि स्तीरस्थिताभिः सुरसुन्दरीभिः ।
 अभ्यूर्मिराजिप्रतिबिम्बिताभिर्मुदं दिशन्तीं व्रजतां जनानाम् ॥ १३.२८ ॥
 ननन्द सद्यश्चिरकालदृष्टां विलोक्य शक्रः सुरदीर्घिकां ताम् ।
 अदर्शयत्सादरमद्रिपुत्रीमहेशपुत्राय ततः पुरोगः ॥ १३.२९ ॥
 स कार्तिकेयः पुरतः परीतः सुरैः समस्तैः सुरनिम्नगां ताम् ।
 अपूर्वदृष्टामवलोकमानः सविस्मयः स्मेरविलोचनोऽभूत् ॥ १३.३० ॥
 उपेत्य तां तत्र किरीटकोटिन्यस्ताञ्जलिर्भक्तिपरः कुमारः ।
 गीर्वाणवृन्दैः प्रणुतां प्रणुत्य नम्रेण मूर्ध्ना मुदितो ववन्दे ॥ १३.३१ ॥
 प्रणर्तितस्मेरसरोजराजिः पुरः परीरम्भमिलन्महोर्मिः ।
 कपोलपालिश्रमवारिहारी भेजे गुहं तं सरितः समीरः ॥ १३.३२ ॥
 ततो व्रजन्नन्दननामधेयं लीलावनं जम्भजितः पुरस्तात् ।
 विभिन्नभग्नोद्धृतशालसङ्घं प्रेक्षाञ्चकार स्मरशत्रुसूनुः ॥ १३.३३ ॥
 सुरद्विषोपप्लुतमेवमेतद्वनं बलस्य द्विषतो गतश्चि ।
 इत्थं विचिन्त्यारुणलोचनोऽभूद् भ्रुभङ्गदुःश्रेक्ष्यमुखः स कोपात् ॥ १३.३४ ॥
 निर्लूनलीलोपवनामपश्यद्दुःसञ्चरीभूतविमानमार्गाम् ।
 विध्वस्तसौधप्रचयां कुमारो विश्वैकसाराममरावतीं सः ॥ १३.३५ ॥
 गतश्चिरं वैरिवराभिभूतां दशां सुदीनामभितो दधानाम् ।
 नारीमवीरामिव तामवेक्ष्य स वाढमन्तः करुणापरोऽभूत् ॥ १३.३६ ॥
 दुश्चेष्टिते देवरिपौ सरोषस्तस्याविषण्णः समराय चोत्कः ।
 तथाविधां तां स विवेश पश्यन्सुरैः सुराधीश्वरराजधानीम् ॥ १३.३७ ॥
 दैतेयदन्त्यावलिदन्तघातैः क्षुण्णान्तराः स्फाटिकहर्म्यपङ्कीः ।
 महाहिनिर्मोकपिनद्धजालाः स वीक्ष्य तस्यां विषसाद सद्यः ॥ १३.३८ ॥
 उत्कीर्णचामीकरपङ्कजानां दिग्दन्तिदानद्रवदूषितानाम् ।
 हिरण्यहंसव्रजवर्जितानां विदीर्णवैढूर्यमहाशिलानाम् ॥ १३.३९ ॥
 आविर्भवद्दालतृणाञ्चितानां तदीयलीलागृहदीर्घिकाणाम् ।
 स दुर्दशां वीक्ष्य विरोधिजातां विषादवैलक्ष्यभरं बभार ॥ १३.४० ॥
 तद्वन्तिदन्तक्षतहेमभित्ति सुतन्तुजालाकुलरत्नजालाम् ।

निन्ये सुरेन्द्रेण पुरोगतेन स वैजयन्ताभिधमात्मसौधम् ॥ १३.४१ ॥

निर्दिष्टवर्त्मा विबुधेश्वरेण सुरैः समग्रैरनुगम्यमानः ।

स प्राविशत्तं विविधाश्मरश्मिच्छिन्नेन सोपानपथेन सौधम् ॥ १३.४२ ॥

निसर्गकल्पद्रुमतोरणं तं स पारिजातप्रसवस्त्रगाढ्यम् ।

दिव्यैः कृतस्वस्त्ययनं मुनीन्द्रैरन्तःप्रविष्टप्रमदं प्रपेदे ॥ १३.४३ ॥

पादौ महर्षेः किल कश्यपस्य कुलादिवृद्धस्य सुरासुराणाम् ।

प्रदक्षिणीकृत्य कृताञ्जलिः सन्वङ्गिः शिरोभिः स नतैर्ववन्दे ॥ १३.४४ ॥

स देवमातुर्जगदेकवन्द्यौ पादौ तथैव प्रणनाम कामम् ।

मुनेः कलत्रस्य च तस्य भक्त्या प्रह्वीभवञ्छैलसुतातनूजः ॥ १३.४५ ॥

स कश्यपः सा जननी सुराणां तमेधयामासतुराशिषा द्वौ ।

तया यया नैकजगज्जिगीषुं जेता मृधे तारकमुग्रवीर्यम् ॥ १३.४६ ॥

स्वदर्शनार्थं समुपेयुषीणां सुदेवतानामदितिश्रितानाम् ।

पादौ ववन्दे पतिदेवतास्तमाशीर्वचोभिः पुनरभ्यनन्दन् ॥ १३.४७ ॥

पुलोमपुत्रीं विबुधाधिभर्तुस्ततः शर्चीं नाम कलत्रमेषः ।

नमश्चकार स्मरशत्रुसूनुस्तमाशिषा सा समुपाचरच्च ॥ १३.४८ ॥

अथादितीन्द्रप्रमदाः समेतास्ता मातरः सप्त घनप्रमोदाः ।

उपेत्य भक्त्या नमते महेशपुत्राय तस्मै ददुराशिषः प्राक् ॥ १३.४९ ॥

समेत्य सर्वेऽपि मुदं दधाना महेन्द्रमुख्यास्त्रिदिवौकसोऽथ ।

आनन्दकल्लोलितमानसं तं समभ्यषिञ्चन्पृतनाधिपत्ये ॥ १३.५० ॥

सकलविबुधलोकः स्त्रस्तनिःशेषशोकः

कृतरिपुविजयाशः प्राप्तयुद्धावकाशः ।

अजनि हरसुतेनानन्तवीर्येण तेना-

खिलविबुधचमूनां प्राप्य लक्ष्मीमनूनाम् ॥ १३.५१ ॥

इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये

कुमारसैनापत्याभिषेको नाम त्रयोदशः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १३ ॥

सर्गः १४ - देवसेनाप्रयाणं

रणोत्सुकान्धकशत्रुसूनुना समं प्रयुक्तैस्त्रिदशैर्जिगीषुणा ।
 महासुरं तारकसंज्ञकं द्विषं प्रसह्य हन्तुं समनह्यत द्रुतम् ॥ १४.१ ॥
 स दुर्निवारं मनसोऽतिवेगिनं जयश्रियः सन्नयनं सुदुःसहम् ।
 विजित्वरं नाम तदा महारथं धनुर्धरः शक्तिधरोऽध्यरोहयत् ॥ १४.२ ॥
 सुरालयश्रीविपदां निवारणं सुरारिसम्पत्परितापकारणम् ।
 केनापि दध्रेऽस्य विरोधिदारणं सुचारु चामीकरघर्मवारणम् ॥ १४.३ ॥
 शरच्चरच्चन्द्रमरीचिपाण्डुरैः संवीज्यमानो वरचारुचामरैः ।
 पुरःसरैः किन्नरसिद्धचारणै रणेच्छुरस्तूयत वाग्भिरुल्बणैः ॥ १४.४ ॥
 प्रयाणकालोचितचारुवेषभृद्वज्रं वहन्पर्वतपक्षदारणम् ।
 ऐरावतं स्फाटिकशैलसोदरं ततोऽधिरुह्य द्युपतिस्तमन्वगात् ॥ १४.५ ॥
 तमन्वगच्छद् गिरिशृङ्गसोदरं मदोद्धतं मेषमधिष्ठितः शिखी ।
 विरोधिविद्वेषरुषाधिकं ज्वलन्महो महीयस्तरमायुधं दधत् ॥ १४.६ ॥
 अथेन्द्रनीलाचलचण्डविग्रहं विषाणविध्वस्तमहापयोधरम् ।
 अधिष्ठितः कासरमुद्धरं मुदा वैरस्वतो दण्डधरस्तमन्वगात् ॥ १४.७ ॥
 मदोद्धतं प्रेतमथाधिरुढवांस्तमन्धकद्वेषितनूजमन्वगात् ।
 महासुरद्वेषविशेषभीषणः सुरोषणश्चण्डरणाय नैर्ऋतः ॥ १४.८ ॥
 नवोद्यदम्भोधरघोरदर्शने युद्धाय रुढो मकरे महत्तरे ।
 दुर्वारपाशो वरुणो रणोल्बणस्तमन्वियाय त्रिपुरान्तकात्मजम् ॥ १४.९ ॥
 दिगम्बराधिक्रमणोल्बणं क्षणान्मृगं महीयांसमरुद्धविक्रमम् ।
 अधिष्ठितः सङ्गरकेलिलालसो मरुन्महेशात्मजमन्वगाद् द्रुतम् ॥ १४.१० ॥
 विरोधिनां शोणितपारणैषिणीं गदामनूनां नरवाहनो वहन् ।
 महाह्रवाम्भोधि विगाहनोद्धतं यियासु मन्वागमदीशनन्दनम् ॥ १४.११ ॥
 महाहिनिर्बद्धजटाकलापिनो ज्वलत्तिशूलप्रबलायुधा युधे ।
 रुद्रास्तुषाराद्रिसखं महावृषं ततोऽधिरुढास्तमयुः इउनाकिनः ॥ १४.१२ ॥
 अन्येऽपि सन्नह्य मदारणोत्सवश्चद्वालवः स्वर्गिगणास्तमन्वयुः ।
 स्ववाहनानि प्रबलान्यधिष्ठिताः प्रमोदविस्मेरमुखाम्बुजश्रियः ॥ १४.१३ ॥

उदण्डहेमध्वजदण्डसङ्कुलाश्चद्विचित्रातपवारणोज्ज्वलाः ।
 चलद्वनस्यन्दनघोषभीषणाः करीन्द्रघण्टारवचण्डचीत्कृताः ॥ १४.१४ ॥
 स्फुरद्विचित्रायुधकान्तिमण्डलैरुद्योतिताशावलयाम्बरान्तराः ।
 दिवौकसां सोऽनुवहन्महाचमूः पिनाकपाणेस्तनयस्ततो ययौ ॥ १४.१५ ॥
 कोलाहलेनोच्चलतां दिवौकसां महाचमूनां गुरुभिर्ध्वजव्रजैः ।
 घनैर्निरुच्छ्वासमभूदनन्तरं दिङ्मण्डलं व्योमतलं महीतलम् ॥ १४.१६ ॥
 सुरारिलक्ष्मीपरिकम्पहेतवो दिक्कक्रवालप्रतिनादमेदुराः ।
 नभोन्तकुक्षिम्भरयो घनाः स्वना निहन्यमानैः पटहैर्वितेनिरे ॥ १४.१७ ॥
 प्रमथ्यमानाम्बुधिगर्जतर्जनैः सुरारिनारीगणगर्भपातनैः ।
 नभश्चमूधूलिकुलैरिवाकुलं ररास गाढं पटहप्रतिस्वनैः ॥ १४.१८ ॥
 क्षुण्णं रथैर्वाजिभिराहतं खुरैः करीन्द्रकर्णैः परितः प्रसारितम् ।
 धूतं ध्वजैः काञ्चनशैलजं रजो वातैर्हतं व्याम समारुहत्क्रमात् ॥ १४.१९ ॥
 खातं खुरै रथ्यतुरङ्गपुङ्गवै रुपत्यकाहाटकमेदिनीरजः ।
 गतं दिगन्तान्मुखैः समीरणैः सुविभ्रमं भूरि बभार भूयसा ॥ १४.२० ॥
 अधस्तथोर्ध्वं पुरतोऽथ पृष्ठतोऽभितोऽपि चामीकररेणुरुच्चकैः ।
 चमूषु सर्पन्मरुदाहतोऽहरन्नवीनसूर्यस्य च कान्तिवैभवम् ॥ १४.२१ ॥
 बलोद्धृतं काञ्चनभूमिजं रजो बभौ दिगन्तेषु नभःस्थले स्थितम् ।
 अकालसन्ध्याघनरागपिङ्गलं घनं घनानामिव वृन्दमुद्यतम् ॥ १४.२२ ॥
 हेमावनीषु प्रतिबिम्बमात्मनो मुहुर्विलोक्याभिमुखं महागजाः ।
 रसातलोत्तीर्णगजभ्रमात्कुधा दन्तप्रकाण्डप्रहतानि तेनिरे ॥ १४.२३ ॥
 सुजातसिन्दूरपरागपिञ्जरैः कलं चलद्भिः सुरसैन्यसिन्धुरैः ।
 शुद्धासु चामीकरशैलभूमिषु नादृश्यत स्वं प्रतिबिम्बमग्रतः ॥ १४.२४ ॥
 इति क्रमेणामरराजवाहिनी महाहवाम्मोधिविलासलालसा ।
 अवातरत्काञ्चनशैलतो द्रुतं कोलाहलाक्रान्तविधूतकन्दरा ॥ १४.२५ ॥
 महाचमूस्यन्दनचण्डचीत्कृतैर्विलोलघण्टेभपतेश्च बृंहितैः ।
 सुरेन्द्रशैलेन्द्रमहागुहाशयाः सिंहा महत्स्वप्नसुखं न तत्यजुः ॥ १४.२६ ॥
 गम्भीरभेरीध्वनितैर्भयङ्करैर्महागुहान्तप्रतिनादमेदुरैः ।
 महारथानां गुरुनेमिनिस्वनैरनाकुलैस्तैर्मृगराजताजनि ॥ १४.२७ ॥

समुत्थितेन त्रिदिवौकसां महाचमूरवेणाद्रितटान्तदारिणा ।
 प्रपेदिरे केसरिणोऽधिकं मदं स्ववीर्यलक्ष्मीमृगराजतावशात् ॥ १४.२८ ॥
 भिया सुरानीकविमर्दजन्मना विदुद्रुवुर्दूरतरं द्रुतं मृगाः ।
 गुहागृहान्ताद्वहिरेत्य हेलया तस्थुर्विशङ्कं नितरां मृगाधिपाः ॥ १४.२९ ॥
 विलोकिताः कौतुकिनाऽमरावतीजनेन जुष्टप्रमदेन दूरतः ।
 सुराचलप्रान्तभुवः प्रपेदिरे सुविस्तृतायाः प्रसरं सुसैनिकाः ॥ १४.३० ॥
 पीतासितारक्तसितैः सुराचल प्रान्तस्थितैर्धातुरजोभिरम्बरम् ।
 अयन्नगन्धर्वपुरोदयभ्रमं बभार भूम्नोत्पतितैरितस्ततः ॥ १४.३१ ॥
 महास्वनः सैन्यविमर्दसम्भवः कर्णान्तकूलङ्कषतामुपेयिवान् ।
 पयोनिधेः क्षुब्धतरस्य वर्धनो बभूव भूम्ना भुवनोदरम्भरिः ॥ १४.३२ ॥
 महागजानां गुरुबृंहितैस्ततैः सुहेषितैर्घोरतरैश्च वाजिनाम् ।
 घनै रथानां गुरुचण्डचीत्कृतैस्तिरोहितोऽभूत्पटहस्य निःस्वनः ॥ १४.३३ ॥
 महासुराणामवरोधयोषितां कचाक्षिपक्ष्मस्तनमण्डलेषु च ।
 ध्वजेषु नागेषु रथेषु वाजिषु क्षणेन तस्थौ सुरसैन्यजं रजः ॥ १४.३४ ॥
 घनैर्विलोक्य स्थगितार्कमण्डलैश्चमूरजोभिर्निचितं नभःस्थलम् ।
 अयायि हंसैरभि मानसं घनभ्रमेण सानन्दमनर्ति केकिभिः ॥ १४.३५ ॥
 सान्द्रैः सुरानीकरजोभिरम्बरे नवाम्बुदानीकनिभैरभिश्चितैः ।
 चकाशिरे स्वर्णमया महाध्वजाः परिस्फुरन्तस्तडितां गणा इव ॥ १४.३६ ॥
 विलोक्य धूलीपटलैर्भृशं भूतं द्यावापृथिव्योरलमन्तरं महत् ।
 किमूर्ध्वतोऽधः किमधस्त ऊर्ध्वतो रजोऽभ्युपैतीति जनैरतर्क्यत ॥ १४.३७ ॥
 नोर्ध्वं न चाधो न पुरो न पृष्ठतो न पार्श्वतोऽभूत्खलु चक्षुषोर्गतिः ।
 सूच्यग्रभेद्यैः पृतनारजश्चयैराच्छादिता प्राणिगणस्य सर्वतः ॥ १४.३८ ॥
 दिगन्तदन्त्यावलिदानहारिभिर्विमानरन्ध्रप्रतिनादमेदुरैः ।
 अनेकवाद्यध्वनितैरनारतैर्जगज् गाढं गुरुभिर्नभस्तलम् ॥ १४.३९ ॥
 भुवं विगाह्य प्रययौ महाचमूः कचिन्न मान्ती महतीं दिवं खलु ।
 सुसङ्कुलायामपि तत्र निर्भरात्किं कान्दिशीकत्वमवाप नाकुला ॥ १४.४० ॥
 उद्दामदानद्विपवृन्दबृंहितैर्नितान्तमुत्तुङ्गतुरङ्गहेषितैः ।

चलद्धनस्यन्दननेमिनिःस्वनैरभून्निरुच्छ्वासमिवाकुलं जगत् ॥ १४.४१ ॥

महागजानां गुरुभिस्तु गर्जितैर्विलोलघण्टारणितै रणोल्बणैः ।

वीरप्रणादैः प्रमदप्रमेदुरैर्वाचालतामादधिरेतरां दिशः ॥ १४.४२ ॥

दन्तीन्द्रदानद्रववारिवीचिभिः सद्योऽपि नद्यो बहुधा पुष्पूरैः ।

धारा रजोभिस्तुरगैः क्षतैर्भृता याः पङ्कतामेत्य रथैः स्थलीकृताः ॥ १४.४३ ॥

निम्नाः प्रदेशाः स्थलतामुपागमन्निम्नत्वमुच्चैरपि सर्वतश्च ते ।

तुरङ्गमाणां व्रजतां खुरैः क्षता रथैर्गजेन्द्रैः परितः समीकृताः ॥ १४.४४ ॥

नभोदिगन्तप्रतिघोषभीषणैर्महामहीभृत्तटदारणोल्बणैः ।

पयोधिनिर्धूननकलिभिर्जगद् बभूव भेरीध्वनितैः समाकुलम् ॥ १४.४५ ॥

इतस्ततो वातविधूत चञ्चलैर्नारिन्धिताशागमनैर्ध्वजांशुकैः ।

लक्षैः कणत्काञ्चनकिङ्किणीकुलैरमजि धूलीजलधौ नभोगते ॥ १४.४६ ॥

घण्टारवै रौद्रतरैर्निरन्तरं विसृत्वैर्गर्जरवैः सुभैरवैः ।

मत्तद्विपानां प्रथयाम्बभूविरै न वाहिनीनां पटहस्य निःस्वनाः ॥ १४.४७ ॥

करालवाचालमुखाश्चमूस्वनैर्ध्वस्ताम्बरा वीक्ष्य दिशो रजस्वलाः ।

तिरोबभूवे गहनैर्दिनेश्वरो रजोन्धकारैः परितः कुतोऽप्यसौ ॥ १४.४८ ॥

आक्रान्तपूर्वा रभसेन सैनिकैर्दिगङ्गना व्योम रजोभिदूषिता ।

भेरीरवाणां प्रतिशब्दितैर्धनैर्जगर्ज गाढं घनमत्सरादिव ॥ १४.४९ ॥

गुरुसमीरसमीरितभूधरा इव गजा गगनं विजगाहिरे ।

गुरुतरा इव वारिधरा रथा भुवमितीह विवर्त इवाभवत् ॥ १४.५० ॥

बलवदसुरलोकानल्पकल्पान्तकाले

निरवधय इवाम्भोराशयो घोरघोषाः ।

गुरुतरपरिमज्जद्भूभृतो देवसेना

ववृधुरपि सुपूर्णा व्योमभूम्यन्तराले ॥ १४.५१ ॥

इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये

देवसेनाप्रयाणं नाम चतुर्दशः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १४ ॥

सर्गः १५ - सुरासुरसैन्यसङ्ग्रामः

सेनापतिं नन्दनमन्धकद्विषो युधे पुरस्कृत्य बलस्य शात्रवः ।
 सैन्यैरुपैतीति सुरद्विषां पुरोऽभूत्किंवदन्ती हृदयप्रकम्पिनी ॥ १५.१ ॥

चमूप्रभुं मन्मथमर्दनात्मजं विजित्वरीभिर्विजयश्रियाश्रितम् ।
 श्रुत्वा सुराणां पृतनाभिरागतं चित्ते चिरं चुक्षुभिरे महासुराः ॥ १५.२ ॥

समेत्य दैत्याधिपतेः पुरे स्थिताः किरीटबद्धाञ्जलयः प्रणम्य ते ।
 न्यवेदयन्मन्मथशत्रुसूनुना युयुत्सुना जम्भजितं सहागतम् ॥ १५.३ ॥

दासीकृताशेषजगत्त्रयं न मां जिगाय युद्धे कतिशः शचीपतिः ।
 गिरीशपुत्रस्य बलेन साम्प्रतं ध्रुवं विजेतेति स काकुतोऽहसत् ॥ १५.४ ॥

ततः क्रुधा विस्फुरिताधराधरः स तारको दर्पितदोर्बलोद्धतान् ।
 युधे त्रिलोकीजयकेलिलालसः सेनापतीन् सन्नहनार्थमादिशत् ॥ १५.५ ॥

महाचमूनामधिपाः समन्ततः सन्नद्य सद्यः सुतरामुदायुधाः ।
 तस्थुर्विनम्रक्षितिपालसङ्कुले तदङ्गनद्वारवरप्रकोष्ठके ॥ १५.६ ॥

स द्वारपालेन पुरः प्रदर्शितान्कृतानतीन्वाहुवरानधिष्ठितान् ।
 महाहवाम्भोधिबिधूनोद्धतान्ददर्श राजा पृतनाधिपान्वहून् ॥ १५.७ ॥

बली बलारातिबलातिशातनं दिग्दन्तिनादद्रवनाशनस्वनम् ।
 महीधराम्भोधिनावारितक्रमं ययौ रथं घोरमथाधिरुह्य सः ॥ १५.८ ॥

युगक्षयक्षुब्धपयोधिनिःस्वनाश्चलत्पताकाकुलवारितातपाः ।
 धरारजोग्रस्तदिगन्तभास्कराः पतिं प्रयान्तं पृतनास्तमन्वयुः ॥ १५.९ ॥

चमूरजः प्राप दिगन्तदन्तिनां महासुरस्याभिसुरं प्रसर्पिणः ।
 दन्तप्रकाण्डेषु सितेषु शुभ्रतां कुम्भेषु दानाम्बुधनेषु पङ्कताम् ॥ १५.१० ॥

महीभृतां कन्दरदारणोल्बणैस्तद्वाहिनीनां पटहस्वनैर्धनैः ।
 उद्वेलिताश्चुक्षुभिरे महार्णवा नभःस्त्रवन्ती सहसाऽभ्यवर्धत ॥ १५.११ ॥

सुरारिनाथस्य महाचमूस्वनैर्विगाह्यमाना तुमुलैः सुरापगा ।
 अभ्युच्छ्रितैरूर्मिशतैश्च वारिजैरक्षालयन्नाकनिकेतनावलीम् ॥ १५.१२ ॥

अथ प्रयाणाभिमुखस्य नाकिनां द्विषः पुरस्तादशुभोपदेशिनी ।
 अगाधदुःखाम्बुधिमध्यमज्जनं बभूव चोत्पातपरम्परा तव ॥ १५.१३ ॥

आगामिदैत्याशनकेलिकाङ्क्षिणी कुपक्षिणां घोरतरा परम्परा ।
 दधौ पदं व्योम्नि सुरारिवाहिनीरुपर्युपर्येत्यनिवारितातपा ॥ १५.१४ ॥
 मुहुर्विभग्नातपवारणध्वजश्चलद्वराधूलिकुलाकुलेक्षणः ।
 धूताश्वमातङ्गमहारथाकरानवेक्षणोऽभूत्प्रसभं प्रभञ्जनः ॥ १५.१५ ॥
 सद्यो विभिन्नाञ्जनपुञ्जतेजसो मुखैर्विषाग्निं विकिरन्त उच्चकैः ।
 पुरः पथोऽतीत्य महाभुजङ्गमा भयङ्कराकारभृतो भृशं ययुः ॥ १५.१६ ॥
 मिलन्महाभीमभुजङ्गभूषणं प्रभुर्दिनानां परिवेषमादधौ ।
 महासुरस्य द्विषतोऽतिमत्सरादि वान्तमासूचयितुं भयङ्करः ॥ १५.१७ ॥
 त्विषामधीशस्य पुरोऽधिमण्डलं शिवाः समेताः परुषं ववाशिरे ।
 सुरारिराजस्य रणान्तशोणितं प्रसह्य पातुं द्रुतमुत्सुका इव ॥ १५.१८ ॥
 दिवापि तारास्तरलास्तरस्विनीः परापतन्तीः परितोऽथ वाहिनीः ।
 विलोक्य लोको मनसा व्यचिन्तयत्प्राणव्ययान्तं व्यसनं सुरद्विषः ॥ १५.१९ ॥
 ज्वलद्भिरुच्चैरभितः प्रभाभरैरुद्भासिताशेषदिगन्तराम्बरम् ।
 रवेण रौद्रेण हृदन्तदारणं पपात वज्रं नभसो निरम्बुदात् ॥ १५.२० ॥
 ज्वलद्भिरङ्गारचयैर्नभस्तलं ववर्ष गाढं सह शोणितास्थिभिः ।
 धूमं ज्वलन्त्यो व्यसृजन्मुखै रजो दधुर्दिशो रासभकण्ठधूसरम् ॥ १५.२१ ॥
 निर्घातघोषो गिरिशृङ्गशातनो घनोऽम्बराशाकुहरोदरम्भरिः ।
 बभूव भूम्ना श्रुतिभित्तिभेदनः प्रकोपिकालार्जितगर्जितर्जनः ॥ १५.२२ ॥
 स्वलन्महेभं प्रपतत्तुरङ्गमं परस्परश्लिष्टजनं समन्ततः ।
 प्रक्षुब्धदम्भोधिभिन्नभूधराद् बलं द्विषोऽभूदवनि प्रकम्पात् ॥ १५.२३ ॥
 ऊर्ध्वीकृतास्या रविदत्तदृष्टयः समेत्य सर्वे सुरविद्विषः पुरः ।
 श्वानः स्वरेण श्रवणान्तशातिना मिथो रुदन्तः करुणेन निर्ययुः ॥ १५.२४ ॥
 अपीति पश्यन्परिणामदारुणां महत्तमां गाढमरिष्टसन्ततिम् ।
 दुर्दैवदष्टो न खलु न्यवर्तत क्रुधा प्रयाणव्यवसायतो सुरः ॥ १५.२५ ॥
 अरिष्टमाशङ्क्य विपाकदारुणं निवार्यमाणोऽपि बुधैर्महासुरः ।
 पुरः प्रतस्थे महतां वृथा भवेदसद्ब्रह्मन्धस्य हितोपदेशनम् ॥ १५.२६ ॥
 क्षितौ निरस्तं प्रतिकूलवायुना तदीयचामीकरघर्मवारणम् ।
 रराज मृत्योरिव पारणाविधौ प्रकल्पितं हाटकभाजनं महत् ॥ १५.२७ ॥

विजानता भावि शिरो निकृन्तनं प्रज्ञेन शोकादिव तस्य मौलिना ।
 मुहुर्गलद्भिस्तरलैरलन्तरामरोदि मुक्ताफलवाष्पबिन्दुभिः ॥ १५.२८ ॥
 निवार्यमाणैरभितोऽनुयायिभिर्ग्रहीतुकामैरिव तं मुहुर्मुहुः ।
 अपाति गृध्रैरभिमौलिमाकुलैर्भविष्यदेतन्मरणोपदेशिभिः ॥ १५.२९ ॥
 सद्यो निकृत्ताञ्जनसोदरद्युतिं फणामणिप्रज्वलदंशुमण्डलम् ।
 निर्यद्विषोत्कानलगर्भफूत्कृतं ध्वजे जनस्तस्य महाहिमैक्षत ॥ १५.३० ॥
 रथाश्वकेशावलिकर्णचामरं ददाह बाणासनबाणबाणधीन् ।
 अकाण्डतश्चण्डतरो हुताशनस्तस्यातनुस्यन्दनधुर्यगोचरः ॥ १५.३१ ॥
 इत्याद्यरिष्टैरशुभोपदेशिभिर्विहन्यमानोऽप्यसुरः पुनः पुनः ।
 यदा मदान्यो न गताव्यवर्तताम्बरात्तदाभून्मरुतां सरस्वती ॥ १५.३२ ॥
 मदान्ध मा गा भुजदण्डचण्डिमावलेपतो मन्मथहन्तुसूनुना ।
 सुरैः सनाथेन पुरन्दरादिभिः समं समन्तात्समरं विजित्वरैः ॥ १५.३३ ॥
 गुहोऽसुरैः षड्विजजातमात्रको निदाघधामेव निशातमोभरैः ।
 विषह्यते नाभिमुखो हि सङ्गरे कुतस्त्वया तस्य समं विरोधिता ॥ १५.३४ ॥
 अभ्रंलिहैः शृङ्गशतैः समन्ततो दिक्कक्रवालैः स्थगितस्य भूभृतः ।
 क्रौञ्चस्य रन्ध्रं विशिखेन निर्ममे येनाहवस्तस्य सह त्वया कुतः ॥ १५.३५ ॥
 लब्ध्वा धनुर्वेदमनङ्गविद्विषस्त्रिःसप्तकृत्वः समरे महीभुजाम् ।
 कृत्वाभिषेकं रुधिराम्बुभिर्घनैः स्वक्रोधवह्निं शमयाम्बभूव यः ॥ १५.३६ ॥
 न जामदग्न्यः क्षयकालरात्रिकृत्स क्षत्रियाणां समराय वल्गति ।
 येन त्रिलोकीसुभटेन तेन कुतोऽवकाशः सह विग्रहग्रहे ॥ १५.३७ ॥
 त्यजाशु गर्वं मदमूढ मा स्म गाः स्मरारिसूनोर्वरशक्तिगोचरम् ।
 तमेव नूनं शरणं ब्रजाधुना जगत्सुवीरं स चिराय जीव तत् ॥ १५.३८ ॥
 श्रुत्वेति वाचं वियतो गरीयसीं क्रोधादहङ्कारपरो महासुरः ।
 प्रकम्पिताशेषजगत्त्रयोऽपि सन्नकम्पतोच्चैर्दिवमभ्यधाच्च सः ॥ १५.३९ ॥
 किं ब्रूथ रे व्योमचरा महासुराः स्मरारिसूनूप्रतिपक्षवर्तिनः ।
 मदीयबाणव्रणवेदना हि साऽधुना कथं विस्मृतिगोचरीकृता ॥ १५.४० ॥
 कटुस्वरैः प्रालपथाम्बरस्थिताः शिशोर्बलात्षड्विजजातकस्य किम् ।

श्वानः प्रमत्ता इव कार्तिके निशि स्वैरं वनान्ते मृगधूर्तका इव ॥ १५.४१ ॥
 सङ्गेन वो गर्भतपस्विनः शिशुर्वराक एषोऽन्तमवाप्स्यति ध्रुवम् ।
 अतस्करस्तस्करसङ्गतो यथा तद्वो निहन्मि प्रथमं ततोऽप्य मुम् ॥ १५.४२ ॥
 इतीरयत्युग्रतरं महासुरे महाकृपाणं कलयत्यलं क्रुधा ।
 परस्परोत्पीडितजानवो भयान्नभश्चरा दूरतरं विदुद्रुवुः ॥ १५.४३ ॥
 ततोऽवलेपाद्विकटं विहस्य स व्यवत्त कोशादसिमुत्तमं बहिः ।
 रथं द्रुतं प्रापय वासवान्तिकं नन्वित्यवोचन्नजसारथिं रथी ॥ १५.४४ ॥
 मनोतिवेगेन रथेन सारथिप्रणोदितेन प्रचलन्महासुरः ।
 ततः प्रपेदे सुरसैन्यसागरं भयङ्कराकारमपारमग्रतः ॥ १५.४५ ॥
 पुरः सुराणां पुतनां प्रथीयसीं विलोक्य वीरः पुलकं प्रमोदजम् ।
 बभार भूमाथ स बाहुदण्डयोः प्रचण्डयोः सङ्गरकेलिकौतुकी ॥ १५.४६ ॥
 ततो महेन्द्रस्य चराश्चमूचरा रणान्तलीलारभसेन भूयसा ।
 पुरः प्रचेलुर्मनसोऽतिवेगिनो युयुत्सुभिः किं समरे विलम्ब्यते ॥ १५.४७ ॥
 पुरःस्थितं देवरिपोश्चमूचरा बलद्विषः सैन्यसमुद्रमभ्ययुः ।
 भुजं समुत्क्षिप्य परेभ्य आत्मनोऽभिधानमुच्चैरभितो न्यवेदयन् ॥ १५.४८ ॥
 पुरोगतं दैत्यचमूमहार्णवं दृष्ट्वा परं चुक्षुभिरे महासुराः ।
 पुरारिसूनोर्नयनैककोणके ममुर्भटास्तस्य रणेऽवहेलया ॥ १५.४९ ॥
 द्विषद्वलत्रासवि भीषिताश्चमूर्दिवौकसामन्धकशत्रुनन्दनः ।
 अपश्यदुद्दिश्य महारणोत्सवं प्रसादपीयूषधरेण चक्षुषा ॥ १५.५० ॥
 उत्साहिताः शक्तिधरस्य दर्शनान्मृधे महेन्द्रप्रमुखा मखाशनाः ।
 अहं मृधे जेतुमरीनरीरमन्न कस्य वीर्याय वरस्य सङ्गतिः ॥ १५.५१ ॥
 परस्परं वज्रधरस्य सैनिका द्विषोऽपि योद्धुं स्वकरोद्धृतायुधाः ।
 वैतालिकश्राविततारविक्रमाभिधानमीयुर्विजयैषिणो रणे ॥ १५.५२ ॥
 सङ्ग्रामं प्रलयाय सन्निपततो वेलामतिक्रामतो
 वृन्दारासुरसैन्यसागरयुगस्याशेषदिग्व्यापिनः ।
 कालातिथ्यभुजो बभूव बहलः कोलाहलः क्रोषणः
 शैलोत्तालतटीविघट्टनपटुर्ब्रह्माण्डकुक्षिम्भरिः ॥ १५.५३ ॥
 इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये

सुरासुरसैन्यसङ्ग्रामो नाम पञ्चदशः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १५ ॥

सर्गः १६ - सुरासुरसङ्ग्रामवर्णनं

अथान्योन्यं विमुक्तास्त्रशस्त्रजालैर्भयङ्करैः ।
युद्धमासीत्सुनासीरसुरारिबलयोर्महत ॥ १६.१ ॥
पत्तिः पत्तिमभीयाय रणाय रथिनं रथी ।
तुरङ्गस्थं तुरङ्गस्थो दन्तिस्थं दन्तिनि स्थितः ॥ १६.२ ॥
युद्धाय धावतां धीरं वीराणामितरेतरम् ।
वैतालिकाः कुलाधीशा नामान्यलमुदाहरन् ॥ १६.३ ॥
पठतां वन्दिवृन्दानां प्रवीरा विक्रमावलीम् ।
क्षणं विलम्ब्य चित्तानि ददुर्युद्धोत्सुकाः पुरः ॥ १६.४ ॥
सङ्ग्रामानन्दवर्धिष्णौ विग्रहे पुलकाञ्चिते ।
आसीत्कवचविच्छेदो वीराणां मिलतां मिथः ॥ १६.५ ॥
निर्दयं खड्गभिन्नेभ्यः कवचेभ्यः समुत्थितैः ।
आसन्न्योमदिशस्तूलैः पलितैरिव पाण्डुराः ॥ १६.६ ॥
खड्गा रुधिरसंलिप्ताश्चण्डांशुकरभासुराः ।
इतस्ततोऽपि वीराणां विद्युतां वैभवं दधुः ॥ १६.७ ॥
विसृजन्तो मुखैर्ज्वाला भीमा इव भुजङ्गमाः ।
विसृष्टाः सुभटै रुष्टैर्व्योम व्यानशिरे शराः ॥ १६.८ ॥
बाढं वपूंषि निर्भिद्य धन्विनां निघ्नतां मिथः ।
अशोणितमुखा भूमिं प्राविशन्दूरमाशुगाः ॥ १६.९ ॥
निर्भिद्य दन्तिनः पूर्वं पातयामासुराशुगाः ।
पेतुः प्रवरयोधानां प्रीतानामाहवोत्सवे ॥ १६.१० ॥
ज्वलदग्निमुखैर्वाणैर्नीरन्ध्रैरितरेतरम् ।
उच्चैर्वैमानिका व्योम्नि कीर्णे दूरमपासरन् ॥ १६.११ ॥
विभिन्नं धन्विनां बाणैर्व्यथार्तमिव विह्वलम् ।
ररास विरसं व्योम श्येनप्रतिरवच्छलात् ॥ १६.१२ ॥

चापैराकर्णमाकृष्टैर्विमुक्ता दूरमाशुगाः ।
 अधाबन्धुधिरास्वादलुब्धा इव रणैषिणाम् ॥ १६.१३ ॥
 गृहीताः पाणिभिर्वीरैर्विकोशाः खङ्गराजयः ।
 कान्तिजालच्छलादाजौ व्यहसन्सम्मदादिव ॥ १६.१४ ॥
 खङ्गाः शोणितसन्दिग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिषु ।
 रजोधने रणेऽनन्ते विद्युतां वैभवं दधुः ॥ १६.१५ ॥
 कुन्ताश्चकाशिरे चण्डमुल्लसन्तो रणार्थिनाम् ।
 जिह्वाभोगा यमस्येव लेलिहाना रणाङ्गणे ॥ १६.१६ ॥
 प्रज्वलत्कान्तिचक्राणि चक्राणि वरचक्रिणाम् ।
 चण्डांशुमण्डलश्रीणि रणव्योमनि बभ्रमुः ॥ १६.१७ ॥
 केचिद्धीरैः प्रणादैश्च वीराणामभ्युपेयुषाम् ।
 निपेतुः क्षोभतो वाहादपरे मुमुहुर्मदात् ॥ १६.१८ ॥
 कश्चिदभ्यागते वीरे जिघांसौ मुदमादधौ ।
 परावृत्य गते क्षुब्धे विषसादाहवप्रियः ॥ १६.१९ ॥
 बहुभिः सह युद्धा वा परिभ्रम्य रणोल्बणाः ।
 उद्दिश्य तानुपेयुः केऽपि ये पूर्ववृता रणे ॥ १६.२० ॥
 अभितोऽभ्यागतान्योद्धुं वीरात्रणमदोद्धतान् ।
 प्रत्यनन्दन्भुजादण्डरोमोद्गमभृतो भटाः ॥ १६.२१ ॥
 शस्त्रभिन्नेभकुम्भेभ्यो मौक्तिकानि च्युतान्यधः ।
 अध्याहवक्षेत्रमुत्तकीर्तिबीजाङ्कुरश्रियम् ॥ १६.२२ ॥
 वीराणां विषमैर्घोषैर्विद्रुता वारणा रणे ।
 शास्यमाना अपि त्रासाद्भेजुर्धूताङ्कुशा दिशः ॥ १६.२३ ॥
 रणे वाणगणैर्भिन्ना भ्रमन्तो भिन्नयोधिनः ।
 निममज्जुर्मिलद्रक्तनिम्नगासु महागजाः ॥ १६.२४ ॥
 अपारेऽसृक्सरित्पूरे रथेषूच्चैस्तरेष्वपि ।
 रथिनोऽभिरिपुं क्रुद्धा हुङ्कुतैर्व्यसृजञ्छरान् ॥ १६.२५ ॥
 खङ्गनिर्लूनमूर्धानो व्यापतन्तोऽपि वाजिनः ।
 प्रथमं पातयामासुरसिना दारितानरीन् ॥ १६.२६ ॥

वीराणां शस्त्रभिन्नानि शिरांसि निपतन्त्यपि ।
 अधावन्दन्तदष्टोष्ठभीमान्यभिरिपुं क्रुधा ॥ १६.२७ ॥
 शिरांसि वरयोधानामर्धचन्द्रहतान्यलम् ।
 आदधाना भृशं पादैः श्येना व्यानशिरे नभः ॥ १६.२८ ॥
 क्रोधादभ्यापतद्वन्तिदन्तारुढाः पदातयः ।
 अश्वारोहा गजारोहप्राणान्प्रासैरपाहरन् ॥ १६.२९ ॥
 शस्त्रच्छिन्नगजारोहा विभ्रमन्त इतस्ततः ।
 युगान्तवातचलिताः शैला इव गजा बभुः ॥ १६.३० ॥
 मिलितेषु मिथो योद्धुं दन्तिषु प्रसभं भटाः ।
 अगृह्णन्पुद्गमानाश्च शस्त्रैः प्राणान्परस्परम् ॥ १६.३१ ॥
 रुषा मिथो मिलद्वन्तिदन्तसङ्घर्षजोऽनलः ।
 योधाञ्शस्त्रहतप्राणानदहत्सहस्रारिभिः ॥ १६.३२ ॥
 आक्षिप्ता अपि दन्तीन्द्राः कोपनैः पत्तयः परम् ।
 तदसूनहरन्वङ्गघातैः स्वस्य पुरः प्रभोः ॥ १६.३३ ॥
 उत्क्षिप्य करिभिर्दूरान्मुक्तानां योधिनां दिवि ।
 प्रापि जीवात्मभिर्दिव्या गतिर्वा विग्रहैर्मही ॥ १६.३४ ॥
 खड्गैर्धवलधारालैर्निहत्य करिणां करान् ।
 तैर्भुवापि समं विद्वान्सन्तोषं न भटा ययुः ॥ १६.३५ ॥
 आक्षिप्याभिदिवं नीताः पत्तयः करिभिः करः ।
 दिव्याङ्गनाभिरादातुं रक्ताभिर्द्रुतमीषिरे ॥ १६.३६ ॥
 धन्विनस्तुरगारुढा गजारोहाञ्शरैः क्षतान् ।
 प्रत्यैच्छन्मूर्च्छितान्भूयो योद्धुमाश्वसतश्चिरम् ॥ १६.३७ ॥
 क्रुद्धस्य दन्तिनः पत्तिर्जिघृक्षोरसिना करम् ।
 निर्भिद्य दन्तमुसलावारुरोह जिघृक्षया ॥ १६.३८ ॥
 खड्गेन मूलतो हत्वा दन्तिनो रदनद्वयम् ।
 प्रातिपक्ष्ये प्रविष्टोऽपि पदातिर्निरगाद्भुतम् ॥ १६.३९ ॥
 करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि कोपिना ।

असिनासूङ्गहाराशु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥ १६.४० ॥

तुरङ्गी तुरगारुढं प्रासेनाहत्य वक्षसि ।

पततस्तस्य नाज्ञासीत्प्रसधातं स्वके हृदि ॥ १६.४१ ॥

द्विषा प्रासहतप्राणो वाजिपृष्ठद्वारसः ।

हस्तोद्धृतमहाप्रासो भुवि जीवन्निवाभ्रमत् ॥ १६.४२ ॥

तुरङ्गसादिनं शस्त्रहतप्राणं मतं भुवि ।

अबद्धोऽपि महावाजी न साश्रुनयनोऽत्यजत् ॥ १६.४३ ॥

भल्लेन शितधारेण भिन्नोऽपि रिपुणाश्वगः ।

नामूर्च्छत्कोपतो हन्तुमियेष प्रपतन्नपि ॥ १६.४४ ॥

मिथः प्रासाहतौ वाजिच्युतौ भूमिगतौ रुषा ।

शस्त्रा युयुधतुः कौचित्कोशाकेशि भुजाभुजि ॥ १६.४५ ॥

रथिनो रथिभिर्बाणैर्हृतप्राणा दृढासनाः ।

क्षतकार्मुकसन्धानाः सप्राणा इव मेनिरे ॥ १६.४६ ॥

न रथी रथिनं भूयः प्राहरच्छस्त्रमूर्च्छितम् ।

प्रत्याश्वसन्तमन्विच्छन्नातिष्ठद्युधि लोभतः ॥ १६.४७ ॥

अन्योन्यं रथिनौ कौचिद्रतप्राणौ दिवं गतौ ।

एकामप्सरसं प्राप्य युयुधाते वरायुधौ ॥ १६.४८ ॥

मिथोऽर्धचन्द्रनिर्लूनमूर्धानौ रथिनौ रुचा ।

खेचरौ भुवि नृत्यन्तौ स्वकबन्धावपश्यताम् ॥ १६.४९ ॥

रणाङ्गणे शोणितपङ्कपिच्छिले कथं कथं चिन्ननृतुर्धृतायुधाः ।

नदत्सु तुर्येषु परेतयोषितां गणेषु गायत्सु कबन्धराजयः ॥ १६.५० ॥

इति सुररिपुर्वृत्ते युद्धे सुरासुरसैन्ययो

रुधिरसरितां मज्जद्वन्तिव्रजेषु तटेष्बलम् ।

अरुणनयनः क्रोधाद्भीमभ्रमद्भृकुटीमुखः

सपदि ककुभामीशानभ्यागमत्सयुयुत्सया ॥ १६.५१ ॥

इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये

सुरासुरसङ्ग्रामवर्णनं नाम षोडशः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १६ ॥

सर्गः १७ - तारकासुरवधः

दृष्ट्वाभ्युपेतमथ दैत्यपतिं पुरस्ता-
त्सङ्ग्रामकेलिकुतुकेन घनप्रमोदम् ।
योद्धुं मदेन मिमिलुः ककुभामधीशा
बाणान्धकारितदिगम्बरगर्भमेत्य ॥ १७.१ ॥

देवद्विषां परिवृद्धो विकटं विहस्य
बाणावलीभिरमरान्विकटान्ववर्ष ।
शैलानिव प्रवरवारिधरलो गरिष्ठा-
नद्भिः पराभिरथ गाढमनारताभिः ॥ १७.२ ॥

जम्भद्विषत्प्रभृतिदिक्पतिचापमुक्ता
बाणाः शिताः दनुजनायकबाणसङ्घान् ।
अह्नाय तार्क्ष्यनिवहा इव नागपूगा-
न्सद्यो विचिच्छिदुरलं कणशो रणान्ते ॥ १७.३ ॥

तान्प्रज्वलत्फलमुखैर्विषमैः सुरारि-
नामाङ्कितैः पिहितदिग्गगनान्तरालैः ।
आच्छादितस्तृणचयानिव हव्यवाह-
श्चिच्छेद सोऽपि सुरसैन्यशराञ्शरौघैः ॥ १७.४ ॥

दैत्येश्वरो ज्वलितरोषविशेषभीमः
सद्यो मुमोच युधि यान्विशिखान्सहेलः ।
ते प्रापुरुद्भटभुजङ्गमभीमभावं
गाढं बबन्धुरपि तांस्त्रिदशेन्द्रमुख्यान् ॥ १७.५ ॥

ते नागपाशविशिखैरसुरेण बद्धाः
श्वासानिलाकुलमुखा विमुखा रणस्य ।
दिङ्गायका बलरिपुप्रमुखाः स्मरारि-
सूनोः समीपमगमन्विपदन्तहेतोः ॥ १७.६ ॥

दृष्टिप्रपातवशतोऽपि पुरारिसूनो-
स्ते नागपाशघनबन्धविपत्तिदुःखात् ।
इन्द्रादयो मुमुचिरे स्वयमस्य देवाः
सेवां व्यधुर्निकटमेत्य महाजिगीषोः ॥ १७.७ ॥

उद्दीप्तकोपदहनोऽथ सुरेन्द्रशत्रु-
रह्वाय सारथिमवोचत चण्डबाहुः ।
बद्धा मया सुरपतिप्रमुखाः प्रसह्य
बालस्य धूर्जटिसुतस्य निरीक्षणेन ॥ १७.८ ॥

मुक्ता बभूवुरधुना तदिमान्विहाय
कर्तास्म्यमुं समरभूमिपशूपहारम् ।
तत्स्यन्दनं सपदि वाहय शम्भुसूनुं
द्रष्टास्मि दर्पितभुजाबलमाहवाय ॥ १७.९ ॥

तत्स्यन्दनः सपदि सारथिसम्प्रणुन्नः
प्रक्षुब्धवारिधरधीरगभीरघोषः ।
चण्डश्चचाल दलिताखिलशत्रुसैन्य-
मांसास्थिशोणितविपङ्कविलुप्तचक्रः ॥ १७.१० ॥

दृष्ट्वा रथं प्रलयवातचलद्गिरीन्द्र-
कल्पं दलद्वलविरावविशेषरौद्रम् ।
अभ्यागतं सुररिपोः सुरराजसैन्यं
क्षोभं जगाम परमं भयवेपमानम् ॥ १७.११ ॥

प्रक्षुब्धमाणमवलोक्य दिगीशसैन्यं
शम्भोः सुतं कलहकेलिकुतूहलोत्कम् ।
उद्दामदोःकलितकार्मुकदण्डचण्डः
प्रोवाच वाचमुपगम्य स कार्तिकेयम् ॥ १७.१२ ॥

रे शम्भुतापसशिशो ! बत मुञ्च मुञ्च
दोर्दर्पमत्र विरम त्रिदिवेन्द्रकार्यात् ।
शस्त्रैः किमत्र भवतोऽनुचितैरतीव
बालत्वकोमलभुजातुलभारभूतैः ॥ १७.१३ ॥

एवं त्वमेव तनयोऽसि गिरीशगौर्योः
किं यासि कालविषयं विषमैः शरैर्मै ।
सङ्ग्रामतोऽपसर जीव पितुर्जनन्या
स्तूर्णं प्रविश्य वरमङ्कतलं विधेहि ॥ १७.१४ ॥

सम्यक्स्ययं किल विमृश्य गिरीशपुत्र
जम्भद्विषोऽस्य जहिहि प्रतिपक्षमाशु ।

एष स्वयं पयसि मज्जति दुर्विगाह्ये
 पाषाणनौरिव निमज्जयते पुरा त्वाम् ॥ १७.१५ ॥
 इत्थं निशम्य वचनं युधि तारकश्च
 कम्प्राधरो विकचकोकनदारुणाक्षः ।
 क्षोभाच्चिलोचनसुतो धनुरीक्षमाणः
 प्रोवाच वाचमुचितां परिमृश्च शक्तिम् ॥ १७.१६ ॥
 दैत्याधिराज भवता यदवादि गर्वा-
 त्तत्सर्वमप्युचितमेव तवैव किं तु ।
 द्रष्टास्मि ते प्रवरबाहुबलं वरिष्ठं
 शस्त्रं गृहाण कुरु कार्मुकमाततज्यम् ॥ १७.१७ ॥
 इत्युक्तवन्तमवदत्तिपुरारिपुत्रं
 दैत्यः क्रुधौष्ठमधरं किल निर्विभिद्य ।
 युद्धार्थमुद्भटभुजाबलदर्पितोऽसि
 बाणान्सहस्व मम सादितशत्रुपृष्ठान् ॥ १७.१८ ॥
 दुष्ट्रेक्षणीयमरिभिर्धनुराततज्यं
 सद्यो विधाय विषमान्विशिखान्न्यधत्त ।
 स क्रोधभीमभुजगेन्द्रनिभं स्वचापं
 चण्डं प्रपञ्चयति जैत्रशरैः कुमारैः ॥ १७.१९ ॥
 कर्णान्तमेत्य दितिजेन विकृष्यमाणं
 कोदण्डमेतदभित सुषुवे शरौघान् ।
 व्योमाङ्गणे लिपिकरान्कि रणप्ररोहैः
 सान्द्रैरशेषककुभां पलितं करिष्णून् ॥ १७.२० ॥
 बाणैः सुरारिधनुषः प्रसृतैरनन्तै-
 र्निर्घोषभीषितभटो लसदंशुजालैः ।
 अन्धीकृताखिलसुरेश्वरसैन्य ईश-
 सूनुः कुतोऽपि विषयं न जगाम दृष्टेः ॥ १७.२१ ॥
 देवेन मन्मथरिपोस्तनयेन गाढ-
 माकर्णकृष्टमभितो धनुराततज्यम् ।
 बाणान्सूत निशितान्युधि यान्सुजैत्रां-
 स्तैः सायका बिभिदिरे सहसा सुरारैः ॥ १७.२२ ॥

रेजे सुरारिशरदुर्दिनके निरस्ते
सद्यस्तरां निखिलखेचरखेदहेतौ ।
देवः प्रभाप्रभुरिव स्मरशत्रुसूनुः
प्रद्योतनः सुघनदुर्धरधामधामा ॥ १७.२३ ॥

तत्राथ दु सहतरं समरे तरस्वी
धामाधिकं दधति धीरतरं कुमारे ।
मायामयं समरमाशु महासुरेन्द्रो
मायाप्रचारचतुरो रचयाञ्चकार ॥ १७.२४ ॥

अह्नाय कोपकलुषो विकटं विहस्य
व्यर्था समर्थ्य वरशस्त्रयुधं कुमारे ।
जिष्णुर्जगद्विजयदुर्ललितः सहेलं
वायव्यमस्त्रमसुरो धनुषि न्यधत्त ॥ १७.२५ ॥

सन्धानमात्रमपि यस्य युगान्तकाल-
भूतभ्रमं पुरुषभीषणघोरघोषः ।
उद्धूतधूलिपटलैः पिहिताम्बराशः
प्रच्छन्नचण्डकिरणो व्यसरत्समीरः ॥ १७.२६ ॥

कुन्दोज्ज्वलानि सकलातपवारणानि
धूतानि तेन मरुता सुरसैनिकानाम् ।
उड्डीयमानकलहंसकुलोपमानि
मेघाभधूलिमलिने नभसि प्रसस्रुः ॥ १७.२७ ॥

विध्वस्य तेन सुरसैन्यमहापताका
नीता नभस्थलमलं नवमल्लिकाभाः ।
स्वर्गापगाजलमहौघसहस्रलीलां
व्यातेनिरे दिवि सिताम्बरकैतवेन ॥ १७.२८ ॥

धूतानि तेन सुरसैन्यमहागजानां
सद्यःशतानि विधुराणि दलत्कुथानि ।
पेतुः क्षितौ कुपितवासववज्रलून-
पक्षस्य भूधरकुलस्य तुलां वहन्ति ॥ १७.२९ ॥

तास्ताः खरेण मरुता रथराजयोऽपि

दोधूयमाननिपतिष्णुतुरङ्गमाश्र ।

विस्त्रस्तसारथिकुलप्रवराः समन्ताद्

व्यावृत्य पेतुरवनौ सुरवाहिनीनाम् ॥ १७.३० ॥

हित्वायुधानि सुरसैन्यतुरङ्गवाहा

वातेन तेन विधुराः सुरसैन्यमध्ये ।

शस्त्राभिघातमनवाप्य निपेतुरुर्व्यां

स्वीयेषु वाहनवरेषु पतत्सु सत्सु ॥ १७.३१ ॥

तेनाहतास्त्रिदशसैन्यपदातयोऽपि

स्त्रस्तायुधाः सुविधुराः परुषं रसन्तः ।

वात्साविवर्तदलवद्धममेत्य दूरं

निष्पेतुरम्बरतलाद्वसुधातलेऽस्मिन् ॥ १७.३२ ॥

इत्थं विलोक्य सुरसैन्यमथो अशेषं

दैत्येश्वरेण विधुरीकृतमस्त्रयोगात् ।

स्वर्लोकनाथकमलाकुशलैकहेतु-

र्दिव्यं प्रभावमतनोदतनुः स देवः ॥ १७.३३ ॥

तेनोज्झितं सकलमेव सुरेन्द्रसैन्यं

स्वास्थ्यं प्रपद्य पुनरेव युधि प्रवृत्तम् ।

दृष्ट्वासृजद्दहनदैवतमस्त्रमिद्ध-

मुद्गीप्तकोपदहनः सहसा सुरारिः ॥ १७.३४ ॥

वर्षातिकालजलदद्युतयो नभोऽन्ते

गाढान्धकारितदिशो घनधूमसङ्घाः ।

सद्यः प्रसस्त्रुरसितोत्पलदामभासो

दृग्गोचरत्वमखिलं न हि सन्नयन्तः ॥ १७.३५ ॥

दिक्कक्रवालगिलनैर्मलिनैस्तमोभि-

र्लिप्तं नभःस्थलमलं घनवृन्दसान्द्रैः ।

धूमैर्विलोक्य मुदिताः खलु राजहंसा

गन्तुं सरः सपदि मानसमीषुरुच्चैः ॥ १७.३६ ॥

जज्वाल वह्निरतुलः सुरसैनिकेषु

कल्पान्तकालदहनप्रतिमः समन्तात् ।

आशामुखानि विमलान्यखिलानि कीला-

जालैरलं कपिलयन्सकलं नभोऽपि ॥ १७.३७ ॥

उज्जागरस्य दहनस्य निरर्गलस्य

ज्वालावलीभिरतुलाभिरनारताभिः ।

कीर्णं पयोदनिवहैरिव धूमसङ्घै-

र्व्योमाभ्यलक्ष्यत कुलैस्तडितामिवोच्चैः ॥ १७.३८ ॥

गाढाद्भयाद्वियति विद्रुतखेचरेण

दीप्तेन तेन दहनेन सुदुःसहेन ।

दन्दद्व्यमानमखिलं सुरराजसैन्य-

मत्याकुलं शिवसुतस्य समीपमाप ॥ १७.३९ ॥

इत्यग्निना घनतरेण ततोऽभिभूतं

तदेवसैन्यमखिलं विकलं विलोक्य ।

सस्मेरवक्रकमलोऽन्धकशत्रुसूनु-

र्बाणासनेन समधत्त स वारुणास्त्रम् ॥ १७.४० ॥

घोरान्धकारनिकरप्रतिमो युगान्त-

कालानलप्रबलधूमनिभो नभोन्ते ।

गर्जारवैर्विघटयन्नवनीधराणां

शृङ्गाणि मेघनिवहो घनमुज्जगाम ॥ १७.४१ ॥

विद्युल्लता वियति वारिदवृन्दमध्ये

गम्भीरभीषणरवैः कपिशीकृताशा ।

घोरा युगान्तचलितस्य भयङ्कराऽथ

कालस्य लोलरसनेव चमच्चकार ॥ १७.४२ ॥

कादम्बिनी विरुरुचे विषकण्ठिकाभि-

रुत्तालकालरजनीजलदावलीभिः ।

व्योम्नुच्चकैरचिररुक्परिदीपिताशाऽ-

दृष्टिच्छदा विषमघोषविभीषणा च ॥ १७.४३ ॥

व्योम्नस्तलं पिदधतां ककुभां मुखानि

गर्जारवैरविरतैस्तुदतां मनांसि ।

अम्भोभृतामतितरामनणीयसीभि-

र्धारावलीभिरभितो ववृषे समूहैः ॥ १७.४४ ॥

घोरान्धकारपटलैः पिहिताम्बराणां
गम्भीरगर्जनरवैर्व्यथितासुराणाम् ।
वृष्ट्याऽनया जलमुचां वरुणास्त्रजानां
विश्वोदरम्भरिरपि प्रशशाम वह्निः ॥ १७.४५ ॥

दैत्योऽपि रोषकलुषो निशितैः क्षुरप्रै-
राकर्णकृष्टधनुरुत्पतितैः स भीमैः ।
तद्भीतिविद्रुतसमस्तसुरेन्द्रसैन्यं
गाढं जघान मकरध्वजशत्रुसूनुम् ॥ १७.४६ ॥

देवोऽपि दैत्यविशिखप्रकरं सचापं
बाणैश्चकर्त कणशो रणकेलिकारी ।
योगीव योगविधिशुष्कमना यमाद्यैः
सांसारिकं विषयसङ्घममोघवीर्यम् ॥ १७.४७ ॥

भ्रूभङ्गभीषणमुखोऽसुरचक्रवर्ती
सन्दीप्तकोपदहनोऽथ रथं विहाय ।
क्रीडत्करालकरवालकरोऽसुरेन्द्र-
स्तं प्रत्यधावदभितस्त्रिपुरारि सूनुम् ॥ १७.४८ ॥

अभ्यापतन्तमसुराधिपमीशपुत्रो
दुर्वारबाहुविभवं सुरसैनिकैस्तम् ।
दृष्ट्वा युगान्तदहनप्रतिमां मुमोच
शक्तिं प्रमोदविकसद्वदनारविन्दः ॥ १७.४९ ॥

उद्योतिताम्बरदिगन्तरमंशुजालैः
शक्तिः पपात हृदि तस्य महासुरस्य ।
हर्षाश्रुभिः सह समस्तदिगीश्वराणां
शोकोष्णबाष्पसलिलैः सह दानवानाम् ॥ १७.५० ॥

शक्त्या हृतासुमसुरेश्वरमापतन्तं
कल्पान्तवातहतभिन्नमिवाद्रिशृङ्गम् ।
दृष्ट्वा प्ररुढपुलकाञ्चितचारुदेहा
देवाः प्रमोदमगमंस्त्रिदशेन्द्रमुख्याः ॥ १७.५१ ॥

यत्रापतत्स दनुजाधिपतिः परासुः
संवर्तकालनिपतच्छिखरीन्द्रतुल्यः ।

तत्रादधात्फणिपतिर्धरणीं फणाभि-
स्तद्धूरिभारविधुराभिरधो व्रजन्तीम् ॥ १७.५२ ॥
स्वर्गापगासलिलसीकरिणी समन्तात्
सौरभ्यलुब्धमधुपावलिसेव्यमाना ।
कल्पद्रुमप्रसववृष्टिरभून्नभस्तः
शम्भोः सुतस्य शिरसि त्रिदशारिशत्रोः ॥ १७.५३ ॥
पुलकभरविभिन्नवारबाणा
भुजविभवं बहु तारकस्य शत्रोः ।
सकलसुरगणा महेन्द्रमुख्याः
प्रमदमुखच्छविसम्पदोऽभ्यनन्दन् ॥ १७.५४ ॥
इति विषमशरारेः सूनूना जिष्णुनाजौ
त्रिभुवनवरशल्ये प्रोद्धृते दानवेन्द्रे ।
बलरिपुरथ नाकस्याधिपत्यं प्रपद्य
व्यजयत सुरचूडारत्नघृष्टाग्रपादः ॥ १७.५५ ॥
इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे महाकाव्ये
तारकासुरवधो नाम सप्तदशः सर्गः सम्पूर्णः ॥ १७ ॥
कुमारसम्भवः

Kumarasambhavam

pdf was typeset on June 1, 2026

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

